

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Т. М. Князь

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ, ІДЕОГРАФІЧНИЙ,
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Монографія

Харків
2014

УДК 811.161.2'373.7
ББК Ш 141.4-33
К 54

Рецензенти:

Калашник В. С. – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Лисиченко Л. А. – професор, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного аграрного
університету імені В. В. Докучаєва
(протокол № 7 від 25 вересня 2014 р.)*

Князь Т.М.

К 54 Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти: монографія / Т.М. Князь. – Харків: Точка, 2014. – 176 с.

Монографія присвячена дослідженню фразеологізмів української мови на позначення заможності. У роботі застосовано комплексний підхід до аналізу фразеологізмів на позначення заможності з урахуванням структурно-семантичного, ідеографічного, лінгвокультурологічного аспектів. Визначено кількісний і якісний склад основних сигналізаторів стану заможності / бідності в лексичному наповненні фразеологізмів. З'ясовано чинники, що зумовлюють особливість мотивації цілісного фразеологічного значення. Досліджено системні відношення в межах фразеосемантичних полів, фразеосемантичних груп, фразеосинонімічних рядів. Здійснено ідеографічний аналіз і встановлено специфіку ідеографічної організації фразеологізмів на позначення заможності. Виявлено способи відображення етнокультурної інформації в семантиці обраних для аналізу одиниць.

Видання рекомендовано для лінгвістів, етнографів, культурологів, філософів. Ним можуть скористатися, викладачі, аспіранти і студенти-філологи вищих навчальних закладів України.

УДК 811.161.2'373.7
ББК Ш 141.4-33

ISBN 978-617-669-161-7

© Князь Т. М., 2014
© Видавництво «Точка», 2014

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	7

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ	9
1.1. Зв'язок фразеології із суміжними галузями лінгвістики.....	9
1.2. Основні диференційні ознаки фразеологічної одиниці.....	15
1.3. Системна організація фразеологічних одиниць на позначення заможності.....	27
1.4. Ідентифікація поняття «заможність» у науковій літературі.....	32
1.5. Динаміка поняття «заможність» в українській культурі.....	34
Висновки до розділу I	40

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО НАПОВНЕННЯ

ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ	42
2.1. Фразеологізми з назвами грошей і дорогоцінних металів	42
2.1.1. Фразеологізми з назвами грошей	42
2.1.2. Фразеологізми з назвами дорогоцінних металів.....	48
2.2. Фразеологізми зі словом-компонентом <i>пан</i>	52
2.3. Фразеологізми з назвами одягу, зі словами-компонентами <i>кишеня, гаманець</i>	56
2.4. Фразеологізми на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання, власне помешкання та його частин	65
2.4.1. Фразеологізми на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання.....	65
2.4.2. Фразеологізми з назвами помешкань і їх частин, внутрішніх елементів помешкання.....	67
2.5. Фразеологізми з назвами продуктів харчування	72
2.6. Фразеологізми на позначення стану заможності / незаможності з компонентами-соматизмами.....	81
2.6.1. Фразеологізми з компонентом-соматизмом <i>рука</i>	82
2.6.2. Фразеологізми зі словом-компонентом <i>нога</i>	87
2.6.3. Фразеологізми зі словом-компонентом <i>голова</i>	90
2.6.4. Фразеологізми зі словами-компонентами тематичної групи «тулуб»	91

2.7. Фразеологізми з компонентами-назвами тварин	95
Висновки до розділу II	101

РОЗДІЛ III. ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ..... 103

3.1. Фразеосемантичне поле «заможність»	103
3.1.1. Дієслівна ФСГ «ставати заможним»	103
3.1.2. Дієслівна ФСГ «бути багатим»	111
3.1.3. Дієслівна ФСГ «жити в матеріальному достатку»	113
3.1.4. Дієслівна ФСГ «мати владу»	115
3.1.5. Субстантивна ФСГ «заможна людина»	117
3.1.6. Субстантивна ФСГ «матеріальний прибуток»	121
3.1.7. Ад'єктивна ФСГ «заможний»	124
3.1.8. Адвербіальна ФСГ «заможно»	126
3.2. Фразеосемантичне поле «бідність»	128
3.2.1. Субстантивна ФСГ «бідне життя»	129
3.2.2. Субстантивна ФСГ «бідний одяг»	129
3.2.3. Субстантивна ФСГ «бідна людина»	130
3.2.4. Субстантивна ФСГ «засоби для існування»	131
3.2.5. Ад'єктивна ФСГ «бідний»	132
3.2.6. Дієслівна ФСГ «бути бідним»	135
3.2.7. Дієслівна ФСГ «збідніти»	142
Висновки до розділу III	144
 ВИСНОВКИ	 147
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	153

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

ВУДУФСУМ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови: Близько 2500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 226 с.

ВФ – внутрішня форма

КРКСП – Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К.: Рад. школа, 1985. – 151 с.

ЛСУЖ – Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.

МКС – мовна картина світу

СГ – Словарь украинского языка: Собранный редакцией журнала «Киевская Старина» / [ред. Б.Д. Гринченко]: [у 4-х т.]. – К. – Т.1. А-Ж. – 1907. – 495с.; Т.2 З-Н. – 1908. – 574 с.; Т.3 О-П. – 1909. – 507 с.; Т.4 Р-Я. – 1909. – 564 с.

ССНП – Словник стійких народних порівнянь / [О. С. Юрченко, А. О. Івченко]. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

ССУС – Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]; [худож.-оформл. П.Б. Бублик, С. І. Правдюк]. – Х.: Фоліо, 2006. – 350 с.

СУМ – Словник української мови : [в 11 т.] – К.: Наук. думка, 1970-1980.

СФА – Словник фразеологічних антонімів української мови / [В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз]. – [4-те вид.] – К.: Довіра, 2008. – 349 с.

СФБ – Фразеологічний словник / [Н. О. Батюк]. – К.: Рад. школа, 1966. – 236 с.

СФС – Словник фразеологічних синонімів / [М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський]; за ред. В. О. Винника. – К.: Рад. шк., 1988. – 200 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.

УНПП – Українські народні прислів'я та приказки / [упоряд. В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой та ін.; відп. ред. М. Т. Рильський] – К., 1955. – 446 с.

УРФТС – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / [І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. – К.: Рад. шк., 1991. – 400 с.

ФО – фразеологічна одиниця

ФСГ – фразеосемантична група

ФСР – фразесинонімічний ряд

ФСП – фразеосемантичне поле

ФСССГД – Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів / [В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – [5-те вид., перероб. й доп.] – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 384 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: [у 2-х кн.] / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – Кн. 1-2. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

ФСУМУ – Фразеологічний словник української мови: [у 2-х т.] / [уклад. Г.М. Удовиченко]. – К.: Вища шк., 1984. – Т.1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.

ВСТУП

Сучасний стан розвитку лінгвістики відзначається посиленням інтересом до фразеології. Фразеологічна система мови є найбільш національно детермінованим і самобутнім явищем. Виявити ж національно-культурну специфіку фразеологічних одиниць (ФО) як невід'ємної частини мовної свідомості можна шляхом використання теоретичних і практичних набутків низки лінгвістичних напрямів: лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо.

Проблема взаємозв'язків між мовою й психікою, мовою й етносом, мовою та національною культурою є невичерпною для мовознавства, про що свідчить поява значної кількості наукових студій останніх десятиліть. Лінгвокультурологічний аспект дослідження фразеологізмів, зокрема виділення національно-культурного компонента як складової частини значення ФО, привертає особливу увагу дослідників (Є. М. Верещагін, В. Л. Конобродська, Л. А. Лисиченко, В. М. Телія, І. В. Тимченко та ін.). Фразеологія української мови відображає накопичений історичний, соціальний, культурний досвід народу, слугує «ментальним дзеркалом» національно-культурних цінностей. ФО на позначення заможності відображають досвід нації в процесі її соціально-історичного розвитку, культурно-національну унікальність етносу. Саме тому значна кількість фразеологізмів на позначення заможності зосереджена на характеристичні соціального стану українців. Оскільки впродовж розвитку суспільства завжди існувало соціальне розшарування, виділення різних верств населення – заможних і незаможних, то неможливо всебічно дослідити фразеологічну вербалізацію поняття **«заможність»** без урахування опозиційного поняття **«бідність»**.

Фразеологізми характеризуються специфічним лексичним наповненням і своєрідною семантикою. У зв'язку з цим важливе місце в лінгвістичних дослідженнях належить вивченню структурно-семантичних особливостей ФО та виявленню їх системних зв'язків у фразеологічному масиві української мови (М. Ф. Алефіренко, В. М. Білоноженко, М. Т. Демський, М. В. Жуйкова, О. П. Левченко, В. М. Мокієнко, Л. В. Савченко, В. Д. Ужченко). Науковий інтерес до цих аспектів фразеології ставить перед дослідниками завдання ідеографічного опису фразеологізмів, що забезпечує всебічне осмислення певних фрагментів об'єктивної дійсності.

Ідеографічним описом різних ФО на матеріалі української, російської, словенської, англійської, кримськотатарської мов свого часу

займалися А. С. Аксамитов, О. К. Бірих, Н. Ф. Грозьян, М. Т. Демський, А. М. Емірова, В. С. Калашник, І. В. Кашина, Н. Д. Коваленко, І. Є. Колеснікова, Р. В. Міняйло, А. М. Найда, Т. Г. Нікітіна, М. Я. Олійник, Ю. Ф. Прадід, П. О. Редін, Ю. П. Солодуб, В. М. Телія, Н. В. Щербакова, І. М. Ярова та ін. У своїх роботах названі дослідники неодноразово залучали до аналізу й фразеологізми на позначення заможності.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю вивчення лінгвокультурних та етноментальних умов формування фразеологічної системи української мови шляхом структурно-семантичного й ідеографічного аналізу окремих фразеосемантичних масивів, що відбивають важливі світоглядні константи українського народу, пов'язані з визначенням критеріїв розмежування соціального становища. Зокрема фразеологізми на позначення заможності формують складне системно організоване утворення, що об'єднує значний корпус фразеологізмів – відбитків своєрідного погляду українського народу на матеріальне багатство, його ознаки й особливості функціонування.

Автор висловлює глибоку вдячність усім, хто сприяв дослідженню цієї важливої наукової проблеми, надавав усіляку допомогу і підтримку.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ

1.1. Зв'язок фразеології із суміжними галузями лінгвістики

Складність мови як явища, її місце в системі цінностей людини, різноманітні зв'язки людини зі світом, виражені через мову й у мові, засвідчують той факт, що максимально наблизитися до об'єктивних результатів при розв'язанні лінгвістичних завдань можна лише з урахуванням досягнень дисциплін-репрезентантів різних наукових галузей, які допомагають виявити особливості мовної та мовленнєвої діяльності людини, а отже, неодмінно відсилають до здобутків лінгвістики й суміжних наук (культурологія, етнографія, психологія, соціологія тощо). Проблема взаємозв'язку та взаємодії мови та культури досить складна й різноаспектна. У вирішенні цієї проблеми нині виокремилосся кілька підходів, що реалізуються на перетині дисциплін: етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика тощо.

Сучасні лінгвістичні дослідження вирізняє антропоцентрична призма розгляду мовних явищ, яка забезпечує постійне тримання у фокусі уваги творця й користувача мови – людини як представника індивідуальних і національних особливостей менталітету, знавця й транслятора етнокультурної інформації, учасника й свідка динамічного життя країни, різноманітних змін у багатьох сферах існування й діяльності соціуму. О. В. Забуранна наголошує, що «антропоцентризм досить давно став предметом фразеологічних досліджень, йому здебільшого приписують функціональну природу, розуміючи як спрямованість ФО на позначення світу людини» [98, с. 55].

Поняття «мовна картина світу» належить до фундаментальних понять, що виражають специфіку людини та її буття, взаємини її зі світом, найважливіші умови існування в ньому. Завдяки мові людина виражає й пізнає себе, репрезентуючи етнічну самосвідомість. У сучасній лінгвістиці спостерігається інтерес до розгляду мовних явищ у контексті мовної картини світу (Н. Д. Артюнова (1999), Е. М. Верещагін (2005), І. О. Голубовська (2004), Д. О. Добровольський (1998), М. В. Жуйкова (2007), В. І. Кононенко (2001), О. С. Кубрякова (2004), О. П. Левченко (2009), Л. А. Лисиченко (2009), О. О. Селіванова (2000) та ін.). Мовна картина світу фіксує інформацію про ментальність того чи того народу, оскільки в ній акумульовані результати пізнавальної діяльності суспільства. «Дослідити

мовну картину, — зауважує І. О. Голубовська, — означає виявити етнічну спрямованість мовного значення та способи її маркування на всіх структурних рівнях мовної системи, що імплікує залучення до аналізу таких різноманітних мовних явищ, як внутрішня форма слова, культурні концепти (на лексичному рівні); загальні семантичні категорії оцінки, модальності» [66, с. 3].

Фразеологія приваблює науковців, підкреслює І. К. Мізін, своєю загадковістю: до цих пір нерозгадані мовомисленнєві засади генезису фразеологічних одиниць, не до кінця вивчений феномен фразеологічного значення тощо. Чітко виражений у ФО взаємозв'язок мови й культури поставив їх у центр актуальних нині лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних, психолінгвістичних досліджень [181, с. 75].

Досвід монографічних досліджень у галузі фразеології останнього десятиліття (К. І. Мізін (2007, 2011), Ю. Ф. Прадід (2006), Л. В. Савченко (2013), В. І. Школяренко (2008) та ін.) свідчить про те, що поза лінгвокультурологічним, етнолінгвістичним, психолінгвістичним розумінням мови як духовної реальності повна інтерпретація смислового змісту фразеологізмів і «реконструкція їх генезису та функціонування в рамках наукової картини світу принципово недосяжні» [211, с. 26], оскільки фразеологія – це специфічна система, своєрідний синтетичний механізм об'єднання мовного й культурного, наукового й наївного, історичного й сучасного, традиційного й нового тощо.

На нашу думку, одним із важливих векторів вивчення фразеологізмів на позначення заможності є простеження «відбитків» культури, традицій, соціальних відносин народу як результатів стереотипізації уявлень людини про себе та навколишній світ. ФО української мови на позначення заможності власне й віддзеркалюють один із найважливіших пластів національної культури – соціальний устрій, взаємини між представниками різних верств населення.

З'ясуванню ролі культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення, установленню лінгвокультурологічних особливостей творення та структурного й семантичного розвитку ФО присвячені наукові розвідки, виконані на матеріалі української (О. М. Каракуця (2002), Н. М. Карлова (2007), Т. С. Маслова (2008)), російської (В. В. Красних (2002), А. Р. Попова (2009), Д. С. Скарнев (2006)), німецької (Ю. А. Фірсова (2002)), іспанської (О. Л. Толстова (2007)) мов, у порівняльному аспекті на матеріалі української, німецької, англійської, грузинської мов досліджували фразеологізми Н. Б. Головіна (2007), Є. Ю. Голоднова (2011), В. Є. Копиця (2009), С. В. Олійник (2008) та ін.

В. А. Маслова наголошує, що ФО відображають у своїй семантиці довготривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають

із покоління в покоління культурні установки й стереотипи, еталони й архетипи. ФО виникають не лише для того, щоб описувати світ, а й для того, щоб інтерпретувати, оцінювати та виявляти до нього суб'єктивне ставлення [175, с. 82]. Культурна специфіка ФО визначається співвіднесеністю «з елементами матеріальної або духовної культури суспільства, його історії, вірувань, звичаїв» [59, с. 269]. М. Ф. Алефіренко стверджує, що національна специфіка ФО виявляється в таких компонентах культури: а) традиції, звичаї, обряди; б) побут; в) повсякденна поведінка; г) національні особливості мислення; ґ) художня культура, що відображує культурні традиції етносу; д) спосіб освоєння географічного середовища; е) особливості соціо-політичного устрою [6, с. 172].

Лінгвокультурологічний аспект дослідження фразеологізмів на позначення заможності у цій роботі базується зокрема на тому, що окремі слова-компоненти фразеологізму є символами й, будучи іменами символів (реалій, подій), мають особливий сенс у культурі. У словнику-довіднику В. В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» знаходимо, наприклад, **лапті (личаки), постоли** – символ бідності, злиднів [92, с. 336-337]. Саме тому й цілісне значення ФО **озути (взути, обути** і т. ін.) **в постоли (в лапті)** – «довести когось до злиднів, залишити без майна, позбавити багатства; розорити» – видається мотивованим образним уявленням про крайню бідність, що асоціюється саме зі словами-компонентами **лапті (личаки), постоли**: *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть.. – Один розкошує, а другий.. – Озуть пана у постоли* (М. Коцюбинський) [СФУМ, с. 461-462].

Символи акумулюють у собі нашарування значень і смислів, при таманних певній епосі, певному періоду розвитку суспільства, а також впливають на реальність, транслюючи соціальним групам ті потужні пласти значень і смислів, що були накопичені в минулому.

Мова виступає основним способом самовираження етносу, одним із провідних індикаторів культурного поступу. М. І. Толстой звертає увагу на те, що зв'язок фразеології з етнографією, із широким етнографічним контекстом ніколи не піддавався сумніву. Перший і відносно ранній інтерес до фразеології в слов'ян був викликаний прагненням побачити у ФО відбитки або залишки старого побуту, обрядів і вірувань, відтворити їх контекст і ситуацію [267, с. 373].

У культурологічному аспекті, на думку В. А. Маслової, символ можна віднести до стереотипізованих явищ, характерних для будь-якої культури [175, с. 96]. В. М. Телія в «Большом фразеологическом словаре русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий», укладеному на матеріалі російської мови, зазначає, що **протягнута рука** – символ бідності, жебракування, **копійка, ґріш** – еталон

мінімального грошового забезпечення. Думаємо, символічність названих одиниць (*протягнута рука, копійка, гриш*) у російській культурі й, відповідно, фразеології, можна вважати ідентичною до української. Наприклад, **з протягнутою рукою**, зі сл. *ходити, стояти* – «жебракуючи, просячи милостиню»: *Аспазія вийшла до столу з червоними очима, на Гайсина дивилася такими благальними очима, наче вона стояла під церквою з протягнутою рукою* (П. Панч) [СФУМ, с. 461-462]; **ні гроша** – «зовсім немає (про гроші, кошти і т. ін.)»; **не мати й копійки (гроша, нічого і т. ін.) за душею** – «бути бідним, без грошей, без засобів існування»: *Ця компанія нагадала ті дні, коли він, не маючи копійки за душею, плавав з Казані до Астрахані на вакації* (В. Канівець) [СФУМ, с. 380].

В. Д. Ужченко слушно наголошував, що фразеотворення на базі народних оповідань, прикмет не можна інтерпретувати за допомогою тих чи тих мовних явищ або за допомогою відомих логіко-семіотичних закономірностей, його називають екстралінгвістичним [272, с. 113]. У «Словнику східнословобанських і степових говірок» В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка знаходимо ФО **виходити заміж у босоніжках (у босоножках)** – «не мати багатства у подружньому житті», що виникла на основі прикмети: «коли наречена виходить заміж у взутті з відкритими пальцями чи п'ятами, то майбутня сім'я не буде бачити багатства й достатку в житті» [ФСССГ, с. 44].

«Глибше пізнати етнос, – наголошує В. В. Жайворонок, – проникнутися його духом, зрозуміти душу можна не лише через його художню творчість чи художнє слово його найкращих представників, але й за допомогою слова, фразеологізму, взагалі через його мову як “душу”, “серце” народу» [93, с. 36].

За останні роки з'явилося чимало наукових розвідок, присвячених дослідженню цієї проблеми на матеріалі української (В. М. Васильченко (2009), В. І. Коваль (2002), Г. Т. Кузь (2000), Ю. М. Леbedенко (2006), О. А. Майборода (2002), О. В. Назаренко (2001), Т. П. Свердан (2008), Д. В. Ужченко (2000), М. В. Філіпчук (2007), І. В. Царьова (2010)), німецької (Ю. А. Фірсова (2002)), англійської (О. О. Нагорна (2008)), слов'янських (Л. Г. Золотих (2013), О. В. Тищенко (2000), О. В. Забуранна (2003), К. І. Мізін (2007), В. Л. Пирогов (2003)) та ін.) мов

Найбільшу увагу привертають не процеси, що відбуваються в самій мові, а процеси взаємозв'язку мови й мислення, мови й культури, мови й суспільства, мови й психіки. Виявлення національно-культурної специфіки фразеологізмів тісно переплітається з проблемами дослідження людської свідомості, сприйняття світу й способів його усвідомлення, віддзеркалених у мові. Саме тому психолінгвістичний аспект дослідження мовних одиниць орієнтований на вивчення вербальної та

невербальної поведінки, свідомості, характерної для певного етносу (О. О. Залевська (2005), В. І. Карасик (2002), Д. О. Леонтьєв (2003), З. Д. Попова (2007), О. О. Селіванова (2004), Й. А. Стернін (2001), Н. Ф. Уфімцева (2009), Р. М. Фрумкіна (2001, 2009) та ін.). Психолінгвістичний аналіз ФО на матеріалі різних мов, що дозволяє простежити зв'язок мови й культури у свідомості носія мови, репрезентований у наукових розвідках таких учених, як: М. Л. Ковшова (2009), І. Є. Колесникова (2010), Л. В. Мельник (2001), К. І. Мізін (2009), М. А. Охріменко (2010) та ін. Важливим аргументом на користь актуалізації при сприйнятті ФО її символічної семантики є психолінгвістичні асоціативні експерименти, результати яких представлені в «Українському асоціативному словнику» (2008).

Відомо, що саме мова вербалізує мовну картину світу, зберігає її й передає із покоління в покоління. Здійснюється це за допомогою асоціацій. Такої позиції у своєму дослідженні дотримується О. О. Залевська: «Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує "вихід" на картину світу у всій різноманітності зв'язків і відношень» [103, с. 286]. На думку Р. М. Фрумкіної, асоціація – це зв'язок між певними об'єктами або уявленнями, що заснований на нашому особистому, суб'єктивному, досвіді. Цей досвід може збігатися з досвідом тієї культури, до якої належить індивід, але завжди є також і суто особистим, закріпленим у минулому досвіді окремої людини [290, с. 189]. Асоціативні дані уможливають досягнути особливості як національного, так і індивідуального менталітету, характеру, культури, свідомості. Тісний зв'язок фразеології із психікою людини й реаліями національної культури допомагають розширити межі «культурної пам'яті». Уміння бачити, адекватно розуміти й відповідно оцінювати словесні формули – шлях до пізнання «духу народу» через його мову.

Як і лексика, фразеологія є динамічною системою, що постійно розвивається. Останнім часом учені зосереджують увагу на особливостях функціонування фразеологізмів у текстах різностильової приналежності. Функціональний підхід передбачає аналіз особливостей функціонування фразеологічних одиниць, специфіки їх уживання в різних ситуаціях спілкування з різною комунікативною метою. Дослідження цих питань представлено в роботах таких науковців, як: Н. Д. Арутюнова (1999), Ф. С. Бацевич (1997), О. В. Бондаренко (2003), І. Р. Вихованець (1992), А. П. Загнітко (2007), Т. А. Космеда (1997), А. Е. Левицький (1999, 2010), Н. О. Слюсарєва (1981) та ін.

Теоретичні питання функціонування фразеологічних одиниць висвітлені в працях Л. Г. Авксентьєва (1988), М. Ф. Алефіренка (1987,

2005), В. М. Білоноженко (1989), І. С. Гнатюк (1989), Д. О. Добровольського (1996-1998), О. В. Куніна (1986), О. І. Молоткова (1977), В. Д. Ужченка (2003), М. М. Шанського (1971) та ін.

На сучасному етапі питання функціональних особливостей фразеологізмів, трансформацій структурного й семантичного складу ФО в публіцистиці, у художніх творах репрезентовані на матеріалі української (Г. О. Бардукова (2011), Г. Г. Біловус (2009), І. І. Брага (2009), О. Г. Важеніна (2011), О. О. Калякіна (2008), Г. Т. Кузь (2000), В. А. Папіш (2004)), німецької (Н. Г. Лисецька (2004), А. В. Марковська (2009), С. Б. Пташник (2003)), хорватської (Н. С. Хороз (2008)), англійської (американської) (Г. В. Кузнецова (2008)) мов.

Згадані дослідження свідчать про підвищений інтерес мовознавців до вивчення функціонування фразеологізмів на рівні художнього, публіцистичного тексту. Саме виявлення різноманітних змін значення й форми ФО в мовленні демонструє рухливий характер фразеології. Дослідження змін у фразеологічному складі дозволяє простежити виникнення фразеологічних неологізмів, перифраз та актуалізацію узуальних ФО, що переосмислюються, змінюють свою усталену семантику й набувають іншого стилістичного звучання. Наприклад, ФО **тепле місце**, засвідчене лексикографічними джерелами зі значенням «порівняно легка або вигідна робота» [СФУМ, с. 513], у відповідному контексті може зазнати семантичної трансформації з актуалізацією додаткових сем, як-от «фінансово прибуткова, порівняно легка або вигідна робота»: *Можливо, ці люди з оточення президента розуміли, що неможливо переконати того, хто не хоче навіть слухати, і, знаючи круту натуру «хазяїна», не хотіли лізти на рожен і ризикувати власним **теплим** і дохідним **місцем*** [331].

У фразеології, як і в мові, культурі народу в цілому, спостерігаються певні динамічні процеси. Зі зміною історичної епохи відбувається переосмислення ментальних констант, свідомості й характеру народу, його традицій і вірувань, відбувається оновлення в лексичному й фразеологічному мовному фонді [231, с. 22]. Динамічні процеси у фразеології віддзеркалюють ті загальні процеси, що відбуваються в сучасному живому мовленні, і перш за все – переміщення найрізноманітніших елементів (запозичень, жаргонізмів і т. ін.). Виникнення фразеологічних неологізмів спричинено екстралінгвальними чинниками, що, безсумнівно, формує у свідомості суспільства нові стереотипи розуміння культурних і соціальних цінностей. Так, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк зауважують: «Для того, щоб певна готова мовна форма вільного словосполучення могла мати нове значення, необхідно, очевидно, порівнювати змісти уже готової мовної форми і тієї, яка повинна бути виражена за допомогою цієї ж форми» [34, с. 17]. Якщо вільне словосполучення **новий укра-**

їнець актуалізує значення «мешканець країни, якого раніше не знали», то ідентична перифраза має значення «заможна людина», співвідносне за своєю природою з фразеологічним значенням. Зміст, позначуваний словосполученням викликає в мовців асоціацію з відчуттям «нового», пов'язаного з процесами часів «перебудови». Ця спільна ознака – «виникнення нової соціальної категорії» – і є основою, на якій відбувається уподібнення названих двох змістів. Отже, вільне словосполучення **новий українець** переходить в іншу категорію номінативних одиниць і при цьому актуалізує інакший тип значення – фразеологічне. Соціально-економічні процеси, що відбулися в суспільстві протягом останніх 20 років, мали неабиякий вплив на появу в наведеній одиниці додаткових сем «бізнес-еліта», «заможний підприємець», «урядовець»: *Якщо ж ні, то поводитиметься так..., як поводитьсь будь-який «новий українець»: підгодує свій «дах» відкатами й за першої ж нагоди переводить те, що залишилося, у валюту...* (Ю. Макаров) [326]. А **«нові багатії»**, які купили квартири в центрі, порадують оповідками про бурхливі 1990-ті [326].

Огляд наукової літератури свідчить про різноаспектність досліджень фразеології, серед яких важливим є вивчення семантики ФО та впливу стрижневих слів-компонентів на формування цілісного фразеологічного значення. У цьому контексті виявляється значущим осмислення проблем функціонування узуальних й оказіональних фразеологізмів у конкретних комунікативних умовах, дослідження особливостей трансформацій ФО, з'ясування ролі культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

1.2. Основні диференційні ознаки фразеологічної одиниці

Дослідження фразеологічного складу української мови дозволяє глибше пізнати етнічні особливості соціуму, його соціальні параметри, звичаї та обряди, побут, що склалися протягом історичного розвитку народу й закріпилися в національному менталітеті. Адже, на думку О. А. Майбороди, фразеологія особливо наочно відображає історію матеріальної культури і політичного життя свого носія, розвиток його світогляду й уявлень, соціальні відносини певних історичних періодів, формування мовної картини світу тощо [168, с. 27].

Багата лінгвістична література свідчить про можливість вести на сьогодні мову про існування фразеології 1 і фразеології 2 (термін В. М. Телії). Прихильники першої розширюють межі фразеологічного фонду й залучають до аналізу фразеологічні вирази комунікативного характеру, називаючи фразеологічними одиницями прислів'я, приказки, крилаті вислови, мовні штампи й кліше, складені терміни фразеологіч-

ного характеру; словосполучення, у яких слова загалом зберігають усі ознаки мовного знака, а одне з них актуалізує «специфічне» значення лише за умови певного дистрибутивного оточення. При цьому в основі такого розширення меж фразеології лежать не особливості номінації чи семантики, а відтворюваність і стійкість (С. Г. Гаврін, О. В. Кунін, Ф. П. Медведєв, Л. І. Ройзензон, Л. Г. Скрипник, О. О. Тараненко, М. М. Шанський). Прибічники протилежної позиції – фразеології у «вузькому розумінні» – дотримуються думки, що з цього ряду необхідно вилучити прислів'я як такі, що за своєю будовою становлять закінчені «судження» (Л.Г. Авксент'єв, В. М. Білоноженко, Ю. А. Гвоздарьов, В. М. Мокієнко, О. С. Юрченко, Л. А. Юрчук). Учені-фразеологи Н. М. Амосова, О. М. Бабкін, О. І. Молотков, О. І. Смирницький за межі фразеології виносять усі стійкі утворення комунікативного характеру (і прислів'я, і приказки), оскільки вони нееквівалентні слову. Слушною є позиція Л. А. Лисиченко, яка пропонує підходити до визначення обсягу предикативних ФО диференційовано, урахувавши, що «стійкі сполуки слів комунікативного типу, зокрема прислів'я і приказки, не є однорідними ні за своєю структурою, ні за своєю семантикою, ні за функціями» [162, с. 44].

Неоднакове розуміння об'єкта фразеологічних досліджень супроводжується використанням різного термінологічного апарату на позначення фразеологізмів як одиниць: «фразеосполучення», «фразеологічний зворот мови», «стійке сполучення», «стійка сполука слів», «стійка фраза». У цій ситуації М. Ф. Алефіренко пропонує термін «фразеологічна одиниця» кваліфікувати як видову назву різних елементів фразеологічної підсистеми, а «фразаема» – як найменування реальних фразеологічних утворень, у яких об'єктивуються ФО [4, с. 4]. Що ж до термінів «фразеосполучення», «стійке сполучення», «стійка сполука», то вони вживаються дослідниками фразеології на позначення всіх стійких одиниць неідіоматичного характеру, які виконують переважно номінативну функцію (складені терміни), є фактами мовлення (прислів'я, приказки, крилаті вислови, мовні штампи й кліше) або ж є одиницями граматичного мовного рівня (складені прийменники й складені сполучники) [305, с. 22].

О. О. Нагорна вважає, що синонімічні терміни «фразеологізм» і «фразеологічна одиниця» вживаються на позначення семантично зв'язаних словосполучень, які, на відміну від схожих із ними за формою синтаксичних структур, не створюються відповідно до загальних закономірностей вибору й комбінації слів при організації висловлення, а відтворюються в мовленні у фіксованому вигляді [190, с. 7]. Як синонім до терміна «фразеологічна одиниця» у мовознавстві інколи використовується термін «ідіома», що видається не цілком виправданим, оскільки

останній термін багатозначний і використовується не лише до стійких словосполучень, але й до слів [228, с. 131-132] і різних граматичних конструкцій [20, с. 166].

У роботі на позначення досліджуваних одиниць будемо послуговуватися термінами «фразеологічна одиниця», «фразеологізм» як рівнозначними.

Фразеологічною одиницею називаємо номінативну образну одиницю, організовану за моделлю словосполучення або речення, із цілісною семантикою й відносною постійністю компонентного складу, відтворювану в мові й мовленні в готовому вигляді.

На сьогодні немає чітко визначеного корпусу характерних рис фразеологічної одиниці (хоча дослідники говорять про більш ніж 20).

У 1950-1970 рр. фразеологи акцентували увагу на таких диференційних ознаках фразеологізму, як: відтворюваність (В. В. Виноградов, С. Г. Гаврін, І. К. Білодід, Ф. П. Медведєв, Р. М. Попов, Л. І. Ройзензон, Л. Г. Скрипник); нарізнооформленість (С. Г. Гаврін, О. І. Молотков, Р. М. Попов, Л. Г. Скрипник, М. М. Шанський); семантична цілісність або семантична нерозкладність (В. Л. Архангельський, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, М. А. Жовтобрюх, Ф. П. Медведєв); наявність не менше двох повнозначних слів (С. Г. Гаврін, М. М. Шанський); метафоричність (О. М. Бабкін, В. П. Жуков, О. В. Кунін, Б. О. Ларін); образність (О. І. Єфимов, В. Ф. Рудов, Ю. Р. Гепнер); неперекладність іншою мовою (Л. А. Булаховський, Є. М. Верещагін, О. О. Реформатський); у 1980-1990 рр. – відносна стійкість і експресивність (В. М. Мокієнко, В. Д. Ужченко); відтворюваність (М. Ф. Алевфєренко, О. В. Кунін, В. М. Теля); нарізнооформленість (Л. Г. Авксентєв); семантична цілісність або семантична нерозкладність (Г. М. Удовиченко); еквівалентність слову (П. О. Редін) та ін.

Сучасні дослідники фразеології серед визначальних називають такі ознаки ФО: стійкість, відтворюваність, експресивність, цілісне значення (Л. В. Мельник, О. Л. Плетнева, Н. Г. Скиба); надслівність (Н. О. Скоробагатко); відтворюваність, образність (Л. В. Жукова, Ю. М. Леbedенко, О. Г. Тебет); нарізнооформленість, цілісність фразеологічного значення, експресивність (М. Я. Олійник, Т. С. Чумичева); образність, відносна постійність компонентного складу, ідіоматичність, відносна семантична цілісність (Н. В. Щербакова); фразеологічне цілісне значення, відносна постійність компонентного складу та структури, експресивність (В. А. Папіш); часова стійкість, нарізнооформленість, цілісне фразеологічне значення, вторинна номінативність та експресивність (І. В. Черевко) та ін.

Очевидно, що для більш точного виділення фразеологічної одиниці потрібний повний аналіз за більшою кількістю ознак, який може ви-

явитися занадто громіздким і все ж не фіксуватиме тієї чи іншої якості.

У роботі відстоюється позиція, відповідно до якої необхідними й достатніми, об'єктивними й функціональними ознаками, які визначають характерні риси фразеологізмів на позначення заможності, є: відтворюваність, образність, відносна постійність компонентного складу, ідіоматичність (різний ступінь виявлення), відносна семантична цілісність, еквівалентність за значенням слову або словосполученню. Аргументуємо окреслену позицію детальніше.

Важливим питанням теорії фразеології, на думку О. В. Куніна, є питання про стійкість фразеологізмів. Дослідник наголошує: «Фразеологічна стійкість – це обсяг інваріантності, притаманний різним аспектам фразеологічних одиниць, який зумовлює їхню відтворюваність у готовому вигляді і тотожність при всіх узуальних та okazіональних змінах» [150, с. 24]. У термінології В. Д. Ужченка й Д. В. Ужченка стійкість визначається як відносна постійність компонентного складу й структури. Дослідники зауважують, що цю ознаку фразеологізму можна інтерпретувати як «діапазон варіювання в межах її норми» [273, с. 22-23].

Теорія еквівалентності ФО слову була висунута Ш. Балі лише щодо нерозкладних єдностей (*великого коліна – знатний*) та деяких складених термінів (*запалення легень – пневмонія*). Л. Г. Авксентьев, В. Д. Ужченко беруть за основу класифікації «принцип співвіднесення семантики фразеологізму зі значенням того чи іншого слова» [271, с. 34]. Як уважає М. П. Кочерган, переважна більшість фразеологізмів еквівалентна окремому слову, і, як окремі слова, фразеологізми виступають у ролі єдиного складеного знака (*ні кола ні двора = нічого*) [138, с. 242]. Поряд із цим ФО можуть виступати еквівалентом словосполучення (**гнути горба** – важко працювати; **вбиватися (вбиратися) / вбитися (вбратися) в силу** – ставати заможним).

Щодо відтворюваності як ознаки ФО на сьогодні немає одностайної думки. Наприклад, Я. А. Баран, О. М. Білоус, М. І. Зимомря, І. М. Зимомря вважають, що відтворюваність не можна вважати специфічною рисою ФО. Автори наголошують, що відтворюваність властива і словам, і складним термінам, і словосполученням нефразеологічного типу, і загалом тощо. Людина розмовляє вільно, оскільки навчилася відтворювати моделі не лише простих, але й складних речень і навіть більших за структурою синтаксичних утворень [24, с. 50].

Відтворюваність фразеологізмів у мовленні – форма виявлення їхньої стійкості в мові. Утворюючи постійний мовний контекст, конститuentи ФО забезпечують їй стійкість. Саме завдяки стійкості компонентного складу ФО набуває здатності до своєї структурно-семантичної відтворюваності. Комплекс структурної, семантичної й функціональної

стійкості ФО зумовлює їх цілісність, під якою розуміється внутрішня єдність ФО, її структурно-семантична нерозкладність [4, с. 10].

У різних теоретичних концепціях ідіома розуміється по-різному, але спільна частина визначень зводиться до таких ознак: неоднослівність, стійкість і ідіоматичність [25, с. 28]. Терміном «ідіоматичність» позначають властивість мовних одиниць формувати цілісне значення не із суми значень її компонентів. Ідіоматичність – це особливий вид вторинної номінації. При цьому значення ідіоми, на погляд А. Е. Левицького, В. М. Телія, виводиться на основі логічних імплікацій, що й зумовлює розбіжність «суми значень» вихідного сполучення слів із метафорично сформованим значенням. Слова-компоненти переосмисленого словосполучення «відриваються» від своєї сфери референції й переключаються на нову референтну віднесеність не за рахунок значення сполучення слів, а відштовхуються від цього значення, яке не має зі своїм джерелом нічого спільного, крім мотивації [157, с. 82; 258, с. 142].

Фразеологічні одиниці, домінуючим компонентом семантики яких є конотативний аспект, найтісніше пов'язані з образом. Образність розуміється як здатність одиниць створювати наочно-чуттєві уявлення про предмети навколишньої дійсності [272, с. 39]. Д. О. Добровольський зауважує, що «описуючи фразеологічні значення, доцільно поруч з іншими компонентами плану вираження брати до уваги й образну складову» [82, с. 71], тому що вона є «невід'ємною частиною плану змісту ідіоми» [там само, с. 74]. Образність слова чи фразеологізму залежить насамперед від співвідношення між прямим і переносним значенням, від конотації слова (фразеологізму), численних імпліцитних сем, які «впливають» на поверхню, стають у центрі фразеотворчого процесу [247, с. 39]. Отже, услід за Д. О. Добровольським, В. Д. Ужченко, Н. В. Щербаквою, дотримуємося тієї позиції, що основна функція фразеологізму – образно-емоційна характеристика при називанні фрагмента дійсності, тоді як слова – суто номінативна.

Різне розуміння образної основи фразеологізму, на думку В. І. Зими́на, Л. Г. Латфулліної, зумовлене життєвим досвідом індивідів, знанням реальної дійсності, віковими особливостями, соціальним положенням і т. ін. [105, с. 20]. Наприклад, В. Д. Ужченко вважає, що ФО **покласти зуби на полицю (мисник)** – «бути голодним» [ВУДУФСУМ, с. 65] побудований на жартівливому образі: коли нічого їсти, то зуби непотрібні – їх можна класти на полицю [ВУДУФСУМ, с. 65]. Дослідники М. І. Міхельсон, В. І. Коваль припускають, що в образі *покласти зуби на полицю* «голодувати» спочатку мали на увазі не зуби людини, а зуб'я – пристосування для розчісування пряжі. На думку дослідників, зуб'я покладуть на полицю тоді, коли прясти нічого, роботи немає, лише голодувати доводиться. Однак

В. М. Мокієнко подає низку доказів на користь жартівливого осмислення виразу. Зокрема дослідник звертає увагу на повторення вислову зі сполучником хоч. Із погляду мовної логіки це «хоч» виправдане лише в тому випадку, коли мова йде про жартівливе вживання слова *зуби* – *зуби людини*, оскільки «виробнича» версія передбачала б лише констатацію факту [186, с. 210-213].

В. Д. Ужченко й Д. В. Ужченко зауважують, що внутрішня форма фразеологізму може базуватися на перемінних словосполученнях, стійких лексичних сполученнях, термінах. «Знаком значення, – наголошують автори, – виступає сема, що єднає прототип і ФО» [273, с. 63].

Більшість фразеологізмів є образно-емотивними, тобто такими, у значенні яких надзвичайно важливою є образна основа. Услід за Ч. Фернандо О. О. Яцкевич вважає, що в основі фразеологізму завжди є образ, «картинка», не важливо, чи зрозуміла, чи пов'язана зі значенням цілої одиниці, чи ні, але якщо розуміти значення слів-компонентів ФО, то образ можна собі уявити [311, с. 33]. Механізм формування таких фразеологізмів полягає в тому, що спочатку виникає певна прототипна ситуація, тобто ситуація, відповідна до буквального значення фразеологізму. За такою ситуацією закріплюється зміст, який потім переосмислюється, тобто формується образ фразеологічної одиниці на основі первинних значень слів прототипної ситуації [86, с. 33]. Так виникає внутрішня форма, «у якій утримується основна інформація, пов'язана з культурою. Саме у внутрішній формі фразеологізму наявні “сліди” культури – міфи, архетипи, звичаї й традиції, відбиті історичні події й елементи матеріальної культури» [175, с. 84]. Ці фразеологізми становлять найбільший інтерес у плані виявлення національно-культурної специфіки, що реалізується у своєрідній образності фразеологізмів, яка «виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюється на основі постійних асоціативних реалій, тобто словесних образів-символів, які є результатом образного переосмислення предметів і явищ» [191, с. 8]. Система образів фразеологічного складу мови є своєрідною лакуною для акумуляції світобачення й так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою певної мовної спільноти, а тому може свідчити про її культурно-національний досвід і традиції [231, с. 18].

Однією з визначальних ознак фразеологізму є його стійкість, що проявляється передусім у незмінності його значення. Однак аналіз функціонування ФО в художніх творах, публіцистиці дає підставити говорити про те, що стійкість ФО не є чимось непорушним. Семантика фразеологізму, як і його структура, трансформується, зазнає постійного розвитку, оновлення, переосмислення. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк зазначають, що власне семантичним слід уважати такі перетворення

фразеологізмів, які спричиняють зміну традиційного значення, не порушуючи при цьому лексико-граматичного складу стійкого словосполучення [34, с. 84]. Наприклад, характеризуючи багатих / бідних людей, автор статті «Лексика як дзеркало інтелекту суспільства» Я. Трінчук уважає, що важливими показниками стану багатства завжди вважалися вихованість, освіченість, інтелігентність, однак на сьогодні ці показники не є настільки важливими, тому для іронічного називання заможного невігласа автор використовує фразеологізм **дурний Іван**: *Зрештою, культурне розмежування наявне й сьогодні. Біди в цьому нема, біда в іншому – нині «дурний Іван» намагається утвердити себе як єдиний носій культури і прагне сісти на голову суспільству* [333, с. 3].

У роботі під трансформацією фразеологізмів розуміємо зміну, оновлення структури й / або значення (семантики) узуальної ФО (зафіксованої у фразеологічних, академічних виданнях). Отже, зважаємо і на семантичні, і на структурно-семантичні трансформації ФО на позначення заможності.

Говорячи про відносну постійність компонентного складу й структури ФО, маємо на увазі властиву значній частині фразеологізмів української мови варіантність, можливу завдяки нарізнооформленості ФО. У лінгвістичній літературі виділяються: 1) лексична варіантність (як (мов, ніби й т. ін.) у Бога (у Христа, у батька) за пазухою, зі сл. жити; як вареник у маслі (у сметані), зі сл. жити; убиватися / убитися в колодочки (в палки, в пір'я і т. ін.); вийти (вибитися, вирватися і т. ін., зневажл. вискочити) / виходити (вбиватися, вириватися і т. ін., зневажл. вискакувати) в люди; гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші (золото і т. ін.) лопатою (жменею); купатися в золоті (меду, молоці і т. ін.); птах (птиця) низького польоту; як (мов, наче і т. ін.) рак на мілкому (на мілі, на міліні), зі сл. лишитися, зостатися і т. ін.); 2) граматична варіантність, що об'єднує випадки морфологічної (розкидається грошима (грішми, грошами); вилізти (вилізти, видряпатися і т. ін.) наверх; гріти (нагрівати) / погріти (нагріти) руки; викидати / викинути на вітер; збивати / збити копійку); 3) квантитативна варіантність (відривати [шматок] [хліба] від рота; гарбати [собі] в скриню; гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]; ні кола, ні [ані] двора); 4) словотворча варіантність (біда присіла (обсіла); гроші (грошики) бряжчать (бряжчали); ні копійки (ні копійчки, ні коп'я); нудити (рідше нудитися) / занудити світом; пташине (пташаче) молоко); 5) фонетична варіантність (високого (великого) льоту (лету), зі сл. людина, діяч і т. ін.; медові[і] та молочні[і] ріки).

Вивчення варіантності допомагає проникнути у сферу семантики фразеологізмів, виявити в окремих випадках глибину семантичних зв'язків компонентів з однойменними словами вільного вживання й

на цій основі виявити явище нерівномірної деактуалізації компонентів фразеологізму, визначити частку варіювання компонентів у формуванні внутрішньої форми ФО і т. ін. [97, с. 192].

Як уважає М. Ф. Алефіренко, фразеологічні варіанти – це різновиди ФО, які, «характеризуючись відносною тотожністю фразеологічного значення й етимологічного образу, відрізняються окремими компонентами плану вираження, що надають їм певних експресивно-стилістичних відтінків» [4, с. 25]. Синонімічними, на думку вченого, називають фразеологічні утворення, що, виражаючи те саме поняття, «характеризуються спорідненістю фразеологічних значень, але відрізняються етимологічними образами й експресивно-емоційними властивостями» [там само, с. 26].

П. О. Редін припускає навіть наявність зони перехідності між синонімами та варіантами, «оскільки останні пов'язані в рамках парадигматичних угруповань» [223, с. 51]. Від фразеологічних синонімів фразеологічні варіанти відрізняються тим, що їх структурні відмінності не порушують семантичної тотожності ФО [7, с. 66]. Наприклад, **нудити (нудитися) світом** – фразеологічні варіанти відрізняються граматичними формами дієслова; **як вареник у маслі (у сметані)**, *зі сл. жити* – варіюванням лексичних компонентів. Варіантність ФО закріплена узусом, у зв'язку із чим використання певного варіанта не змінює значення фразеологізму. Отже, уважаємо, що синонімічна заміна слів-компонентів фразеологізму не повинна порушувати семантичної тотожності варіантів ФО.

М. М. Шанський звертає увагу на те, що синонімія можлива між фразеологізмами лише в тому випадку, якщо вони, крім спільного номінативного, мають однакове лексико-граматичне значення, тобто виступають у функції однієї частини мови [301, с. 72]. У синонімічному ряді ФО домінянтою виступає найбільш частотний і стилістично нейтральний фразеологізм, поряд із цим, «оскільки фразеологічна синонімія не лише співіснує з лексичною, але й у рамках еквівалентних слову фразеологізмів – створює з нею єдине ціле, домінянтою (у такому випадку спільною, лексико-синонімічного ряду синонімів) нерідко виступає слово» [там само, с. 73].

Л. Г. Скрипник фразеологічними синонімами вважає фразеологічні одиниці, які позначають той самий предмет дійсності, виражають те саме поняття, відтіняючи різні сторони його, і за різної внутрішньої форми й неоднакового лексичного складу мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення [247, с. 212].

Поділяючи позицію В. П. Жукова, під фразеологічними синонімами розуміємо «фразеологізми з гранично близьким значенням, як пра-

вило, які співвідносяться з однією частиною мови, що мають частково ідентичну або (рідше) однакову лексико-фразеологічну сполучуваність, проте відрізняються один від одного відтінками значення, стилістичним забарвленням, а іноді й тим й іншим одночасно» [97, с. 191-192]. До основних відмінностей, що характерні для фразеологічних синонімів, додамо певну відмінність у внутрішній формі.

Учені висловлюють різноманітні погляди на феномен фразеологічного значення: від заперечення його самостійного існування до визнання самостійною граматичною категорією. В. І. Зимін наголошує на тому, що «вихідне значення вільного словосполучення, що лежить в основі мотивації фразеологічного значення, нічого спільного не має з фразеологічним значенням, окрім мотивації. На основі вихідного (вільного) словосполучення створюється образ (сцена, гештальт), що лежить в основі мотивації значення фразеологізму» [106, с. 56].

Семантична цілісність фразеологізму зумовлюється її фразеологічним значенням, що закріплюється за всім компонентним складом одиниці й виникає через повне або часткове переосмислення компонентів. Цілком переконливим є твердження науковців про те, що фразеологічне значення відрізняється від лексичного значення слова своєрідністю відображення предметів, явищ, властивостей навколишньої дійсності, особливостями мотивування свого значення, цілісністю значення тощо [3, с. 15-16; 8, с. 12-14; 96, с. 52].

О. М. Демська-Кульчицька вважає, що значення слова – це насамперед його предметно-речовий зміст, а значення ФО – це образне уявлення про називану реалію. Слово називає предмет, явище, процес, а ФО їх передовсім характеризує й лише через таку характеристику опосередковано називає [79, с. 11].

Основна особливість фразеологічного значення полягає в тому, що воно виникло внаслідок метафоричного або метонімічного переосмислення вільного словосполучення чи порівняння і нічого спільного вже не має зі значенням тих складових частин (слів-компонентів), у процесі переосмислення яких воно утворилось [34, с. 6]. М. Ф. Алефіренко наголошує, що фразеологічне значення «відзначається своєрідністю відображення об'єктивної дійсності, цілісністю значення, особливостями його мотивування й характером участі компонентів в утворенні узагальнено-цілісного значення» [4, с. 23]. На думку Л. Г. Авксентьева, однією з важливих ознак ФО є цілісне фразеологічне значення, що є результатом тривалого процесу метафоризації вільного словосполучення [3, с. 19]. Відмінність полягає в тому, що слова виразу мають самостійні лексичні значення, перебуваючи в лексико-граматичному зв'язку між собою, а також з іншими словами, передають зміст виразу, а слова-

компоненти ФО, втративши певною мірою самостійне значення, виражають значення ФО в цілому.

І. І. Чернишова говорить про наявність у ФО конотативного компонента, який є провідним у фразеологічному значенні й створюється на основі образу, дифузність, широту й недеталізованість семантики, широку семантичну основу, що дає можливість використовувати ФО відносно широкого класу предметів [298, с. 38-39].

В. М. Білоноженко й І. С. Гнатюк указують на наявність цілісного фразеологічного значення, а також додають, що «цілісне фразеологічне значення, крім інформативного, несе в собі ще й оцінно-експресивне повідомлення» [34, с. 23]. Слушну думку щодо фразеологічного цілісного значення висловлює Л. Ф. Щербачук, яка вважає, що значення ФО – це складне утворення, яке поєднує раціональні, експресивні, емоційні, об'єктивні компоненти [307, с. 5].

Поділяємо думку тих мовознавців, які обстоюють позицію, по-перше, про наявність фразеологічного значення і, по-друге, про відмінності якісної природи фразеологічної семантики порівняно з лексичною, оскільки утворення фразеологізму як номінативної одиниці передбачає превалювання оцінювальної функції, тобто кваліфікацію референта об'єктивної дійсності, а будь-яка кваліфікація – це вже оцінка, і раціональна, й емоційна [305, с. 31].

Услід за Ю. Ф. Прадідом визначаємо ФО як стійкі звороти мови, наділені цілісним, іноді частково цілісним значенням, що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад [216, с. 5].

Л. М. Пелепейченко називає такі ознаки, за якими можна розрізнити значення ФО, віддаляючись від ядерної зони чи наближаючись до неї: компонентний склад; ступінь цілісності значення; відтворюваність; функція; ступінь ідіоматичності, що, у свою чергу, визначається ступенем поширення компонентів ФО; ступінь образності; особливості денотативно-сигніфікативного макрокомпонента. Названі ознаки можна розглядати як фактори перехідності фразеологізмів [203, с. 8-9].

Дискусійним залишається питання щодо віднесення перифраз до фразеологічного фонду мови. Особливості функціонування, категоріальні властивості перифраз (за класифікацією М. Ф. Алефіренка, фразелюїди прямої й непрямої номінації) неодноразово ставали предметом дослідження класиків української фразеології (І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, І. Ю. Кобилянський, М. П. Коломієць, Ф. П. Медведєв, М. М. Шанський, О. С. Юрченко й ін.). В останнє десятиліття з'явилося чимало наукових розвідок, присвячених дослідженню цієї теми на матерії-

алі української, російської, англійської, німецької мов (Л. А. Авраменко, Н. І. Базарська, Т. І. Битева, І. П. Задорожна, Л. В. Завгородня, В. Л. Іващенко, К. О. Отт, О. І. Петришина, І. О. Соколова, О. С. Соловйова та ін.).

На фіксовану, стабільну сполучуваність, тобто на зближення перифрази (фразолоїди як прямої, так і непрямої номінації) з ФО вказує М. Ф. Алефіренко. Автор наголошує, що фразолоїди непрямої номінації служать основою активного фраземотворення, поповнюючи фразеологічний склад мови новими фразеологічними утвореннями, ускладненими семантичними перетвореннями метафоричного або метонімічного типу [4, с. 82-83].

М. П. Коломієць стверджує, що мовна традиція, частота й стійкість образних перифрастичних зворотів зближує їх із фразеологізмами, у зв'язку із чим у мовознавчій літературі існують поняття «фразеологічні перифрази» або «фраземи в потенції» [132, с. 44]. Уважаючи фразеологічні перифрази фразеологізмами в майбутньому, у роботі такі одиниці залишатимемо поза увагою.

У фразеологічному значенні виділяють три компоненти: денотативний, сигніфікативний, конотативний. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк зауважують, що денотативний компонент виражає співвіднесеність ФО з предметами та явищами реальної дійсності, тобто конкретний об'єкт, ознаку, явище, на які вказує ФО [34, с. 13]. М. Ф. Алефіренко вважає, що денотативний аспект фразеологічного значення – це результат переосмислення вільносинтаксичного прототипу ФО [7, с. 52]. Під сигніфікативним компонентом розуміємо обсяг інформації, який несе ФО стосовно позначуваного нею елемента екстралінгвістичної дійсності, тобто узагальнене поняття, яке виражає фразеологізм. Денотативно-сигніфікативний компонент фразеологічного значення є об'єктивним елементом і відповідає його логіко-предметному змістові [34, с. 13].

Інтерпретація образного характеру семантики ФО, а також визначення оцінного компонента в семантичній структурі ФО пов'язані з проблемою розуміння конотації. В аспекті дослідження культурно-національної специфіки мови конотація розглядається як смислові елементи, що віддзеркалюють зв'язок слова з культурними уявленнями й традиціями. Д. О. Добровольський говорить про два погляди стосовно національно-культурної специфіки ФО: 1) національно-культурний компонент існує в значенні слів-реалій (наприклад, *ланті* (личаки), *самовар* і т. ін.); 2) включення максимально широкого кола мовних явищ у поняття національної культури [83, с. 39].

У лінгвокультурології є та категорія, що об'єднує мову й культуру, а також дозволяє описати їх взаємодію. За термінологією В. М. Телія, це культурна конотація, яку В. А. Маслова називає етнокультурною інфор-

мацією. Культурна конотація – це «інтерпретація денотативного або образно-мотивованого аспектів значення в категоріях культури» [258, с. 214].

О. В. Кунін вважає, що конотація не накладається на основний зміст слова чи ФО, а існує в складній єдності з ним, оскільки існує не лише раціональне, а й тісно з ним пов'язане чуттєве пізнання дійсності [149, с. 152]. Конотативний аспект – це емоційна оцінка предмета, складовими компонентами якого є експресивність, емотивність, оцінність. Названі компоненти ФО розглядаються як складові культурної конотації, які можуть повідомити додаткову інформацію національно-культурного характеру.

Л. В. Мельник, яка досліджує культурно-національні конотації українських фразеологізмів, зауважує, що фразеологізми, зберігаючи інтертекстуальний зв'язок із кодом етнокультури, містять на передньому плані семантики конотативний елемент. Цьому особливо сприяють національно марковані компоненти, етимологічно-образна основа ФО, оскільки образ найчастіше спирається на реалії, відомі тільки певному народові [178, с. 7].

Категорія оцінки реалізується у фразеологізмах, демонструючи експресивність, образність і стилістичну розмаїтість. Оцінні ФО є важливим способом репрезентації структур знань про навколишній світ. На думку С. В. Олійника, оцінний блок значення ФО розкриває ціннісне ставлення мовця до позначуваного, яке опосередковане культурним знанням: воно співвідноситься і з системою цінностей, яка склалася в культурі, і з раціональними, щоденно-побутовими настановами соціуму, що виражаються в стереотипах поведінки й соціальних кліше [197, с. 5-6].

Фразеологізми на позначення заможності можуть мати і позитивну, і негативну конотацію. Наприклад, ФО **наїдати / наїсти черево (пузо, пику, морду)** – «ставати гладким від безтурботного і ситого життя за рахунок інших» [СФУМ, с. 419] має негативну конотацію, про що сигналізують слова-компоненти **пузо, пика, морда**. Натомість фразеологізм **залізна леді** сьогодні не лише апелює до конкретного референта, у зв'язку з яким виникла одиниця (мова йде про Маргарет Тетчер – першу й до сьогодні єдину жінку, яка побувала на посаді прем'єра Туманного Альбіону, а також першу представницю прекрасної половини людства, яка стала прем'єр-міністром європейської держави [319]), а й мотивує низку позитивних конотацій – принципова, поважна, порядна, зразкова.

Оцінне значення також може бути мотивоване емоційними асоціаціями, пов'язаними з конкретним компонентом фразеологізму, з певною ситуацією, закладеною в основу одиниці, зумовлене наявністю в

тлумаченнях позначок різного характеру, які вказують на емотивність значення, стилістичні особливості використання і т. ін. [197, с. 6].

Отже, у структурі фразеологічного значення виділяємо денотативно-сигніфікативний і конотативний компоненти, оскільки значення співвідноситься з предметом чи явищем опосередковано, через поняття (сигніфікат) і виявляє у своїй структурі єдність суб'єктивних та об'єктивних елементів, які постають на основі образного уявлення про дійсність і відбивають менталітет, соціальну специфіку етносу.

Однією з особливостей семантики ФО є образна основа та яскрава внутрішня форма. Дослідженню внутрішньої форми ФО в різні періоди були присвячені роботи О. М. Бабкіна, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. П. Жукова, Н. С. Ляшенко, Г. П. Помігуєва, Г. М. Удовиченка, В. Д. Ужченка та ін. В. В. Виноградов, Л. І. Ройзензон, А. М. Мелерович під внутрішньою формою ФО розуміють їх семантичну мотивованість; В. М. Телія бачить у внутрішній формі «мотивовану основу конотації». В. М. Мокієнко, О. В. Кунін і М. І. Сидоренко внутрішню форму ототожнюють з етимологічним змістом фразеологізму. О. І. Федоров внутрішню форму прирівнює до «конкретного», а Р. М. Попов – до «образного» уявлення.

В. М. Білоноженко під внутрішньою формою розуміє внутрішній образ ФО, який утворюється взаємодією вільного словосполучення з переосмисленим на його основі фразеологізмом. «Це ніби етимологічний образ, – наголошує вчена, – прототип фразеологізму, який живе в його семантичній структурі й передбачає його семантичний розвиток» [33, с. 55]. В. П. Жуков внутрішню форму розуміє як словесний образ, що лежить в основі найменування тієї чи іншої фразеологічної одиниці [96, с. 19]. Він підкреслює, що внутрішня форма бере участь у створенні фразеологічного значення, яке виникає в результаті метафоричного переосмислення того словосполучення, що формує внутрішній образ фразеологізму, його внутрішню форму [97, с. 14]. Метафоричність створює неповторну національну особливість мови, яка значною мірою впливає на сприйняття й розуміння людиною світу.

У результаті взаємодії вільного словосполучення з переосмисленим на його основі фразеологізмом створюється внутрішня форма фразеологізму. Цей переосмислений образ, який може відповідати чи не відповідати реальному стану речей, лежить в основі внутрішньої форми [191, с. 8].

1.3. Системна організація фразеологічних одиниць на позначення заможності

Фразеологія є проекцією світу в мовній свідомості, «яка формує в кожній мові свою мовну картину світу», що є системотвірним конститу-

ентом загальної системи, яка включає саму людину та її оточення в цілому. Вона розкриває етнокультурну специфіку народу, соціальний устрій, суб'єктивне взаємовідношення зі світом як найважливішої умови існування людини, що важливо враховувати при розгляді фразеологічного фрагмента мовної картини світу [80, с. 188].

Уважаємо, що систематизація й структурування масиву фразеологізмів на позначення заможності є логічним і доцільним етапом роботи з погляду виявлення співвідношення ФО з певними предметно-поняттєвими зонами. Такий підхід сприятиме глибшому розкриттю об'єкта дослідження й з'ясуванню його онтологічних особливостей. П. О. Редін, Н. В. Щербаківа наголошують, що вивчення структури, відбиття у фразеологічній семантиці особливостей об'єктивного світу повинно реалізуватися в ідеографічному аналізі фразеологізмів [225, с. 25].

У сучасній лінгвістиці спостерігається поглиблення інтересу до системного вивчення фразеологічного рівня мови. «Найпоширенішим у сучасному мовознавстві, – зазначає Ю. Ф. Прадід, – є розуміння системи як об'єднання взаємопов'язаних елементів, вирізнених за загальними параметрами, а структури – як певної організації цих елементів. Важливо пам'ятати про те, що явище, яке розглядається як елемент, тобто як щось нерозкладне, в одній системі, при іншому підході саме може виявитися складною системою, що має свої елементи» [216, с. 8]. Саме тому в науковій літературі з'явилася низка робіт, присвячених з'ясуванню структури ідеографічної ієрархії як лексичної, так і фразеологічної систем мови.

Теоретичні питання фразеологічної ідеографії порушували у своїх наукових студіях М. Ф. Алефіренко (2005), О. К. Бірих (1995), М. Т. Демський (1994), А. М. Емірова (2006), А. О. Івченко (1990), В. С. Калашник (2009), В. М. Мокієнко (2008), Т. Г. Нікітіна (1995), Ю. Ф. Прадід (1997), П. О. Редін (1992, 1997), В. М. Телія (1996), В. Д. Ужченко (2003) та ін. За останні роки з'явилися дисертації, присвячені вивченню ідеографічних груп ФО на матеріалі різних мов: Н. Ф. Грозян (фразеологічна мікросистема «поведінка людини» в українській мові) (2003), І. Є. Колесникова (фразеологічна мікросистема «риси характеру людини» в англійській та українській мовах) (2010), Л. Ш. Кубедінова (фразеологічна мікросистема «мовлення» на матеріалі російської, кримськотатарської та англійської мов) (2008) та ін.

Загальноновизнаною є думка, що фразеологічні одиниці відбивають національно-культурну специфіку світосприйняття й передають фрагменти культури, етнографії, матеріального стану тощо. Тому саме інтерес до фрагментів культурологічної інформації, закодованої у ФО, давно вже пов'язується з ідеографічним аспектом дослідження й опису ФО.

Віддзеркалення історично-культурного досвіду мовного колективу, що пов'язаний із його культурними традиціями, на думку О. К. Біриха, здійснюється через образні уявлення, що наявні в основі внутрішньої форми фразеологізмів. Опис внутрішньої форми стійких зворотів дозволяє висвітлити побутові й етнокультурні стереотипи й еталони, що відображають бачення світу певного народу [35, с. 14]. Як справедливо зауважає В. М. Телія, «лише на достатньо великих ідеографічних (або тематичних) масивах стає очевидним зв'язок образної основи ідіом або фразеологічних сполук з культурно-національним світорозумінням, тобто ціннісно-орієнтованим менталітетом народу – носієм мови» [257, с. 305]. «Ідеографічна представленість ФО в усіх слов'янських мовах, – розвиває подібну думку В. М. Мокієнко, – відображає її семантичну специфіку. Специфіка фразеологічної ідеографії полягає в зосередженні на тих семантичних полях, які оцінно й експресивно характеризують людину та її діяльність» [187, с. 16]. Окрім того, специфіка значення фразеологізмів полягає в можливості позначати близькі, але все ж різні ділянки поняттєвої сфери, іноді й різні галузі позамовної дійсності, що зумовлює, наприклад, увіходження фразеологізму одночасно у дві тематико-ідеографічні групи, оскільки в семантиці дається характеристика двох (трьох) різних понять.

Наявність у лексичному наповненні фразеологізмів стрижневих слів-компонентів – сигналізаторів різного соціального стану – не лише спрямовує дослідження одиниць у напрямі співвіднесення цілісної семантики ФО та виявлення участі значення аналізованого слова-компонента в її формуванні, а й чітко орієнтує на пошук етнокультурної інформації в семантиці обраних для аналізу ФО.

Аналіз фразеологізмів на позначення заможності дає можливість простежити не лише виявлення характеристик соціального стану людини – **заможної** (розвів мільйони; гроші (грошки, карбованці) бряжчать (бряжчали) *у кого, чий*; міряти мірками (міркою, ковшем) гроші), бідних (і (ні, ані) [ламаного (щербатого, залізного *і т. ін.*)] шага (шеляга *і т. ін.*); без шеляга за душею; копійка копійку не доганяє *в кого*; ні копійки (ні копійки, ні коп'я); без копійки; [і (ні, ані)] копійки [зламаної (мідної, щербатої)] ([зламаного] гроша, шеляга) нема (немає, не було) за душею (*рідко* при душі) *у кого*; щербатої (зламаної, ламаної *і т. ін.*) копійки, *зі сл.* нема, не мати *і т. ін.*), **сановитої в суспільстві** (птах високого польоту; знатна птиця, *зневажл.*; важливий (*рідше* важний, великий) птах; важлива (*рідше* важна, велика) птиця; велике (чимале) цабе, *перев. ірон.*; велика риба), а й реалізацію понять зі значенням «**матеріальний надлишок**» (як бобер у салі; біситися з жиру; як сир у маслі; живе як галушка в маслі; пливає як пампук в олії; тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує *і т. ін.*); неначе в молоці дитина; медові[і] та молочні[і]

ріки; молочні ріки [і (масляні,) береги]; молочні ріки і киселеві береги).

Т. Г. Нікітіна говорить про необхідність використання двох взаємозумовлених і взаємодоповнювальних методів під час ідеографічної систематизації мовного матеріалу: дедуктивного, який передбачає рух дослідницької стратегії від визначення поняттєвої схеми, що віддзеркалює концептуальну картину світу, до групування засобів вираження певного поняття, й індуктивного, що заснований на відштовхуванні від мовного матеріалу, який об'єднує поля за смисловою близькістю, у поля, висхідні до рубрик – ім'я поняттєвих класів і підкласів [193, с. 70].

Вирізнення як лексичних, так і фразеологічних мікро- та макросистем повинно базуватися на врахуванні не лише лінгвістичних, але й екстралінгвістичних факторів. Ідеографічна класифікація ФО повинна обов'язково підпорядковуватися екстралінгвістичному світу й будуватися на поняттєво-логічних принципах, ґрунтуватися на наявності в усіх членів мікро- чи макросистем інтегровальної семантичної ознаки [216, с. 9].

Систематизація мовного матеріалу в межах того чи того напрямку є надзвичайно важливою, оскільки передбачає аналіз різного типу зв'язків, що виникають між елементами. Фразеологізми, як і слова, відображають наявність синонімічно-антонімічних відношень, що вже дають можливість говорити про формування синонімічного ряду – найнижчої ланки ідеографічної ієрархії.

За словами А. О. Івченка, «найнижчою ієрархічною ланкою у фразеосемантичній групі (ФСГ) є семантичний ряд, який об'єднує фразеологізми зі спільним значенням та ідентичною граматичною характеристикою. Наступною ланкою є фразеосемантична мікрогрупа, що об'єднує семантичні ряди зі спільною семантичною ознакою та належністю до одного лексико-семантичного розряду. Найвищою в цій ієрархії є ФСГ, яка може включати семантичні ряди або фразеосемантичні мікрогрупи різних лексико-граматичних розрядів, об'єднані певною семантичною ознакою» [113, с. 6].

На позначення об'єднання двох і більше синонімічних рядів ФО Ю. Ф. Прадід пропонує термін «семантична група», під якою розуміє «таку ланку в системі ідеографічного опису, в якій об'єднуються співвідносні синонімічні ряди ФО, пов'язані між собою спільною семантичною ознакою» [216, с. 13].

А. М. Найда використовує поняття «структурно-семантична модель», «синонімічний ряд», «ідеографічний ряд», «ідеографічна група», «тематичне поле» для аналізу стійких народних порівнянь. Зведення стійких народних порівнянь в ідеографічні групи, ідеографічні ряди, синонімічні ряди, – на думку автора, – свідчить про їх нерівномірність: одні

складаються з великої кількості стійких порівнянь і мають високий рівень модельованості, інші значно менші в кількісному відношенні, треті представлені поодинокими прикладами [192, с. 6].

Найнижчою ідеографічною ланкою серед класифікаційних розрядів фразеологізмів О. Л. Плетнева вважає фразеосемантичний ряд (ФСР), до складу якого входять фразеологізми зі спільними семантичними та граматичними ознаками. Фразеосемантичні ряди зі спільним значенням та ідентичним співвідношенням із лексико-граматичним розрядом об'єднуються у ФСГ. Фразеосемантичні групи утворюють фразеосемантичні поля (ФСП), а фразеосемантичні поля — фразеотематичні підгрупи, які об'єднуються у ФТГ [206, с. 7].

Беручи до уваги ідеографічний аспект, І. В. Черевко подає таку класифікацію фразеологізмів українських пам'яток XVI-XVII ст.: «первинною одиницею опису є семантичний ряд. Семантичні ряди формують фразеосемантичну групу за семантичними та формальними ознаками. До фразеосемантичної групи входять ФО не тільки з суміжним, а й із протилежним значенням» [296, с. 9].

М. Ф. Алефіренко вважає, що слова й ФО, виконуючи в мові специфічні ономазіологічні функції, утворюють відносно самостійні тематичні поля, які мають численні точки перетину. У межах тематичних полів ФО виділяють фразеосемантичні групи (ФСГ) – семантичні парадигми фразем, які виражають споріднені поняття. В основі таких фраземних угруповань лежать синонімічні, антонімічні й полісемантичні зв'язки [4, с. 16].

Схема ідеографічної класифікації мови, яка запропонована Ю. Ф. Прадідом й апробована в роботах його учнів – Н. Ф. Грозан, І. Є. Колесникової, Л. Ш. Кубедінової, О. В. Нікітченка, має таку структуру: фразеологічна одиниця – синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле. На думку вчених, семантична група – це об'єднання двох або більше синонімічних рядів, зв'язаних між собою спільною семантичною ознакою; семантичне поле – це дві або більше семантичних групи, об'єднані загальною інтегральною семою. Тематична група – це об'єднання двох або більше семантичних полів, що називають видові різновиди того самого ряду предметів, явищ довкілля тощо; тематичне поле – це об'єднання двох або більше тематичних груп, що називають родові різновиди того самого ряду предметів, явищ довкілля тощо. Ідеографічна група – це два або більше тематичних поля; ідеографічне поле – це дві й більше ідеографічні групи [71; 130, с. 8; 145, с. 9].

В. Д. Ужченко, характеризуючи сталі вирази, вважає фразеотематичну групу (ФТГ) найвищою ідеографічною ланкою. Фразеотематичні

поля (ФТП) складаються з фразеосемантичних полів (ФСП), у межах ФСП виділяються варіантно-синонімічні групи (ВСГ), представлені фразеосемантичними рядами (ФСР), тобто синонімічними й варіантними рядами, уписаними в структурно-семантичній моделі (ССМ) та мікромоделі ММ [272, с. 115].

Послідовник В. Д. Ужченка Р. В. Міняйло, який досліджує активні мовні процеси в межах окремих ідеографічних груп ареальних фразеологізмів Сходу України, зауважує, що такі терміни, як «фразеосемантичний ряд», «фразеосемантична група» й «фразеосемантичне поле», «не розкривають усього багатства і складної взаємодії нижчих ланок ідеографічних об'єднань, де й спостерігаються активні фразеотворчі процеси». Автор пропонує таку термінологію: «фразеологічна мікрогрупа», «фразеологічний варіантний ряд», «фразеологічна синонімічна група», «варіантно-синонімічна група (ВСГ)», яка об'єднує варіанти, синоніми, фразеологічні ряди варіантів і синонімів, що можуть розрізнятися структурно, граматично й категоріально [183, с. 6-7].

Під варіантно-синонімічними групами В. Д. Ужченко розуміє такі смислові об'єднання фразеологічних одиниць, які у своїх значеннях мають подібні опорні семи й ідентифіковані близькими за значенням синонімічними варіантами, часом із широким набором варіантів [272, с. 115].

З огляду на визначену стратегію аналізу (фразеосинонімічний ряд – фразеосемантична група – фразеосемантичне поле) окресленого шару фразеологічних одиниць вважаємо цю класифікацію найбільш прийнятною для об'єктивного ідеографічного структурування фразеологічного континууму.

1.4. Ідентифікація поняття «заможність» у науковій літературі

Ціннісні орієнтири, на думку філософів (Платона, М. Вебера, І. Канта, А. Швейцера), є в будь-якій сфері людської діяльності. Сутність людини, ставлення до місця людини у світі відображають саме ціннісні орієнтири. Зміст базових, або ключових, аксіологічних орієнтирів у різні епохи, у різних соціальних спільнот відрізняються аж до протилежності. До базових, загальнолюдських моральних орієнтирів, як вважають філософи, належать поняття «добро (благо)», «свобода», «користь», «істина», «правда», «творчість», «краса», «віра». У цьому переліку саме благо виступало найвищим життєвим орієнтиром людини, узагальнювало в собі й найбажанішу мету її існування, і спосіб життя. «Благо» у філософії найбільш загальне поняття, яке позначає позитивні цінності: предмет або явище, що задовольняють конкретні людські потреби, які відповідають інтересам, цілям і прагненням людей. Відповідно до того, які саме задо-

вольняються потреби, виділяють духовні й матеріальні блага. До матеріальних належать житло, одяг, предмети харчування і т. ін. [282, с. 46], а до духовних – знання, досягнення духовної культури людства, естетичні цінності, моральне добро, укладене у вчинках людей [285, с. 556].

Лексикографічні джерела подають такі дефініції слова **заможність** – «достаток, багатство» [СУМ, т.3, с. 218; ВТС, с. 406]. Відповідно, **достаток** – «матеріальні засоби, доходи; відсутність нужди, матеріальна забезпеченість» [ВТС, с. 322], «відсутність нужди, матеріальна забезпеченість; заможність // матеріальні засоби, доходи» [СУМ, т.2, с. 388]. Однак «Новий тлумачний словник української мови» (2001) і «Тлумачний словник української мови» (А. Івченко) (2002) не подають значення лексеми **заможність**, а лише фіксують лексему **заможний** – «багатий; який володіє значними матеріальними цінностями, має велике майно; імуцій, маєтний, маючий, грошовитий» [195, т.1, с. 711; 265, с. 142].

Оскільки ми досліджуємо ФО на позначення заможності, то виділяємо суміжні поняття – багатство, бідність. Отже, **багатство** – «велике майно, цінності, гроші» [ВТС, с. 54; СУМ, т.1, с. 83; 265, с. 23]. «Новий тлумачний словник української мови» (В. В. Яременко, О. М. Сліпушко) частково розвиває подану вище дефініцію, додаючи такі значення, як «скарб, капітал; достаток усього, розкіш» [195, т.1: 54]. Лексема **бідність** має таке значення: «матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів до існування; убогість» [ВТС, с. 79; СУМ, т.1, с. 177; 265, с. 30].

Етимологічне походження слова **заможність** – білоруська *заможны*, польська *zamożny*, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька *zatořny*, болгарська, македонська *заможен*, словенська *premožen* «заможний»; праслов'янська *premožьny* – пов'язане з дієсловом *zamoǵti* «бути в змозі, стати спроможним», похідним від *mogti* «могти», щодо семантичного переходу порівняймо російське *состоятельный* «спроможний» і «заможний, багатий», безпідставною є спроба відриву від праслов'янської *mogti* і безпосереднього зіставлення з давньоіндійською *moghavat* – «багатий, могутній» [87, т.2, с. 231-232]. Що ж до етимології слова **бідний**, то це «біда, бідак, бідар, бідарство; злидні, нужда; гонить, витісняє, утискує; труднощі, страждання тощо» [87, т.1, с. 192]. Як бачимо, етимологічне й узуальне значення слова «заможність» корелює з поняттями «багатство», «матеріальна забезпеченість».

Отже, жити заможно – мати матеріальні засоби, гроші, необхідні для підтримання належного рівня життя.

Дослідниця понять «бідність» і «багатство» в політичному й соціокультурному аспектах А. Б. Фляшнікова зауважує, що замість поняття «бідність» використовують велику кількість інших понять, зокрема «депривація», «відносна бідність», «абсолютна бідність», «злидні», «межа

бідності», «нестатки», «нужденність» тощо. Як правило, уживаються терміни, що окреслюють бідність однобоко. Їх зміст уточнюється за допомогою пояснювальних слів: відносна, абсолютна, структурна, культурна, прихована, відкрита [288, с. 35]. Рівень бідності може бути різним, а тому завдяки пояснювальним словам простежується конкретизація поняття «бідність».

Відповідно до визначення Ради Європи від 1984 року, бідними є особи, сім'ї та групи, які мають настільки незначні матеріальні, культурні й соціальні засоби, що не можуть дозволити собі спосіб життя, прийнятний для тієї країни ЄС, у якій вони живуть [219]. Це визначення близьке поняттю: бідність – це «неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період» [220].

Для визначення критеріїв бідності необхідно використовувати різні концепції (абсолютну, відносну, суб'єктивну). На цьому наголошують і соціологи, і економісти В. О. Івашків, А. Красун, Я. Турчин, А. Б. Фляшнікова. На думку дослідників, з одного боку, бідність має абсолютну сутність – голод і нужденність, з іншого – вона залежить і від стандартів життя в певний період розвитку суспільства [109, с. 310; 288, с. 55-56].

1.5. Динаміка поняття «заможність» в українській культурі

Суміжні поняття «багатство / бідність» вивчали на матеріалі різних мов. Зокрема Л. С. Амеліна (2007) розглядає прислів'я сучасної англійської мови, що сигналізують про відсутність матеріального достатку, виділяє такі одиниці, що свідчать про: причини бідності **Idleness is the key of beggary**; результат бідності **Poverty is an enemy to good manners**; недоліки бідності **Want of money** та ін. М. Ю. Волошко (2005) досліджує лінгвокогнітивні особливості функціонування концепту БАГАТСТВО в англосаксонській міфопоетичній картині світу, особливу увагу звертає на аналіз структури представлення цього концепту за допомогою пропозицій, фреймів, сіток. О. М. Галинська (2009) приділяє увагу українсько-англійським фразеологічним еквівалентам на позначення матеріального стану або його відсутності: **бідний мов (як, наче) церковна миша; бідний як мак начетверо; голий як бубон (як турецький святий); голіший од миші**. В. Є. Копиця (2009) в компаративному аспекті розглядає всі ФО, до лексичного наповнення яких увіходять слова-компоненти на позначення грошей і реалізують однойменний концепт в англійській та українській лінгвокультурах. З. Г. Козирева (2008) розглядає опозицію бідність / багатство та її лексико-семантичне вираження в історії української мови. Дослідниця наголошує, що уявлення про благополуччя екс-

плікується значною кількістю лексем (**обилье, гобино, тоукъ, жиръ**), що відбивають у своєму значенні поняття «достаток, багатство» (**въ обилии живоушта; онем же обилие бысть всякого брашна; не до жиру – бути б живу**). Т. Г. Пімонова (2009) розглядає англomовний концепт БАГАТСТВО / БІДНІСТЬ, описує вербалізацію змістових компонентів, що диференціюють та інтегрують відповідні субконцепти.

Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу, зокрема такі ключові концепти, як СВОБОДА, ПРОЦВІТАННЯ, ІНДИВІДУАЛІЗМ та КЛАС, розглянуті в дослідженні О. В. Городецької (2003). Авторка звертає увагу на те, що однією з важливих складових концепту PROSPERITY (процвітання) є такі поняття, як «багатство» та «гроші», оскільки «саме процвітання сприймається багатьма англійцями як одна з основних життєвих цілей» [67, с. 7]. Матеріальна забезпеченість і володіння чималою кількістю грошей завжди були одними із важливих характеристик заможної, упевненої, успішної людини, тому поняття «багатство» й «гроші» стають нероздільними. О. В. Городецька наголошує, що багатство є одним із найважливіших факторів, який розділяє членів британського суспільства, тому поняття «багатство» (wealth) протистоїть поняттю «бідність» (poverty), що відображується в низці лексичних і фразеологічних одиниць [67, с. 8].

Повертаючись до філософської інтерпретації поняття «благо», зауважимо, що в літературі воно в різні періоди розвитку українського суспільства пов'язувалося з достатком, свободою, незалежністю, рівністю, владою.

Яскравим відображенням ментальності українського народу є філософська спадщина Г. С. Сковороди. За визначенням «українського Сократа», щасливе й заможне життя визначається свободою людини. Сучасний філософ І. З. Майданюк зауважує, що спосіб життя Г. С. Сковороди відповідав його особистим переконанням, ідеалам і вченню загалом. «Він мріяв про ідеальне суспільство, засноване на принципах свободи, толерантності та щастя...» [169, с. 72-73].

Головними рисами суспільно-політичних поглядів Т. Г. Шевченка були послідовна антикріпосницька спрямованість та непримиренна боротьба з самодержавною політикою національного гноблення народів. Заможність Т. Г. Шевченко асоціював із незалежністю, а також вільним життям, що дає можливість не просто жити, а працювати. Поет-філософ розглядав свободу крізь призму звільнення від кріпацтва та національного гніту. Нове життя може дати колишнім кріпакам не тільки волю, а й достаток, заможність [285].

М. Грушевський у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» говорить, що, окрім свободи, українці завжди добивалися рівності. Філософ

наголошує, що «однакове право повинні мати і пани, і мужики, багаті і робітники, просвіщенні і прості...» [72, с. 115-116]. Заможність, на думку історика, полягає саме в рівності, коли всі мають доступ до виборних урядів, мають можливість учитися, просвіщатися, доходити розуму й знання [там само, с. 116], а отже, можуть різнопланово розвиватися. Добробут для українців – це свобода, рівність, влада. Саме вони дають можливість народу керувати своєю країною й приймати такі рішення, щоб були корисні «не для панів тільки, не для мудрих і просвіщених, а й для трудящих людей» [там само, с. 116]. Адже «правильні» закони дають можливість абсолютно всім людям працювати, заробляти, жити в добробуті.

Сучасні вітчизняні філософи О. І. Агеєв, В. Д. Базилевич, Л. В. Діденко, І. В. Жеребило, В. В. Ільїн заможність убачають у матеріальній стабільності. Відповідно, основним показником багатства українця називають наявність грошей, а їх відсутність свідчить про бідність. «Гроші перетворилися з інструменту економічної діяльності на один із вимірів людської долі, позаяк багатство і бідність – не лише зовнішні обставини життя, а й діапазон екзистенційних моделей, у якому людина переживає своє буття у світі, “почуття тріумфу” або почуття приниженості і стан фрустрації» [286, с. 9].

О. М. Артюшенко вважає, що основним показником заможності для українців є власна земля, де збудована пристойна «хатинка», оскільки це незалежність і достаток для людини. Філософ підкреслює, що «у сучасних заможних українців спостерігається тенденція до побудови “хатинки” за містом» [18, с. 448].

У різний період існування української спільноти не завжди багаттю називали матеріально забезпечену людину.

Слова української народної пісні також яскраво розкривають особливості національного усвідомлення щастя: *Там, де Ятрань круто в'ється, З-під каменя б'є вода, Там дівчина воду брала, Чорнобрива, молода. Ти, дівчина, ти щаслива: В тебе батько, мати є, Рід великий, хата біла, Все, що в хаті, то твоє. А я бідний, безталанний; Степ широкий – то ж мій сват, Шабля, люлька – вся родина, Сивий коник – то ж мій брат* (слова А. Шашкевича) [102, с. 315]. Як бачимо, дівчина названа щасливою, бо в неї є молодість, врода, батьки; вона належить до великого роду. Окрім того, вона матеріально забезпечена, оскільки в неї є **біла хата і все, що в хаті**. На противагу їй, хлопець – бідняк, оскільки він сирота й усе його багатство – це шабля, люлька, сивий кінь.

Поняття духовного багатства досить багатогранне. Воно включає такі найкращі якості людини, як любов до близьких, терпіння, чесність, уміння прощати, співчуття та ін. Духовним багатством, на думку учених

(О. М. Артюшенко, Р. О. Додонов, Н. Д. Кусайкіна, І. А. Побочий), є сім'я, яка передає дитині «народні гени». Батьки – носії певних норм, традицій певної культури – дітям із дитинства закладають основи національної ментальності.

О. М. Артюшенко, І. А. Побочий вважають, що найважливішими змістовними компонентами менталітету українців є працьовитість, хазяйновитість, глибокий емоційний зв'язок із краєм, гостинність, турбота про родину [18, с. 207]. На погляд етнографа Н. Д. Кусайкіної, звичаї народу, традиції, обряди, духовні засади, народні знання й уявлення про довкілля є духовним, національним багатством українців [255, с. 3-4].

Б. Антонович, досліджуючи етнонаціональну ментальність, звертав увагу й на соціальне розшарування українців. Зокрема заможність він визначав як свободу, право голосу [32, с. 221]. Історик наголошував, що «свобода потрібна передусім для того, щоб вільно діяти (реалізувати бажані проекти, цілі)» [там само, с. 234]. У XVII ст., за спостереженням істориків Б. Антоновича, І. Лучицького, М. Ковалевського, володіння землею на приватновласницьких, а не на общинних засадах, свідчило про вирізнення соціальної верхівки. Дослідники наголошували, що режим рівних можливостей у землекористуванні був зруйнований «верхівкою» [там само, с. 212]. Отже, свобода реалізації своїх цілей, а також наявність власної землі у XVII ст. вважалися одними з ознак заможності.

За визначенням культурологів та етнографів, у XVI – XVII ст. асортимент убрання розширювався й поступово почав виконувати соціально-видільну роль серед українців. Шляхта й заможні городяни одягалися дуже розкішно. У побуті заможних верств населення були такі тканини, як оксамит, адамашка, сукно голландське, англійське, французьке, які ввозилися в Україну з інших держав. Одяг людей вищих станів був яскравим, розкішним, декорованим вишивкою, золотим позументом, шовковими шнурами [167, с. 465-469].

У XVIII ст., як свідчать етнографи, харчування людей також безпосередньо залежало від соціального статусу. Їжа селян відрізнялася від тієї, якою харчувалися дворяни. Основними продуктами харчування селян були переважно каші й різні злакові (ячмінь, овес, жито) та бобові (горох, сочевиця, боби, квасоля). Хліб – основний елемент раціону харчування – відрізнявся своєю якістю. Для бідних це був житній хліб грубого помелу і різні коржики, а для заможних – пшеничний хліб з просіяного проса. Їжа заможних селян була більш різноманітною. У раціон входило сири і риба, м'ясо домашніх птахів [17, с. 12].

У XIX ст. до ознак диференціації за заможністю додалися житло й забудова. Етнографи Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна, А. П. Пономарьов вказують на наявність власної оселі в XIX ст. як основний показник стану за-

можності. Дослідники наголошують, що важливе значення мали як зовнішня, так і внутрішня оздоба хати. Використання різних будівельних матеріалів, декоративно-художнє оздоблення хати свідчило про різний соціальний рівень населення [279]. Наприклад, у традиційному українському житлі долівка завжди була глиняною. Дощана підлога наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. траплялася в домівках лише заможних селян [279, с. 22].

Ф. Вовк, В. М. Войтович, Г. С. Лозко указують на обов'язкову наявність помешкання, господарства, їжі, одягу, прикрас як важливих елементів гарного життя [55, 56, 167].

Стан заможності традиційно кваліфікувався такими основоположними критеріями: наявність / відсутність житла (**тинятися по чужих хатах; ні хати ні в хаті**); наявність / відсутність території навколо помешкання (**ні кола ні (ані) двора; ні тину ні двору** [ФСССГ, с. 306, 316]); наявність / відсутність одягу (**залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки)** [ФСУМ, кн.1: 311]); наявність / відсутність їжі (**хліб насущний (насушний); їсти сухий хліб; ділити хліб [і сіль] (хліб-сіль)** [ФСУМ, кн.1, с. 244, 358]; **жити [собі] та (і) хліб жувати** [ФСУМ, кн.1, с. 294]); наявність / відсутність грошей (**бряжчить у кишені; вітер у кишнях (у кишені) (рідко по кишнях) свистить (свище, гуде, гуляє, віє, ходить)** [ФСУМ, кн.1, с. 5, 132], **перебиватися з копійки на копійку; ні гроша** [ФСУМ, с. 172]).

ХХ століття внесло корективи в діапазон характеристик заможності. Журналісти наводять такі факти щодо рівня багатства населення за часів СРСР та сьогодні: українцям у спадок від СРСР дістався голод до грошей, адже «всі були рівні», приватна власність – то нонсенс. Утім і тоді наші співгромадяни знаходили спосіб стати заможнішими за інших. Так би мовити, шукали можливості показати, що ми багатші «за Семена, того що з п'ятого поверху». Вигадували, крутилися, збирали килими та кришталь, у яких вимірювалася заможність. Тепер заможність вимірюється в марці авто, величині житлової площі, електронного начиння в будинку й не тільки. Змінилися декорації. Суть та ж сама [293].

Вивчаючи дані «Українського асоціативного словника» (2008) С. Мартінек, з'ясовуємо, що реакцію **заможність** у респондентів викликало слово-стимул **багатство** [278, т.2, с. 152]. Реалізація поняття **«багатство»** відбувається в асоціаціях з людьми (друзі, жиди, цар); з предметами (будинок, корона, маєток); із сукупністю чогось (майно, золото, каміння, одяг, мільйон, скарб, парламент, гроші); з абстрактними поняттями (розкіш, достаток, влада, заможність, щастя, добробут) [278, т.1, с. 29]. Проте в «Словнику асоціативних норм української мови» (1979) і «Словнику асоціативних означень іменників в українській мові» (1989)

Н. П. Бутенко взагалі не виявлено слова **заможність**, що дає підстави стверджувати, що на той період (1979-1989 рр.) у суспільстві не було такого очевидного соціального розшарування як, наприклад, сьогодні.

Автор статті «Мажор як діагноз» А. Ктчак називає такі ознаки, за якими характеризують сучасного мажора: 1) вік – від 16 років; 2) батьки – чиновники, депутати або заможні бізнесмени; 3) авто – спорткар або представницький клас. Надають перевагу Bentley, BMW, Mercedes, Porsche; 4) телефон – Vertu; 5) одяг – тільки відомих європейських брендів; гламурний вигляд; 6) становище в суспільстві – можуть обіймати чиновницьку посаду або працювати в бізнесі батьків тощо [264, с. 36].

З'явилися нові художні твори, у яких висвітлюється проблема соціального розшарування суспільства й зафіксовано фразеологічні перифрази, що називають надзвичайно заможних людей: **власник «крутих номерів»**; **«нові українці»**; **представники політичного бомонду**; **посадовці вищої ліги**; **бос босів**; **верхівка державної піраміди**; **видертися на верхівку піраміди (суспільства)**. Так, М. Гримич у романі «Егоїст» використовує фразеологічні перифрази **«нові українці»**; **представники політичного бомонду**; **посадовці вищої ліги** для називання надзвичайно заможного прошарку населення – депутатів Верховної Ради України: *Георгій зараховував себе до щасливих винятків **посадовців вищої ліги**, з якими зарубіжним професіоналам цікаво спілкуватися* [341, с. 113]. *Унаслідок цього поряд з депутатом відпочивали **«нові українці»**, які тішилися, немов малі діти, що можуть лежати на одному і тому самому лежку, що й **представники політичного бомонду*** [там само, с. 181].

Як видно, у свідомості українців відбулася певна трансформація в розумінні й сприйнятті поняття «заможність» – від свободи, волі, рівності до матеріалізованих речей (земля, власне помешкання). У сьогоденньому суспільстві заможною є та людина, яка безпосередньо пов'язана з владою; представники урядових структур мають послуги найкращих медичних закладів, у тому числі й закордонних; приналежність до політичної «верхівки суспільства» дає можливість безтурботно матеріально розвиватися, досягати найвищих щаблів заможності; наявність нерухомості, власних земельних ділянок у найпрестижніших районах країни; зовнішні показники заможності простежуються у вигляді «брендового» одягу відомих світових виробників, коштовностей, престижних транспортних засобів.

Поняття «заможність», окрім названих ознак, включає такі показники: 1) приналежність до родової знаті: **біла кість**; **великого коліна**; **великої руки**; 2) приналежність до владних структур: **голою рукою не бери**; 3) привілейоване становище в суспільстві: **високо літати**; **велика**

пані; велика риба; велике цабе; велика цяця; важлива птиця; птах високого польоту; 4) стабільність, матеріальна незалежність: **вбивати-ся (вбиратися) / вбитися (вбратися) в силу;** 5) різні прояви матеріального надлишку: **жити, як сир у маслі; жити, як вареник у маслі; жити, як вареник у сметані; жити, як у Бога за пазухою; жити, як у Бога за дверима; купатися в золоті; купатися в розкошах; пташиного молока не вистачає; на широку ногу, зі сл. жити, пожити і т. ін.**

Узагальнення наведених характеристик і відповідних наукових висновків дозволяє запропонувати авторську дефініцію: **заможність** – це наявність матеріальних засобів, необхідних для забезпечення таких стандартів життя, що дозволяють жити в матеріальному достатку. Пропонуємо авторську систему ознак стану заможності: наявність матеріальних засобів (грошей); високий рівень доходів (різний спосіб їх отримання – чесний і нечесний); наявність різного типу соціальних привілеїв; надлишок і різноманітність (за складом) харчування; наявність помешкання (нерухомості), земельних ділянок, власних транспортних засобів, предметів розкоші, одягу; приналежність до людей, які мають значне становище в суспільстві, а отже, і впливовість; приналежність до знатного роду. **Багатство** – кількісні показники наявності матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення високих стандартів життя. **Бідність** – це відсутність матеріальних засобів чи їх недостатня наявність, що призводить до виникнення цілої системи обмежень у різних сферах повсякденного життя людей. Ознаки стану бідності: відсутність матеріальних засобів, продуктів харчування, одягу, помешкання; наявність мінімальних продуктів харчування, старого, зношеного одягу, якогонебудь помешкання; необхідність жебракувати.

Висновки до розділу I

Дослідження фразеологізмів на позначення заможності реалізоване в річищі різноаспектного вивчення сучасної фразеологічної науки, адже неможливо дослідити взаємозв'язок мови й культури, мови й мислення, що віддзеркалюються у ФО, без залучення даних актуальних нині лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних, психолінгвістичних напрямків.

Для виділення ФО з корпусу мовних одиниць української мови визначено комплекс релевантних ознак: відтворюваність, образність, відносна постійність компонентного складу, ідіоматичність (різний ступінь виявлення) й відносна семантична цілісність.

Під внутрішньою формою фразеологізмів розуміється образ, на формування якого певним чином впливають внутрішні форми слів-

компонентів. У свою чергу внутрішня форма мотивує утворення цілісного значення ФО. Саме у внутрішній формі фразеологізму наявні «сліди» культури – міфи, звичаї й традиції, відбиті історичні події й елементи соціального устрою й матеріальної культури.

У роботі розмежуємо поняття «заможність» і «багатство», відповідно пропонуємо такі визначення: **заможність** – це наявність матеріальних засобів, необхідних для забезпечення необхідних стандартів життя, повноцінного, часом «розкішного» способу життя; **багатство** – кількісні показники наявності матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення високих стандартів життя. Заможність – поняття динамічне, тому й може змінюватися – збільшуватися / зменшуватися, а багатство – статичне.

Поняття **незаможність** і **бідність** вважаємо синонімічними, оскільки вони сигналізують про погану матеріальну забезпеченість. Визначаємо їх так: відсутність матеріальних засобів або їх недостатня наявність, що призводить до виникнення цілої системи обмежень у різних сферах повсякденного життя людини.

РОЗДІЛ II

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО НАПОВНЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ

2.1. Фразеологізми з назвами грошей і дорогоцінних металів

Культурно-національна пам'ять фразеологізмів і «лінії смислового зв'язку» (за Р. Бартом) із «першосмислами» культури передаються з покоління в покоління шляхом їхнього відтворення у мовленні завдяки «прозорій» для носіїв сучасної мови образній мотивованості ФО [37, с. 6-7]. Назви грошей і дорогоцінних металів можна впевнено віднести до таких стрижневих конститuentів, що забезпечують зрозумілість цілісного значення фразеологізмів окресленого шару, оскільки самі по собі асоціюються з фінансовою забезпеченістю. Вона ж у свою чергу виступає однією з важливих ознак соціального стану як українського суспільства загалом, так і певної особистості зокрема.

Гроші відомі з найдавніших часів, вони по-різному називаються, мають різну історію. В українському суспільстві спочатку роль грошей виконували різні товари (хутра тварин, зерно, мед, худоба та ін.), які ми розраховувалися за покупку. На Русі було прийнято платити хутрами куниць (одне хутро позначали словом «куна»). Потім почали використовувати цінні метали – золото, срібло. Із них виготовляли монети, які пізніше стали робити з міді, нікелю, сплавів. У сучасному розумінні грошима є монети, паперові гроші, замітники грошей, банківські рахунки, міжнародні гроші [276, с. 27]. Отже, в українській культурі гроші були та є важливим і необхідним інструментом установалення різного типу відносин у суспільстві; їх наявність чи відсутність засвідчує певний стан заможності.

2.1.1. Фразеологізми з назвами грошей

До назв грошей відносимо: **гріш / гроші / грошенята, копійка / копійчка / копійчина, шаг, шеляг, гривня, карбованець, червінці, катеринки, мільйони, сума, метал, бабки, бакс / бакси, нал, капуста.**

Зазначені номени грошових одиниць указують не лише на квантитативні ознаки фінансової стабільності українців (від найменшої кількості до найбільшої), а й на відбиток часу й історії (від назв старовинних грошових одиниць до сучасних еквівалентів).

Гріш, шаг, шеляг, копійка (копійчина, копійчка) відомі як монети, що називають дрібні, зовсім малі кошти. Наприклад, шаг – гріш, півкопійки; шеляг – старовинна дрібна монета [СГ, т.4, с. 481, 491]. Тож не дивно, що вони входять до лексичного наповнення фразеологізмів, у

цілісному значенні яких актуалізована сема «дуже мало грошей» / «зовсім мала кількість грошей».

Дистрибутивне оточення, представлене **ні / ані, без, нема / немає, голо, зламаний / щербатий**, підсилює значення «зовсім немає» або «знецінений» (через зіпсованість), відповідно, й асоціюється з найменшою кількістю грошей, що не дають можливості мінімально забезпечити існування.

Синонімічний ряд з інтегральною семою «відсутність грошей» утворюють ФО **і (ні, ані) [ламаного (щербатого, залізного і т. ін.)] шага (шеляга і т. ін.); без шеляга за душею; копійка копійку не доганяє в кого; ні копійки (ні копієчки, без копійки); [і (ні, ані)] копійки [зламанної (мідної, щербатої)] ([зламаного] гроша, шеляга) нема (немає, не було) за душею (рідко при душі) у кого; щербатої (зламанної, ламаної і т. ін.) копійки, зі сл. нема, не мати і т. ін., грошей голо**, а їхня внутрішня форма – образне уявлення про надзвичайну бідну людину: *Не було ні гроша* (3 усн. мовл.); *Зачинає жалуватися перед нею, що тепер тяжкі часи, немає при душі ані зламаного гроша* (Л. Мартович) [ФСУМ, с. 172].

Про мінімальні прибутки сигналізує ФО **щербата (щербаті) копійка (копійки)** – «дуже малі, мізерні гроші» [ФСУМ, кн. 1, с. 389]: *Замулила їм очі та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн. 1, с. 389]. Контекст може варіювати уявлення про найменший прибуток / кількість грошей. Маємо справу зі зміною критеріїв мінімальності. «Мінімальне» – це поняття відносне: для когось вистачає на хліб, а для когось – на подорож: *Митець на свої щербаті копійки та на кошти друзів побув у Києві й на Чернечій горі* (3 газети) [ФСУМ, кн.1, с. 389].

Незначний, дуже малий прибуток (грошовий у тому числі) засвідчується семантикою фразеологізмів **жити (жить), існувати з (із) копійки** – «на гроші; не маючи господарства» [ВУДУФСУМ, с. 83]; «мати лише невелику зарплатню чи пенсію» (Ниж Д.) [ФСССГД, с. 172]: *Скотину попродала і стала собі з копійки жити* (Словник Грінченка) [ВУДУФСУМ, с. 83]; **перебиватися з гроша (копійки) на копійку** – «жити дуже бідно, терпіти нестатки» [ФСУМ, кн.2, с. 612]: *Заробітки нікчемні. Перебиваєшся, як аллахові угодно – з копійки на копійку* (Іван Ле) [ФСУМ, кн.2, с. 612].

Семи «незначний», «постійний прибуток» актуалізовані в цілісному значенні ФО **свіжа (жива) копійка; копійка водиться (волочиться); копійка в кишеню пливе** – «хто-небудь має прибуток від чогось»: *Таксі, повторив Кость, – то, дядку Миколо, живе діло. Колесо крутиться – копійка в кишеню пливе...* (М. Рудь) [ФСУМ, кн.1, с. 389]; *Копійка волочиться, і про день сміється...* (І. Котляревський) [СФБ, с. 78].

Фразеологічні одиниці **заробити добру копійку; легка копійка**

відбивають у своєму значенні уявлення українців про чесний / нечесний заробіток. Цей смисл мотивований насамперед атрибутивними словами-компонентами відповідно **добрий** і **легкий** (трудові кошти легкими не бувають): *Семен [Одарці]. То інші, а найпаче старі люди, не згодились закон ламати, коли змогла заробити добру копійку, то й треба зароблять* (М. Кропивницький) [ФСУМУ, т.1, с. 204]; *Та й брат у мене не путящий – вів далі Кирило. – Все десь мотався, легку копійку здобував, доки не попав на Соловки* (Ю. Бедзик) [ФСУМУ, т.1, с. 282].

Легкий на гроші; дурні гроші; довгий карбованець – це фразеологічні одиниці, що об'єднані спільною інтегральною семою «легко отримані гроші». Наведені фразеологізми протиставляються такими диференційними ознаками: «той, кому гроші дістаються без затрати великих зусиль»: – *Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші – на мозолі* (О. Довженко) [ФСУМ, кн.1, с. 418]; «незароблені гроші; ті, що отримали дарма»: *[Дід пасічник:] Знов же кажу тобі: дурні гроші, от вона й пхає їх, куди треба, куди й не треба* (Дніпрова Чайка) [ФСУМУ, т.1, с. 180]; «великий і легкий заробіток»: *І язик не повертається звинувачувати всіх у тому, що женуться за довгим карбованцем* (3 газети) [СФУМ, с. 287]. ФО **довга гривня** є трансформованим, осучасненим варіантом узуального фразеологізму **довгий карбованець** – «легко отримані гроші» [ФСУМ, кн. 1, с. 364]: *Та не лише за «довгою гривнею» женуться сучасні студенти у пошуках підробітку. Більшість хоче, аби роботодавець оформив їх офіційно* [323, с. 7].

Субституція атрибутивних компонентів зумовила виникнення ФО **шалені гроші; швидкі гроші** (пор. **дурні гроші** [ФСУМУ, т.1, с. 180]), у цілісному значенні яких посилюється уявлення про матеріальний надлишок. Зокрема атрибутивні слова-компоненти **шалені, швидкі** реалізують семи «які перевищують звичайну міру», «дуже великі», «незароблені», «отримані нечесним способом», «легко отримані»: *Як працює машина перетворення дешевих природних ресурсів на шалені гроші на закордонних рахунках, що належать вузькому колу наближених до тіла?* [325, с. 61]; *У сучасних економічних умовах вигідно дбати не так про швидкі гроші, як про прибутки у перспективі* (Євдокія Тютюнник) [334, с. 18].

Корпус українських фразеологізмів презентує одиниці, які зауважливо називають найбільшій прошарок населення – жебраків. Так ФО **ласкаві гроші** – «милостиня» [СУМ, т.4, с. 451] – виникла, думаємо, унаслідок асоціативного ланцюжка: жебрак є надзвичайно бідною людиною – ця людина просить милостиню – коли просить, то традиційно звучить фраза «подайте, будь ласка» – випрошені гроші – не зароблені, а «ласкаві»: *Не турбується [Володько] втратою, бо теж гроші не зароблені руч-*

ками та пучками, не кривавії, а **ласкавії** (Марко Вовчок) [СУМ, т.4, с. 451].

Із поняттям «жебракувати» пов'язані фразеологізми **пускати з торбою (з торбами); ходити з торбою; хоч торбу на плечі та під монастир** – «призводити до старцювання, жебрацтва, до випрохування милостині» [92, с. 601], **доводити / довести до сумі** кого – «робити жебраком» [ФСУМ, кн.1, с. 257]. Слова-компоненти **сумá, торба** в українській культурі здавна символізують бідність, злиденність, зокрема крайню [92, с. 601] У внутрішній формі ФО реалізовано уявлення про те, що кимось навмисне створюється ситуація крайнього зубожіння: *Многи куми доводять до сумі* (Укр. присл.) [ФСУМ, кн.1, с. 257].

Накопичення матеріальних коштів має різну природу і тому пов'язується у свідомості українців перш за все із кількістю «вільних» грошей і можливістю якомога довше їх не витратити, що у свою чергу може за сприятливих обставин свідчити про певну фінансову стабільність.

Опосередковано матеріально стабільний рівень життя називає фразеологізм **збивати / збити копійку** – «відкладаючи потроху, заощаджувати гроші» [ФСУМ, кн.1, с. 323], у цілісному значенні якого сема «накопичувати» вмотивована дієслівним компонентом збити / збивати: *[Петро:] Скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно!* (І. Котляревський) [ФСУМ, кн.1, с. 323].

Швидке збагачення, збільшення статків репрезентоване ФО **гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші (золото і т. ін.) лопатою (жменню)** – «дуже швидко, без великих затрат праці багатіти, наживатися» [ФСУМ, кн.1, с. 196]; **міряти мірками (міркою, ковшем) гроші** – «бути дуже багатим, мати великий капітал» [ФСУМ, кн.1, с. 494]: – *Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. – Е-е, дядечку! вона [пані], мабуть, чи не ковшем їх міряє!* (Марко Вовчок) [ФСУМ, кн.1, с. 494].

Лексичні варіанти **гроші / золото** узагальнено (через форму множини й семантику збірності – «сукупність золотих монет») маніфестують у цілісному значенні сему «певна кількість грошей», одиниці виміру **лопата / жменя / мірка / ківш** викликають стійку асоціацію з такою кількістю грошових знаків, що не піддається підрахунку, а лише вимірюванню. Загалом фразеологізми вербалізують стійке уявлення про заможних людей, яким у житті легко й швидко вдається багатіти: *Каталку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова – лопатою гребу* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 168].

Фразеологізми відбивають практичні знання носіїв мови не лише про способи отримання грошей (нечесним шляхом, легко / важко заробляти), а й про витрачання грошей: лише маючи значну кількість гро-

шей / зайві гроші, можна легковажно, необдумано їх витратити. Синонімічний ряд зі значенням «легковажно витратити гроші» утворюють 4 ФО: **сипати грішми (грошима, червінцями і т. ін.); викидати / викинути на вітер; кидати (пускати, розкидати і т. ін.) / кинути (пустити, розкинути і т. ін.) на вітер, зі сл.** гроші, карбованці, заробіток, майно і т. ін.; **розкидатися грошима (грішми, грошами).**

Звертаємо увагу на варіації в лексичному наповненні ФО. Дієслівні компоненти **сипати, викидати, розкидати, пустити** актуалізують уявлення про легковажне витрачання чималих сум, асоціації з якими мотивовані словами-компонентами **грішми / грошами, червінцями, катеринками**: [Палажка:] *Ой, кажуть, так катеринками і сипле! Химка: Якими катеринками?* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 647]; *Як розпорядитися грошима? Легко їх розтринькати, викинути на вітер* (3 газети) [ФСУМ, кн.1, с. 91]. Зауважимо, що збільшення кількості усвідомлюється через форму множини слів-компонентів, що позначають гроші. При цьому сучасний молодий мовець навряд чи зможе уявити кількісний еквівалент номенів **червінці, катеринки** без тлумачного словника, адже **червінець** – «1. іст. Загальна назва іноземних золотих монет, що були в обігу в допетровській Росії. // Золота монета вартістю три карбованці (в розмовному вжитку також п'ять, десять карбованців), що карбувалася в дореволюційній Росії, починаючи з 18 ст. 2. іст. Грошовий кредитний білет вартістю десять карбованців, що був в обігу в СРСР з 1922 р. по 1947 р. // іст., розм. Десять карбованців» [ВТС, с. 1597]; **катеринка** – «2. У дореволюційній Росії – кредитний білет вартістю сто карбованців із зображенням Катерини II» [ВТС, с. 529].

Осучаснення фразеологічного фонду на позначення заможності багату в чому зумовлене соціальними трансформаціями суспільства, що привело до активізації ФО іншої, відмінної від літературної, стилістики вживання.

У словнику Л. Ставицької «Український жаргон» представлено різноманітні назви грошей: із жаргону кримінальних злочинців: ачка (від грец. *astron* – «білий» – дрібна турецька монета), бабки, голуби, дріжджі, дукати (з італ. через нім. і польськ. *ducato* – «монета»), фанера, фішки, форинти, форси, шайби; із загальномолодіжного жаргону: бабло, капуста, крейцери (від нім. *Kreuzer* – крейцер «старовинна монета»), манка, папір (папірчики), прайс (від англ. *price*); із жаргону кримінальних злочинців та із загальномолодіжного жаргону: лаве (лавуха), повітря, рижики, сармак (від тюрк. *sary* – жовтий); із жаргонізованої розмовної мови: нал, тугрики (від назви грошової одиниці Монголії). Серед цих номенів не всі виявили потенції до творення фразеологічних серій. Найбільш продуктивним виявилось слово **бавки (бавки збивати / збити; бавки забивати; робити**

бабки (гроші); бабки ліпити; бабки ламати; бабки скачати; бабки відбити; при бабках; бабки чисті; бабки стоять стовпом; бабки гарячі).

В. М. Мокієнко зазначає, що слово *бабки* в «грошовому» значенні давно вже існує в усному мовленні. На початку століття воно мало чітко виражену жаргонну тональність і широко вживалось у мові злочинного світу. Велика популярність цього слова в злочинному жаргоні зрозуміла: гроші – основне шукане того світу, де цей жаргон уживається. Очевидно, у сучасну мову це слово як знижений синонім *грошей* потрапило саме з такого жаргону [186, с. 18-19].

Синонімічний ряд ФО, що реалізують уявлення про багатих людей, які такими стають здебільшого незаконним шляхом, репрезентовано такими одиницями: **бабки збивати / збити; бабки забивати; робити бабки (гроші); бабки ліпити; бабки ламати**. У «Фразеологічному словнику східнословобанських і степових говірок Донбасу» знаходимо: **бабки забивати** – «заробляти гроші (переважно нечесним шляхом)»; **бабки збити** 1) «жити випадковими заробітками»; 2) «силою забирати гроші» [ФСССГ, с. 28]. Словник Л. Ставицької «Український жаргон» наводить ФО **бабки ламати; робити бабки** як синонімічні зі значенням «багатіти незаконним шляхом (вимагання, погрози і т. п.): *Розумієш, я роблю бабки на машинах* (А. Кокотюха) [ЛСУЖ, с. 41].

У сучасній українській мові ФО **бабки скачати; бабки відбити** реалізують значення «витребувати у когось гроші як борг і под.» і, відповідно, «повернути борг» [ЛСУЖ, с. 41]. Наведені одиниці опосередковано сигналізують про стан багатства, оскільки йдеться про повернення власних коштів: [*Ольга:*] *Коли її чоловік заспокоїться – скачаю бабки. Борг є борг* (М. Гавран) [ЛСУЖ, с. 41].

ФО **при бабках** – «заможний, має гроші» – називає сучасного багатиря: *Ось справжні мужики сидять у крутих тачках з власним водієм, у розкішних костюмах, при бабках їдуть у нічний клуб. А я сиджу тут як дурень* (УМ) [ЛСУЖ, с. 41].

Синонімічні ФО **відстібнути бакси; відстібнути кругленьку суму** реалізують значення – «дати / віддати велику суму грошей (як правило, без повернення)» [ЛСУЖ, с. 88]. Наведені ФО сигналізують про наявність чималих коштів, на що вказують слова-компоненти **бакси, кругленька сума**: *Але бакси відстібнув без зайвих розмов* (С. Бортніков); *А по-друге, відстібнете кругленьку суму за те, що зробила ваших дітей багатими спадкоємцями* (Г. Тарасюк) [ЛСУЖ, с. 88].

Стан багаті людини визначається певними критеріями, головним із яких є наявність надзвичайно великої кількості фінансових статків, що зберігаються в банках як у державній, так і в іноземній валюті. Серед аналізованих фразеологізмів виокремлюються одиниці, що свід-

чать про фінансово забезпечене життя у вигляді чималої суми грошей: **бабки чисті**, *крим.* – «гроші, що лежать у банку» [ЛСУЖ, с. 41]; **капустя кольорова**, *крим.* – «іноземна валюта» [ЛСУЖ, с. 166]; **бабки стоять стовпом**, *крим.* – «гроші (у банківській упаковці) лежать пачками (у сумці, портфелі, дипломаті, валізі)» [ЛСУЖ, с. 41].

Про надзвичайні фінансові статки сигналізує активно використовувана ФО **чорний нал**, *бiзн., крим.* – «надприбутки, що не контролюються державою» [ЛСУЖ, с. 232]. Слово **нал** – «готівка» в поєднанні із символічним кольоровим словом-компонентом **чорний** асоціюється з «непрозорим», нелегальним збагаченням: *Предлагаю нал под двадцатипроцентну скидку... – Чорний нал? – ехидненько скривися Мальчик* (В. Даниленко) [ЛСУЖ, с. 232]. Сема «нелегальний заробіток» актуалізована й у цілісному значенні фразеологізму **гарячі бабки** – «гроші, зароблені проституцією» [ЛСУЖ, с. 41].

Опозиційним щодо попереднього є уявлення про чесний прибуток, що у свідомості українців асоціюється лише з тяжкою фізичною працею. На позначення коштів, достатніх для мінімального забезпечення життєдіяльності індивідуума чи його сім'ї і здобутих важкою роботою, існують ФО **давати гусака** (*гірн.* «давати шахтарям гроші за те, що за домовленістю з адміністрацією вони перевиконали денну норму видобутку вугілля» [ЛСУЖ, с. 114]) і **день фантиків** (*гірн., ірон.* – «день, коли шахтарі отримують зарплату» [ЛСУЖ, с. 119]). Метафорична основа цих фразеологізмів, думаємо, пов'язана з образним переосмисленням форми пакунку з грошима, виплаченими за перевиконану роботу, а також зі знеціненням грошових одиниць і закріпленням стійкої асоціації «знецінені гроші (паперові) – непотрібний фантик (обгортка від цукерки, що її викидають)». Становлення ФО припадає, очевидно, на середину 1990-х рр.

2.1.2. Фразеологізми з назвами дорогоцінних металів

Українська лексикографія фіксує слово **золото** зі значенням – «жовтий, м'який, ковкий метал, що належить до благородних металів; *перен.* про велике багатство, розкоші» [ВТС, с. 475]. Як відомо, з найдавніших часів золото наділяється багатозначною символікою й позначає найширший спектр якостей: від чистоти, витонченості до духовної обізнаності, правди, гармонії, мудрості, земної сили, слави, пишності, знатності й багатства [269, с. 122]. В. В. Жайворонок наголошує, що в українській культурі **золото** здавна виступає ознакою багатства й контрастом до злиднів, бідності; є ознакою багатства, але частіше нечесно нажитого; як досконалий метал, що не піддається псуванню [92, с. 253]. Золото символічно пов'язують із довговічністю, багатством, що співвідносяться з уявленням про «верхній» світ, про сферу божественного, вищі цінності.

Золотий колір як ознака достатку й успіху – один із найпопулярніших образів у піснях, ворожіннях, колядках (напр., у колядках золотими зображуються ворота й стовпи господарського двору); на «тому світі», що сприймають як царство достатку, усе забарвлено в золотий колір [37, с. 244]. Тож можна стверджувати, що в українській культурі золото стало символом багатства, знатності, довговічності й мотивувало комплекс стійких асоціацій, сформованих на основі фольклорних, міфологічних і біблійних сюжетів.

В українській мові представлено фразеологізми зі стрижневим словом-компонентом **золото** та його дериватом **золотий**, що утворюють фразеологічну серію (12 ФО): **золотий телець**; **золотий обушок**; **золотий фонд**; **золоте руно**; **грошовий (золотий) мішок**; **купатися / закупатися (митися) в золоті (меду, молоці, в розкошах, в розкоші, щасті, в сріблі-золоті і т. ін.)**; **гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші (золото і т. ін.) лопатою (жменюю)**; **ловити золоту рибку**; **золоте дно**; **золотий дощ**; **золота молодь**; **золота гора (золоті гори)**.

В українській мові й культурі репрезентовано ФО на позначення заможних молодих людей, які вирізняються із загальної маси своїми фінансовими статками. ФО **золота молодь** зафіксована зі значенням «презирлива назва байдюючої молоді з дворянсько-буржуазних верств суспільства» [УРФС, с. 64]. Сучасне суспільство фразеологізмом **золота молодь** позначає дітей впливових, заможних людей; молодь, яка відкрито протистоїть загальноприйнятим нормам, правилам поведінки, інколи нехтує ними й прикривається зв'язками й підтримкою батьків. У внутрішній формі ФО реалізує стереотипне уявлення про молоде покоління як про людей, що ведуть безтурботний спосіб життя, більш легковажний, порівняно зі старшим поколінням; через семантику слова-компонента **золота** символічно пов'язується з ідеєю «елітарності», привілейованості, виділення із загальної маси: – *Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної «золотої молоді»... цей урядовець з блискучою пришлістю та впливовими родинними зв'язками – опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!..* (М. Коцюбинський) [СУМ, т.3, с. 681].

Синонімічний ряд зі значенням: 1) «жити в багатстві, мати всього вдосталь» утворюють варіантні ФО: **купатися в золоті (в розкошах, в розкоші, щасті і т. ін.)**; **купатися в золоті (меду, молоці і т. ін.)**; **у золоті митися**; **закупатися в сріблі-золоті: Купались далі в золоті князі, А закуті і смерди, як до того, В землі греблись** (Д. Павличко) [ФСУМ, кн.1, с. 405]; *Де ті, що ... Хіття [бажання] до праці не несли й по горло в золоті купались?* (Я. Щоголів) [СУМ, т.4, с. 401].

Фразеологізм **закупатися в сріблі-золоті** закріпився в українській

мові зі значенням – «стати дуже багатим» [СУМ, т.3, с. 173], на що вказують слова-компоненти **срібло, золото** як символи багатства, розкошів. Наприклад: *І підеш тоді, Милий синочку, І з панами сам Порівняєшся, В сріблі-золоті закупаєшся* (С. В. Руданський).

Міф про Данаю, до якої Зевс з'явився у вигляді золотого дощу, дав життя фразеологізму **золотий дощ**, що означає «великі несподівані прибутки» [ФСУМ, кн.1, с. 268]. Це одиниця «міфологічного» походження. Сучасний зміст вислову – несподіване багатство [125, с. 113]: *–Золотий дощ сипав до рук чиновників, які, з часу нігілізму, почули себе абсолютними панами країни і стали господарювати в ній...* (І. Франко) [там само, с. 113]. Компонент **золото** осмислюється як символ багатства, достатку, що у свою чергу пов'язано з уявленням про долю, успіх, благополуччя. Ознакою **золотий** наділяється все чудове, найцінніше: у внутрішній формі ФО **дощ** сприймається як чудо, що «звалилося» з неба, як щось рідкісне й цінне само по собі [37, с. 245];

2) «капітал, багатство»: **грошовий (золотий) мішок; золоте руно; золотий обушок; золотий телець (теля).**

ФО **грошовий (золотий) мішок** має значення «капітал, багатство» – *За їхніми спинами господарі золотих мішків* (В. Большак) [СФУМ, с. 398]. Думаємо, це можна пояснити стійкими асоціаціями, які пов'язані зі словом-компонентом **мішок** у мові й культурі. Цілком очевидно, що на стадії фразеологізації в базовому словосполученні лексема **мішок** реалізувала домінуючі семи «умістилище чого-небудь», «кількість чого-небудь», «велика кількість». Зауважимо, що фразеологізм **грошовий (золотий) мішок** є полісемічною й в українській лексикографії зафіксована також зі значенням «хто-небудь багатий» [ВУДУФСУМ, с. 111]; *То був не просто багач, а справжній грошовий мішок* [ФСУМ, кн.1, с. 498]. Слово **мішок** викликало в уявленні мовців неприємну асоціацію з людиною, яка здебільшого накопичує, шкодує витратити; у синтезі ж зі словом-компонентом **золотий** формується образ надзвичайно заможної особи.

Золоте руно засвідчує прямий зв'язок із джерелом виникнення – давньогрецьким міфом про аргонавтів, що, як відомо, прагнули за будь-яку ціну повернути на Батьківщину символ заможності й благополуччя – золоту баранячу шкуру [СУМ, т.8, с. 910]. Саме тому цей фразеологізм вербалізує уявлення мовців про «те, що має найвищу якість, становить чисте-небудь багатство» [ФСУМ, кн.2, с. 775]: *Він «зайцем» подався ще по золоте руно до Кракова і Варшави – але ж і там не для пса, мовляв, ковбаса* (П. Козланюк).

Із цілісним значенням «багатство, гроші, золото» знаходимо ФО **золотий обушок** [ВУДУФСУМ, с. 130]; **золотий телець (теля)**, книжн. [СФУМ, с. 708].

За біблійною легендою, золотий телець – ідол, якому поклонялися іудейські племена (Ісход, 32, 1-8). Він був зроблений із золота, а тому в переносному значенні – це золото, багатство. ФО **золотий телець (теля)** – «багатство, гроші, вигідне суспільне становище; влада багатства, грошей» [СФУМ, с. 708] – сигналізує про вигідне становище, що може приносити прибутки: *Може, знайде він [здобувач] у цій брошурці бодай натяк на те, що Кучмієнко спокушається не **золотим тельцем** докторства, не дияволом, а все ж таки істиною? Бо треба ж уміти розпізнавати справжнє покликання* (П. Загребельний) [СФУМ, с. 708];

3) зі значенням «неймовірне багатство» у Словнику української мови за редакцією Б. Д. Грінченка зафіксовано ФО **золота (золоті) гора (гори)** [СГ, т.1, с. 309]. Метафоричне переосмислення словосполучення-прототипу й створює підґрунтя для закріплення стійкої асоціації з величезним багатством: *Се їм **золоту гору**, та й ту рознесуть* [СГ, т.1, с. 309].

Серед українських фразеологізмів на позначення заможності знаходимо ФО літературного походження **ловити золоту рибку**, яка реалізує значення – «нажитися; мати вигоду з чого-небудь, користуючись сприятливими обставинами» [СФС, с. 72]. Певна річ, у фразеологічних словниках вона з'явилася завдяки відомій казці О. С. Пушкіна, з огляду ж на головні події, стає зрозумілим, що саме головний персонаж – золота рибка – асоціюється у свідомості мовців зі стабільним джерелом збагачення: – *Не в гордій самотності **ловила** Красникова «**золоту рибку**»* (Рад. Укр.) [СФС, с. 72].

Отже, здійснений аналіз ФО з компонентом назвою грошових одиниць дозволяє стверджувати, що фразеологізми віддзеркалюють колективні знання українців про стан заможності / незаможності. У названих ФО зберігається цікава лінгвокультурологічна інформація, що стосується певного соціального стану українців й пов'язується: зі збагаченням нечесним шляхом, легковажним витрачанням коштів; збагаченням без великих зусиль; з нечесно заробленими грошима; зі способами й формами зберігання грошей (в іноземній валюті, у банку) та ін. Фразеологізми, у лексичному наповненні яких наявне стрижневе слово-компонент назва грошової одиниці **копійка**, вказують на відсутність грошей, сигналізують про стан бідності або називають середній рівень життя, оскільки в українській культурі копійка є еталоном мінімального грошового забезпечення. Найбільш часто ФО побудовані за моделлю: **ні** + іменник (назва грошової одиниці) = «відсутність грошей, бідність».

У цілісному значенні фразеологічних одиниць певним чином реалізовані семи «збагачуватися, багатіти», «хто-небудь багатий, має гроші» мотивовані насамперед словами-компонентами **карбованець, мільйони, сума, гроші, метал**, що формують уявлення україн-

ців про необхідні засоби для життя, багатство, заможність.

Український фразеологічний фонд містить численну групу ФО з назвами грошей – 50 ФО, із яких найпродуктивнішими є ФО зі словами-компонентами **копійка** – 16 ФО, **бабки** – 11, **гроші** – 8, **карбованець** – 5. Представлено також поодинокі ФО зі словами-компонентами **сума, метал, капуста, нал, фантики**.

Проведений аналіз фразеологізмів української мови, у лексичному наповненні яких наявний компонент **золото**, дозволяє стверджувати, що в цілісному значенні ФО певним чином реалізовані семи «ставати багатим», «бути багатим», мотивовані насамперед названим словом-компонентом, а отже, це є показником ознак, що формують уявлення українців про багатство, добробут.

2.2. Фразеологізми зі словом-компонентом *пан*

Стрижневе слово **пан** – основний сигналізатор стану заможності, оскільки актуалізує значення «той, хто мав привілейоване становище в суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції; той, хто має владу над іншими; володар, хазяїн» [ВТС, с. 880]. **Панна, пані** так само закріпилися в лексичному наповненні ФО зі значенням «молода незаміжня дочка пана; дочка заможних батьків, хазяїв» [ВТС, с. 880].

Слід зазначити, що слово **пан** є досить продуктивним і дозволило виділити фразеологічну серію (15 ФО): **лізти у пани; вийти у пани (панство, міщане); жити (жиє си) як пан; як панна (пані); помазатися в пани (паном); жити як у пана за пазухою; гожа як панна; панського ложа; великий пан (пані); невеликий пан (пані); пан з пана; пан паном; пан над (між) панами; паном діло; пан (пані) на всю губу**.

Усі названі фразеологічні одиниці відбивають у своєму значенні стійкі асоціації з панським життям: чималі матеріальні статки, привілейоване становище, влада, розкішне й безтурботне життя, інакша (порівняно з простою людиною) зовнішність, як правило, значно краща. Такі уявлення сформувалися під впливом тривалого соціального розшарування українського суспільства й мотивували виникнення відповідної внутрішньої форми ФО. У мові українського соціуму репрезентовані як негативні реакції на панство як явище, так і позитивні – захоплення, бажання кожного якомога більше наблизитися до соціально забезпеченого прошарку.

Із негативною конотацією зафіксована ФО **лізти у пани** – «намагатися будь-що розбагатіти, посісти видне місце в суспільстві»: *І про Коліс-*

ника пішла по городу недобра чутка: накрив земських грошей, .. Он те-пер хто посяде добро панське, хто **у пани лізе** (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 440]. При цьому пейоративна сема актуалізована дієслівним компонентом **лізти** – «намагатися будь-що», «не зважаючи ні на кого, що».

Українське суспільство негативно оцінювало безпідставні (насамперед у морально-етичному аспекті) спроби змінити соціальну становище, про що свідчать фразеологізми **вийти у пани (панство, міщане); помазатися в пани (паном)**. Наприклад, *Силкуються **вийти** або в міщанство, або в панство* [СГ, т.1, с. 197]; *Колись сільські дівчата обминали того, хто **в пани помазався*** (Ю. Збанацький) [СФБ, с. 144].

У структурі цілісного значення ФО **жир си як пан** – «про заможну, незалежну людину» [ССНП, с. 109] (Львів.); **як у пана за пазухою, зі сл. жити** «безтурботно, привільно, спокійно» [ФСССГД, с. 235], **гожа як панна** (Львів.) – «про вродливу, гарно одягнену дівчину» [ССНП, с. 109]; **як панна (пані): Сама, як пані, тільки погукує: «А се подай, а те принеси!»** [СГ, т.3, с. 237] – імпліцитно вичленовуються меліоративні семи, пов'язані з надійним, безтурботним життям.

Приналежність до певної родової знаті й відповідний соціальний стан називає ФО **панського ложа** – «знатного роду» [СГ, т.2, с. 374]. Фразеологізм вказує на те, що людина народилася в знатній родині й належить до привілейованої категорії населення.

В українській мові фразеологізм **великий (велика, великі) пан (пані, пани)** має такі значення: 1) «особа, що користується значними впливом; поважна» [ВУДУФСУМ, с. 141]; «поважна особа, яка має великий вплив і з якою треба рахуватися» [СФУМ, с. 484]; 2) «знатний, багатий поміщик» [СУМ, т.1, с. 319]: *Про його [маєток] балакали і полупанки, і панки, і службовці, і навіть **великі пани*** (Панас Мирний) [СУМ, т.1, с. 319]. Позитивне / негативне ставлення суспільства до такої особи проявляється в конкретній ситуації й на мовленнєвому рівні мотивується контекстом.

Антонімічне значення реалізує ФО **невеликий (невелика, невеликі) пан (пані, пани)** на позначення «особи, що не користується ніяким впливом; незначна» [ВУДУФСУМ, с. 141]. ФО називає не бідну категорію населення, а скоріше тих, хто не має особливого значення для соціуму: *Секретарка розводить руками, – немає міністра. – То ми взавтра приїдемо. **Невеликі пани.** – Та хоч би й великі були... У відпустці міністр* (В. Більшак).

Синонімічні ФО **пан паном; пан над (між) панами** об'єднані спільною семою «хто-небудь заможний»: *Коли їхали тією стороною, то бачили його будинок, дранню критий, забором обнесений. **Пан паном...** Він у нас у церкві титарем* (Панас Мирний) [ВУДУФСУМ, с. 141]. Протиставляються вони такою ознакою, як «хтось має велику силу, дуже могутній»:

Хоч сила всім страшна твоя, Хоч **пан** ти, – каже, – **між панами**, Та хто зна, що ще буде з нами (Л. Глібов) [СФУМ, с. 484]. Інтенсифікація ознаки «могутній» умотивована смисловою моделлю «найвищий з-поміж таких, як він».

В українських фразеологічних словниках наявна одиниця **на всю губу** з такими значеннями: 1) *зі сл.* пан, господар, пані і *т. ін.* «великий, значний, справжній і т. ін.»: *Тепер уже він багатир на всю губу: своєї землі скільки!* (Б. Грінченко); *Жили тут.. багатії на всю губу* (І. Цюпа) [СФУМ, с. 173]; 2) *з сл.* жити, пожити, панувати і *т. ін.* «дуже добре, розкішно, багато, без ніяких обмежень»: *Розжився [Білогород] на всю губу, багатирем став* (О. Кониський) [ВУДУФСУМ, с. 42-43]. В. Д. Ужченко наголошує, що губа, крім значення рот, означала також адміністративну територію – волость і под. [ВУДУФСУМ, с. 42-43]. М. Т. Демський також звертає увагу на те, що в давні часи, як і сьогодні, існувало декілька слів-омонімів **губа**. Одне з них у давньоруській мові означало «округа». Отже, одиниця **на всю губу** по-українському значить «на всю округу», тобто «великий, значний» [78], «заможний пан». ФО має ще одне значення, тісно пов'язане з попереднім. Воно реалізується за умови наявності супровідних дієслів **жити, пожити, панувати** – «жити безтурботно, щасливо».

Сучасне мовлення демонструє активну діяльність українців щодо вербального втілення в усталених одиницях реакції на зміни економічно-соціального устрою суспільства, переосмислення ознак соціального розшарування, репрезентованих здебільшого номенами жаргонізованої комунікації (**важний коля** – «людина, яка має дорогий імпортований автомобіль»; **катафалк для крутеликів** – «машина «Mercedes-Benz» [ЛСУЖ, с. 182, 191]; **крутий та наворочений, жарг.** – «новий українець» [ФСССГД, с. 180]) або ж фразеологічними перифразами, зафіксованими в текстах друкованих ЗМІ на позначення: 1) державних і політичних діячів, яких нинішнє суспільство кваліфікує як заможних осіб (**верхівка донецького клану**; **донецька сім'я**); **нинішня кремлівська верхівка**; **нинішня верхівка**; **політична еліта**; **грошові вершки суспільства**; **найвищий владний ешелон**; **«[стара] дніпропетровська сім'я**»; **дніпропетровський політичний клан**; **російська керівна каста**; **вгодовані пацюки в дорогих краватках**; **парламентські товстосуми**; **«залізна леді»**; **місцева еліта**) та не дуже заможних (**нижчі віпи**); 2) осіб за родом діяльності, професією (**шоколадний магнат**; **«космічний» мер**; **червоний директор**; **вугільні генерали**; **сірий кардинал**; **збирачі столичної землі**; **картопляний король**; **трубний король**). При цьому значення «багатий» напряму мотивується наявністю субстантивних слів-компонентів **магнат, мер, директор, генерал, кардинал, король**, оскільки всі вони імпліцитно вказують на джерело прибутків – посада,

соціальний статус, віднесеність до привілейованих верств населення, що апріорі є багатими; 3) звичайних громадян (**маленька людина; маленький українець**). Наприклад: *Згодом у французькі Альпи рвонули грошові вершки суспільства з усіх-усюд: монарші родини, нуворіші, поп-зірки, авантюристи...* (Олена Чекан) [336]; *Якби **нинішня кремлівська верхівка** насправді дбала про національні інтереси Росії, то вона доклала б усіх зусиль для посилення позицій країни* [320]; *Багато хто хоче, щоб виклик йому [Лазаренку] зробила «**стара дніпропетровська сім'я**»*. Тому може зав'язатися нова туга міжкланова інтрига, яка була характерна для 90-х років, але в якій тепер з'явиться своя специфіка... [317]; *Гірше, коли до твоєї кишені лізуть **вгодовані пацюки в дорогих краватках**, не питаючи жодної на те згоди* [337]; *Коштовних годинників, які **парламентські товстосуми** міняють, як шкарпетки, на двотомний каталог вистачить* [317]; *«**Нижчі віпи**», певна річ, намагаються не відставати від свої «вищих» колег* [332]; *Антон Пригодський [83 місце (113 млн доларів)] більше відомий як давній товариш із полювання та гольфу Януковича і «**сірий кардинал**» ПР* [316]; *Хмельницький та його партнер Андрій Іванов, за інформацією журналу, контролюють тисячі гектарів київських земель. Їх називають «**збирачами столичної землі**»* [316]; *Ще з радянських часів директорів великих шахтоуправлінь називали «**вузільними генералами**»* [328]; *До напівопального олігархічного «клубу», судячи з усього, може незабаром потрапити і «**трубний король**» Віктор Пінчук. Це дозволяє стверджувати оприлюднена нещодавно інформація про те, що «Нафтогаз» нібито в судовому порядку вимагає від виробника труб «Інтерпайп Нижньодніпровський трубопрокатний завод» 261,8 мільйонів гривень за спожитий газ; І якщо вже нехтуєш особистим інтересом «**маленької людини**», але плануєш залишитися при владі, як компенсацію мусиш підготувати запас колючого дроту для концтаборів* [327, с. 20]; *Питання стало актуальнішим після того, як Верховна Рада ухвалила урядовий проект пенсійної реформи, котрий додатково ускладнює життя «**маленького українця**»* [321, с. 30].

Оскільки вищенаведені одиниці можна назвати лише фразеологізмами в потенції, вони не є предметом цієї наукової студії.

Фразеологічна серія зі словом-компонентом **пан** є досить продуктивною: представлено 15 ФО на позначення заможності. Цілісне значення фразеологічних одиниць здебільшого мотивується словом-компонентом **пан** як смисловим центром, а також дистрибутивним оточенням, що створює виразне тло для актуалізації значень компонентів лексичного наповнення ФО.

2.3. Фразеологізми з назвами одягу, зі словами-компонентами *кишеня, гаманець*

Значна роль у культурі українців належить одягу. Одяг і взуття споконвіку вважалися важливим елементом побутово-соціального життя народу. У першу чергу одяг виконує суто практичну функцію, тобто захищає людину від холоду. Як зазначає Г. Лозко, одяг різних верств населення відрізнявся за формою, кроєм і якістю тканини, а отже, виконував соціально видільну функцію [167, с. 467].

Важливим етапом «декодування» внутрішньої форми ФО з компонентами-назвами одягу або його елементів, а отже, і правильною інтерпретацію позначень стану заможності, є обізнаність із символічним навантаженням окремих предметів чи деталей, а також прикметами щодо особливостей їх носіння чи використання.

Так, у «Словнику східнословобанських і степових говірок» В. Д. Ужченка й Д. В. Ужченка знаходимо ФО **виходити заміж у босоніжках (у босоножках)** – «не мати багатства у подружньому житті», що виникла на основі прикмети: «коли наречена виходить заміж у взутті з відкритими пальцями чи п'ятами, то майбутня сім'я не буде бачити багатства й достатку в житті» [ФСССГ, с. 44].

Окрім того, знаходимо ФО **озути (взути, обути і т. ін.) в постолі (в лапті) кого, заст., зневажл.** із такими значеннями – «розорити, довести до злиднів» [ВУДУФСУМ, с. 155]; «довести когось до злиднів, залишити без майна, позбавити багатства; розорити» [СФУМ, с. 461-462]. В. В. Жайворонок зазначає, **личаки = лапті** – «плетене з лика або іншого матеріалу старовинне селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язаними до ноги мотузками; символ бідності, злиднів, тому бідняків називали личаками; у порівнянні з чоботом лапоть уособлює низький соціальний стан [92, с. 336-337]. Постолі, подібно до личаків, як свідчить етнографічна література, – це взуття бідняків: *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть.. – Один розкошує, а другий.. – Озуть пана у постолі* (М. Коцюбинський); *Гулі не одного в лапті обули* (М. Номис) [СФУМ, с. 461-462]; *Горілка і гулі не одного в постолі взули* (Укр.. присл..) [ВУДУФСУМ, с. 155].

Із подібним значенням – «потрапити в незручне, матеріально скрутне становище» – зафіксовано фразеологізми-синоніми: **опинитися в лаптях; сісти в лапоть** [ФСССГД, с. 188], де **лапті** – символ бідності, злиденного життя, безвиході [ФСССГД, с. 188].

У фразеологізмі **Мартин босий, але в брилі** слово-компонент **Мартин** мотивує існування у внутрішній формі ФО образу людини, який конкретизується асоціаціями, викликаними словами-компонентами **босий** – «бідний», **в брилі** – «розумний» [305, с. 57]. Фразеологічна одини-

ця називає бідну в матеріальному аспекті, проте розумну людину.

Про стан заможності людини свідчить зовнішній вигляд – одяг, взуття, прикраси. Важливим є не лише наявність одягу, з якої тканини він виготовлений, а й те, у якому стані одяг – зношений, порваний, латаний. Зі значенням «латаний, дуже старий, зношений (про одяг)» зафіксовано фразеологізми-синоніми **рубєць на рубці; латка на латці** (*рідше лата на латі*), що засвідчують у своїй семантиці стан крайнього зубожіння: *Посадили мене зараз сорочки латати і духу перевести не дали. Рубєць на рубцю [на рубці], латка на латці* (Ганна Барвінок) [ФСУМ, кн.2, с. 763]; *Може, дівчина не любить За те, що убогий? І дівчина його любить, Хоч лата на латі* (Т. Шевченко) [СФУМ, с. 329].

Синонімічні ФО **світити латками; руб'ям (дрантям і т. ін.) трясти** маніфестують значення «бути бідним, убогим, погано вдягненим». **Руб'я** – «дуже старий подертий одяг; лахміття, дрантя» [СУМ, т.8, с. 895], **латка** – «шматок тканини або шкіри, яким зашивають дірки в одязі, взутті і т. ін.» [СУМ, т.4, с. 454], **дрантя** – «збірн. 1. Дуже старий, зношений і рваний одяг. // Непотрібні старі, рвані речі (взуття, постіль тощо). // Клапті, обривки матерії, одягу. 2. розм., рідко. Одяг взагалі» [СУМ, т.2, с. 407] – слова-компоненти, що, увійшовши в лексичне наповнення названих фразеологізмів, актуалізували в цілісному значенні сему «дуже зношений одяг». Наприклад: *Батьки самі світили латками, тому не могли допомагати синові* (3 усн. мови); *Треба прятти, щоб руб'ям не трясти* (М. Номис) [ФСУМ, кн.2, с. 786, 901].

Зі значенням «дуже порваний, пошматований (про одяг)» зафіксовано фразеологізми-синоніми **дірка на дірці; сама тобі дірка**. Названі ФО вказують на стан бідності людини, оскільки їхня внутрішня форма створює яскраве уявлення про зовнішній вигляд одягу: він настільки зношений, що навіть складно віднайти вцілілий шматок, так би мовити, «перший варіант»: *Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха, підбитий вітром, в котрому дірка на дірці* (І. Нечуй-Левицький); *І кожушок був теж драненький... а проте пальтишко ще гірше. Сама тобі дірка* (І. Микитюк) [ФСУМ, кн.1, с. 248].

Як відомо, сорочка – один із найдавніших різновидів одягу. Зображення української сорочки вперше фіксується ще за часів Давньої Русі. Вона довга (по кісточки), пошита з лляного або конопляного полотна. Сорочка – це не тільки традиційний одяг, а й своєрідне віддзеркалення всесвіту в мініатюрі [99, с. 420]. Сорочка має символічне значення: є ознакою достатку, символізує найближчу й найдорожчу річ; служить оберегом від уроків; відомий весільний обряд дарування сорочки від молоді молодому, яку шила сама молода та ін. [92, с. 570]. Отже, со-

рочка є традиційно важливим елементом українського одягу, а також символом достатку, добробуту людини. Водночас цей елемент одягу є символом і того єдиного – натільної білизни, – що залишається на людині; єдиною оболонки, що може виконувати безпосередню функцію одягу – захищати від холоду, дощу, від сильного впливу сонячних променів тощо. Значить, залишатися в одній сорочці, мати лише сорочку – украй збідніти.

Фразеологізм **залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки)** – «дійти до крайнього зубожіння, до важкої скрути» [ФСУМ, кн.1, с. 311] називає стан крайньої бідності. Дистрибутивне оточення стрижневого слова-компонента – **залишитися (лишитися, зостатися)** – більш рельєфно акцентує на відсутності всього іншого, необхідного для життя: – *А там, може, і таксу прибавлять. – А поки прибавлять, то ми без сорочки зостанемося* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 311]. Із тотожним значенням функціонує фразеологізм **без штанів остаться** [ФСССГД, с. 340]. Цілком очевидно, що штани – ще один зовнішній компонент одягу – мінімальний захист для тіла людини. Отже, якщо фразеологізм утворений за моделлю «залишитися (лишитися, зостатися, остаться) без + назва одиниці натільного одягу», то в цілісному значенні актуалізується сема «збідніти».

Критична бідність / повне зубожіння – це ситуація, позначена ФО **знімати (стягати) / зняти (стягти) останню сорочку з кого; оставляти / оставити без сорочки** – «доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування» [СФУМ, с. 270]: *Щоб і нога в школі!.. Старцюго, щоб і нога не була!.. Школа останню сорочку стягне з тебе* (А. Тесленко). *Дочки оставлять без сорочки* (М. Номис) [СФУМ, с. 270].

Фразеологізм **пускати / пустити шапку по колу** – «збирати гроші з присутніх, підставляючи шапку» [ФСУМ, кн.2, с. 721] – вербалізує традиційні дії людей у випадку, коли виникає складна матеріальна ситуація, а вийти з неї можна, лише попросивши гроші в інших саме в такий спосіб – пустити шапку по колу для того, щоб кожен небайдужий укинув у неї стільки грошей, скільки вважає за потрібне: – *За вантажницьким звичаєм, пустили портовики шапку по колу і на зібрані гроші підкупили капітана англійського судна* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 721].

До складу групи фразеологізмів із назвами одягу відносимо також ФО, у лексичному наповненні яких є слова-компоненти **пілочка, нитка / ниточка. Пілочка** – зменшено-пестливе до **пілка** – «відрізаний від пошиття одягу шматок тканини на всю її ширину» [СУМ, т.6, с. 534]. **Нитка** є основною складовою тканини й сприймається як мінімальна одиниця власності, що належить людині; виступає як еталон граничності, тобто як гранично допустима міра подільності матеріальної власності в цілому.

Синонімічний ряд утворюють ФО **до пілочки**, зі сл. оббирати; **до сорочки (нитки)**, з сл. оббирати, обідрати; **обдерти (обідрати) до нитки (до ниточки) кого**; **до [останньої] нитки**, з сл. обідрати, обдерти і т. ін., що об'єднані спільним значенням «повністю, не залишаючи нічого». ФО сигналізують про бідність, характеризуючи ситуацію, коли забирають у людини геть усе, навіть до найдрібнішого – шматка тканин: – *Ти – приятель? Май якесь лице, боярине? Ти ж обдирав нас до нитки. Бреши, але знай міру* (М. Івасюк) [ВУДУФСУМ, с. 119]. – *Здибав мене у лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що пустив з душею* (С. Васильченко) [СФУМ, с. 435].

На позначення «самостійного» збідніння використовується фразеологізм **програватись / програтись до нитки** із таким значенням – «утрачати повністю що-небудь, зазнаючи поразки в азартних іграх» [СФУМ, с. 572]. Саме дієслівний компонент **програватись / програтись** орієнтує на ситуацію, за якої людина втрачає геть усе: *Мадюдя цього разу грав неухажно: як генерал не смикав бровами, програвались до нитки* (А. Дімаров) [СФУМ, с. 572]. Інша ФО **звестися до нитки** – «вкрай розоритися, зубожіти» [ФСУМ, кн.1, с. 325] – називає стан крайньої бідності, що настав за об'єктивних обставин, жодним чином не пов'язаних із марнотратством: – *До нитки звівся мій козак, Усе на панцині проклятій, А був хазяїн...* (Т. Шевченко) [ФСУМ, кн.1, с. 325].

Протилежне значення – «безтурботне життя; гарний, новий одяг; купувати обнову, почати гарно одягатися» – експлікують фразеологізми **бєбєхи справляти; вилазити (вилізати) / вилізти з дрантя**. Їх лексичне наповнення позбавлене прямих номінацій одягу, що можуть самі по собі ідентифікувати соціальний статус людини. Та й самі ФО лише опосередковано відбивають у цілісній семантиці уявлення українців про певний ступінь стабільної матеріальної забезпеченості, апелюючи до випадків, коли фінансові можливості можуть проявитися: – *І потроху потроху коваленківська молодь стала вилазити з дрантя: дівки ясніли на свята такими хустками барвистими, що очі вбирали, а парубота одягала нові картузи і взувала хромові чоботи* (А. Дімаров) [СФУМ, с. 74].

Наступна з виділених група фразеологізмів характеризується подібністю в тому плані, що слова-компоненти **кишеня, гаманець / гаман, капшук, калита / калитка** актуалізують у цілісному значенні ФО на позначення заможності сему «місце концентрації / зберігання грошей».

Згідно із сучасними лексикографічними джерелами **кишеня** – «частина одягу (штанів, пальта, піджака, плаття тощо) у формі мішечка для дрібних речей і грошей» [ВТС, с. 538]; **гаманець** – зменш. до **гаман, гаман** – «шкіряна сумочка для грошей» [ВТС, с. 220]; **капшук** – «гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком» [ВТС, с. 522]. Г. В. Крайчин-

ська, яка досліджувала функціонування ФО з елементом одягу pocket / кишеня в англійській та українській мовах, зауважує, що в досліджуваних мовах прослідковуються асоціативні зв'язки елемента одягу pocket / кишеня не лише як з частиною одягу, а й із формою мішечка для дрібних речей і грошей і з місцем їх зберігання [140]. На думку А. М. Мелерович, В. М. Мокієнка, слово **кишеня** має застаріле значення «мішок з грошима; гаманець», що є переносним значенням грошових коштів [289, с. 277]. Появу лексем **калита / калитка** у лексичному наповненні ФО не можна вважати випадковою, радше незрозумілою, оскільки архаїчне слово **калита**, що належить до праслов'янського фонду й було активно вживаним у минулому (запозичення з тюркських мов), має значення «кишеня, шкіряний мішок, гаманець» [87, т.2, с. 351].

Отже, як бачимо, підставою для об'єднання виділених слів-компонентів в окрему тематичну групу є інтегральна сема «для грошей», яскраво актуалізована в значенні цих лексичних одиниць. Тому й фразеологізми, до лексичного наповнення яких вони входять, у зв'язку з цим аналізуватимуться в межах однієї групи.

Синонімічний ряд з інтегральною семою «мати гроші» представлений такими ФО: **бряжчить у кишені у кого; кишеня не сходиться**, з сл. грошей *і т. ін.*; **набитий (повний і т. ін.) гаманець; повна (набита, непорожня і т. ін.) кишеня (калитка) у кого**. Кількісне означення грошової суми маніфестується в цілісному значенні окреслених ФО за посередництва: 1) атрибутивного слова-компонента **непорожня** – «незначна сума грошей»; на суттєву кількість грошових одиниць орієнтують слова-компоненти **набитий / повний**; 2) дієслівного слова-компонента **бряжчить**, що асоціюється з невеликою, проте наявною кількістю: *Й поміж людей ще водяться люди, Яких ми звет зневажливо «жуками». Їх ідеал – набиті гаманці...* (Л. Дмитренко); *Він багатий! У нього повний гаманець* (З газети) [ФСУМ, кн.1, с. 168].

Фразеологізм **збляжчати у калитці** – «з'явитися грошам» [СФБ, с. 56] – скоріше сигналізує про покращення, можливо, й незначне, матеріального становища й мотивується наявністю дієслівного слова-компонента **збляжчати** – «почати з'являтися»: *Так що ти краще не ходи даремно, а я сам віддам, коли збляжчить у калитці* (Ю. Збанацький) [СФБ, с. 56].

Антонімічне значення «хто-небудь бідний, не має грошей» маніфестують такі фразеологізми: **у кишені ані дзенькне у кого; [аж] свистить (свище, гуде, гуляє, віє, ходить і под.) [вітер (дюдя, хурдига)] у кишені (у кишенях, рідко по кишенях) у кого; пустий (порожній) гаманець (рідше гаман); з пустою (з порожньою), з бідною кишенею і т. ін.; порожня (пуста) кишеня (калитка) у кого; дірки в карманах у**

кого; **мати [у кишені] дюдю; і в скрині пусто і в кишені не густо** у кого.

Їхньою особливістю можемо назвати дистрибутивне оточення тематичних слів-компонентів, що мотивує уявлення про відсутність будь-яких грошових одиниць, це: 1) атрибутивні слова-компоненти **пустий, порожній, бідний**; 2) заперечні частки **ані, не**; 3) дієслівний компонент **свистить, свище, гуде, гуляє, віє, ходить**, що в поєднанні з **вітер, хурдига, дюдя** («дит. холод, холодно» [СГ, т.1, с. 461]) мотивує уявлення про повне спустошення місця зберігання грошей, тривалу їх відсутність; 4) слово-компонент **дірка в чомусь**, думаємо, так само належить до асоціативного ряду слів, що зумовлюють виникнення образного уявлення про зникнення грошей.

Фразеологічна серія зі словом-компонентом **кишеня** та його варіантами засвідчує найбільші потенції одиниці щодо фразеотворення й демонструє вектори творення декількох семантичних груп, представлених фразеосинонімічними рядами, що розмежовуються за допомогою диференційних сем, наприклад вербалізоване уявлення про «наявність грошей» представлене фразеологічними синонімічними рядами «нульова наявність грошей» і «наявність малої кількості грошей»:

1) «нульова наявність грошей» – **пустий (порожній) гаманець** (*рідше гаман*); [**аж**] **свистить (свище, гуде, гуляє, віє, ходить і под.) [вітер (дюдя, хурдига)] у кишені (у кишенях, рідко по кишенях)** у кого; **у кишені ані дзенькне** у кого; **порожня (пуста) кишеня (калитка)** у кого; **дірки в карманах** у кого; **мати [у кишені] дюдю**. Наприклад: *В її батька і в неї давно вітер свистів у кишенях* (І. Нечуй-Левицький) [ФСУМУ, т.1, с. 101]; *Не можу купувати дорогі речі – пустий гаманець* (З журналу) [ФСУМ, кн.1, с. 168];

2) «наявність малої кількості грошей» – **і в скрині пусто і в кишені не густо** у кого; **з пуствою (з порожньою) кишенею, з бідною кишенею і т. ін.** *Золото, золото, вславлене по світу! Все продаси ти, все купиш без розпиту. Добре тому, хто гребе тебе жменею; Важко без тебе – з пуствою кишенею* (П. Грабовський) [ФСУМ, кн.1, с. 373].

Про не дуже багатих людей сигналізує фразеологізм **не з моєю (не з твоєю і т. ін.) кишенею** – «у кого-небудь недостатньо коштів» [ФСУМ, кн.1, с. 373]. У внутрішній формі ФО слово **кишеня** реалізує уявлення про незначний фінансовий стан, невеликий прибуток певної родини, людини. **Не з його кишенею хату купувати** [ФСУМ, кн.1, с. 373].

Гіперонімічна сема «мати зарібок, прибуток» об'єднує 3 ФСР, що з'явилися внаслідок групування одиниць з інтегральною семою:

1) «мати незначний зарібок, прибуток». Про середній рівень статків сигналізує ФО **перепадати / перепастися у кишеню кому** – «мати грошовий прибуток» [ФСУМ, кн.2, с. 620], на що вказує дієслівний ком-

понент **перепадати** – «траплятися час від часу»: – *Радий, бач, що взяла на роботу, – каже один. – Еге, – каже другий, – показний, бач.. Та це й прохарчиться він, і в кишеню перепаде* (А. Тесленко) [ФСУМ, кн.2, с. 620];

2) «мати легкий заробіток, прибуток». Синонімічне значення «мати прибуток без труднощів» мають 2 ФО, що складають серію із стрижневим-словом компонентом **кишеня: попливти / пливти у кишеню (до кишені, у руки і т. ін.); копійка в кишеню пливе**. Названі одиниці свідчать про поступове збагачення, іноді й незначне. *Він тепер заживе так, як ніколи ще не жив. Вибудує завод і гроші самі попливуть у його кишеню* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 543];

3) «мати нечесний заробіток, прибуток». У фразеологічних словниках української мови репрезентовані ФО, що відображають негативні цінності, стереотипи людей, коли стають заможними нечесним шляхом, за рахунок інших.

ФО **набивати (напихати) / набити (напхати) [собі] кишені (калитку, капшук) чим; класти собі в кишеню що; перевіряти / перевірити кишені кому** об'єднуються в один ряд з актуалізованою інтегральною семою «нечесний прибуток», однак при цьому реалізують значення:

1) «багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом)»: *Писав писар усім бумаги та набивав кишені* (І. Нечуй-Левицький) [ФСУМ, кн.1, с. 517]; – *Тільки поспішати нема чого... Погуляємо й тут, кишені понабиваємо...* (М. Старицький) [ВУДУФСУМ, с. 73];

2) «жити на нетрудові гроші; привласнювати чужі гроші»: *Двом ділком у данім разі Хід удавсь. [На жаль, бува!] І хапуга на тій базі Знов кишені набива* (С. Олійник) [ФСУМУ, т.1, с. 266].

Звертаємо увагу на компоненти ФО, що широко варіюються (**набивати, напихати, класти, перевіряти**), і забезпечують образність. «Фразеологічні варіанти, – наголошує Ф. П. Медведєв, – характерна і специфічна риса української, та й не тільки української синонімії. Вони широко вживаються у мові, збагачуючи її виразові засоби, зокрема словниковий склад» [177, с. 68];

3) «грабувати; займатися злочинством». ФО з такою семантикою (**перевіряти / перевірити кишені кому; лазити в [чужі] кишені; трусити кишені; потрусити кишені у кого, чий** позначають грабіжників – бідних людей, займатися злочинством яких змушують життєві ситуації: – *Пляжним роззявам, мабуть, не раз кишені перевіряв... – І це брехня! – злісно викрикнув хлопець... – Як не бачили, не кажіть!* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 614]; – *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями..., але ж сам по кишнях лазити не навчивсь?* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.1, с. 412].

Фразеологізмом на позначення того, вартість / цінність чого є за-

високою, тобто не відповідає прибуткам, є ФО **не по кишені**, яка в українській мові функціонує як полісемічна й реалізує такі значення: 1) «дуже дорогий, невідповідний заробіткам, прибуткам»; 2) з *сл. жити і т. ін.* «невідповідно можливостям, достаткам» [ФСУМ, кн.1, с. 374] і називає середній рівень життя, коли хтось не може дозволити собі витратитися на певні речі: **Не по кишені майстри, дорожаться дуже. – Знайшли з ким єднатися. Та ті шкуродери із мертвого злуплять** (Ю. Збанацький) [ВУДУФСУМ, с. 73]; **Пан Г. дуже багато програє грошей в карти і взагалі живе не по кишені...** (М. Кропивницький) [ФСУМ, кн.1, с. 374].

У межах окресленої тематичної групи представлено 2 ФО **держати (тримати) в своїй кишені кого і заглядати (зазирати) в кишеню чію**.

Коли певна особа має значні статки й впливовість, то очевидно, що інші люди залежать від такої людини, а отже, вона може й **держати (тримати) в своїй кишені кого**, тобто «утримувати кого-небудь у повній (перев. матеріальній) залежності від себе» [ФСУМ, кн.1, с. 228]: **Що йому [Власову] дивитися на його [Василя], коли він усіх держить у своїй кишені? Дука та й годі** (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 228]. Зі значенням «жити на чиємусь утриманні, залежати матеріально від когось» зафіксовано ФО **заглядати (зазирати) в кишеню чію** [ФСУМ, с. 241]. Уважаємо, що наведений фразеологізм називає не заможних, але й не бідних людей, точніше віднесення таких до певного соціального прошарку чітко не окреслюється, оскільки йдеться про набуття матеріального статку пасивно: **Вона, вирушивши в далеку життєву путь, матиме такий же духовний багаж, як чоловік, і не зазиратиме в його кишеню** (С. Добровольський) [ФСУМ, с. 241].

Наступна група фразеологізмів відбиває уявлення українців про мимовільне й примусове завдання збитків, що призводить до втрати коштів. Наша картотека зі словами-компонентами **кишення, калитка** засвідчує існування одиничних ФО з відповідною семантикою: **бити по кишені кого** та **потрусити калитку (калиткою) в кого, чію**. ФО **бити по кишені кого** – «завдавати кому-небудь певних матеріальних збитків, шкоди» [ФСУМ, с. 29] сигналізує про те, що хтось поступово втрачає кошти, тобто погіршує своє матеріальне становище: **Тоді писар почав бити о. Артемія по найчутливішому місці: по кишені** (І. Нечуй-Левицький) [ФСУМ, с. 29]. Фразеологізм **потрусити калитку (калиткою) в кого, чію** актуалізує такі значення: 1) «примусити когось виплатити, витратити яку-небудь суму грошей»: – **Ходімо, – згодився Довбня. – Потрусимо трохи попівську калитку...** (Панас Мирний); 2) «понести витрати»: **Такий час настав: і важкий, і надіями рясний. Гей доведеться, пане, й тобі якогось дня потрусити калиткою** (М. Стельмах) [ФСУМ, кн.2, с. 683]. Остання ФО експлікує негативні конотації й орієнтована на вживання

в такому контексті, що називає певну категорію населення, для кого ці витрати є незначними.

Синонімічний ряд ФО, об'єднаних інтегральною семою «вільно витрачати / витратити гроші», на нашу думку, сигналізує про заможність, оскільки йдеться про вільне поводження з грошима, яких достатня кількість: **розв'язувати / розв'язати капшук; труснути (трусонути) калиткою; трусити гаманцем, зневажл.; вивертати / вивернути (витрусити) кишені; трясти кишенею; брязнути капшуком**. У різних контекстах актуалізуються імпліцитні семи «розщедритися»: **Брязнув капшуком перед владикою, – той і вимудрував щось на Сомка** [СГ, т.2, с. 219]; *Трішки зараз труснувши калиткою, він уже й сам шкодував за відданими чумаками двома торбами золота* (О. Ільченко) [СФУМ, с. 725]; «хизуватися багатством». *Лизав [цар] у ліктора халяву, Щоб той йому на те, на се .. Хоч півдинарія позичив; А той кишенею трясе, Виймає гроші і не лічить, Неначе старцеві дає* (Т. Шевченко); «витрачати гроші, не шкодуючи»: – *Труси, труси гаманцем. Учора ти говорив, що за селянина душу відда-си. А ми душі не просимо. Дай нам трохи грошенья* (Григорій Тютюнник) [ФСУМ, кн.2, с. 901].

Отже, у складі проаналізованих фразеологізмів на позначення заможності виділено групу фразеологізмів з назвами одягу, зі словами-компонентами **кишеня, гаманець**. Кількісно вона нараховує 74 одиниці. Найбільшими фразеотворчими потенціями характеризуються такі слова-компоненти: **кишеня** (26 ФО), **сорочка** (4 ФО), **нитка** (4 ФО), **гаманець** (3 ФО), **калитка** (3 ФО), **латка** (3 ФО), **лапті** (3 ФО).

Фразеологізми української мови з назвами одягу й елементів одягу реалізують уявлення про різний соціальний стан людини. Одяг для українців здавна мав символічне значення. Важливим є не лише те, чи наявний одяг, із якої тканини він виготовлений, а й те, у якому стані одяг – зношений, порваний, латаний, що свідчить про стан заможності / незаможності людини.

Слова-компоненти **кишеня, гаманець (капшук, калитка)** мають значну фразеологічну активність. Образ кишені реалізується в структурі чималої кількості ФО й співвідноситься з місцем зберігання грошей, зі станом заможності / незаможності людини. ФО з названими стрижневими словами-компонентами позначають ситуації, коли людина збагачується нечесним шляхом, багатіє за рахунок інших, витрачає чималі суми, а також називають стан бідності.

2.4. Фразеологізми на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання, власне помешкання та його частин

2.4.1. Фразеологізми на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання

В українській мові й культурі ФО **ні кола ні двора** є одним із найбільш уживаних символів бідності й безпритульності. У різні періоди науковців цікавило питання, чому саме кіл і двір стали символами крайньої бідності. М. М. Шанський, Л. Г. Скрипник вважають, що **ФО ні кола ні двора** – «редукований варіант» декількох прислів'їв і приказок, до складу яких входить ФО: **ні кола, ні двора, ні рогатого вола; ні кола, ні двора, увесь тут; ні кола, ні двора, один сіренький коток та на шії мотузок; ні кола, ні двора, тільки й ходу, що з воріт та в воду** [247, с. 69]. Гіпотеза про редукцію ґрунтується на теорії О. О. Потебні про поступове «стискування» більших одиниць у менші при мовному розвитку: байка «згущається» в прислів'я, прислів'я – у приказку, приказка – у слово. В. М. Мокієнко відзначає, що у фразеології цей принцип активно працює [185, с. 264]. Отже, стабільним, незмінним стрижнем усіх варіантів залишається лише двочленний ФО **ні кола ні двора**.

Ф. П. Медведєв зауважує, що своїм корінням вираз **ні кола ні двора** сягає глибин діалектної, розмовної мови народу. Слово **двір**, що є одним із компонентів цього образного виразу, зрозуміло, не потребує коментарів, проте слово «**кіл**» у складі фразеологізму зазнало значних змін, переосмислилося. **Не мати кола** – це значить «зовсім не мати орної землі» [177, с. 148]. Етимологічні джерела тлумачать слово **кіл** так: «Загострена товста палиця, *кілкувати* – ставити стіну з кілля; *кілок* – межовий знак; *прикілок* – кіл, вбитий у землю» [87, т.2, с. 444]. У наш час словом **кіл** ми називаємо загострену товсту палицю. Із таким значенням слово **кіл** уживається й у сучасному українському виразі **ні кола ні двора**.

Л. Г. Скрипник названу ФО пов'язує з двома прислів'ям: *Коло двора нечиста ма й кола*, тобто цей вираз буквально означає «біля двору нечиста сила має і кіл, тобто огороду» й *А в мого двора нема ні кола*. Ці варіанти, на думку Л. Г. Скрипник, свідчать, що **кіл** у прислів'ї означає «загострену товсту палицю, яку вбивають у землю, споруджуючи огороду навколо садиби». Не міг бідняк, навіть якщо мав яку-небудь халупу, зібрати кошти на кілки для огороди, ось і виходило, що у нього – **«ні кола ні двора»** [245, с. 56-57]. На погляд М. Л. Ковшової, будинок, у якому живе людина, позначається в образному просторі фразеологізму за допомогою кола й двора. У безхатка нічого огороджувати, і тому місце, яке він займає, в образі фразеологізму отримує іронічний опис, побу-

дований на відсутності необхідних просторових «маркерів»: **ні кола ні двора** [127, с. 96].

Подвір'я українського господаря, – зауважує Г. Лозко, – неможливо уявити без огорожі. Як писав Ф. Вовк, «огорожа двору чи обійстя – предмет особливої старанності українських господарів, що, мабуть, має зв'язок з західноєвропейським значенням огорожі як символу власності [167, с. 429]. Отже, наявність огорожі, а також двору, господарства є символом забезпеченості, заможності.

Синонімічний ряд фразеологізмів, які називають територію навколо помешкання як основний показник бідності, утворюють 7 ФО, об'єднані інтегральними семами «бідний», «нічого не має»: **ні двору, ні тину; ні кілка, ні дрючка; ні кола, ні [ані] двора; ні кола, ні хвоста; ні оселі, ні саду, ні ставу; ні кола ні вола, ні села, ні двора; ні кола, ні двора, ні рогатого вола**. У межах зазначеного ряду відбувається подальший розподіл за такими диференційними семами: 1) «немає ніякого господарства, ніякої худоби»: **ні кола ні вола, ні села, ні двора, ні хліба, чим подавитися, ні ножа, чим зарізатися** [ФСССГД, с. 154]; *Поки війна була, всі рівними вважалися, а тепер – в одного з пельки преться, а в іншого – ні кола, ні двора, ні рогатого вола* (В. Кулаковський) [ВУДУФСУМ, с. 74]; 2) «абсолютно нічого не мати»: *Я з колишньої шляхти, що не має ні кілка, ні дрючка* (З. Тулуб) [ФСУМ, кн.1, с. 375]; 3) «не має ніякого помешкання»: *Куди підемо з тобою [з Орисею], коли в нас ні двору, ні тину?* (Григорій Тютюнник) [ФСУМ, кн.1, с. 225].

Конституентами ФСР «бути бідним» є фразеологізми зі стрижневим словом-компонентом **тин**, що утворюють серію: **під (попід) [чужим] тином; жити під тином; тинятися попідтинню (попід тинами); під чужий тин зі словом іти**. Названі одиниці побудовані за моделями: «дієслово зі значенням руху + під + тином» = бути бідним, що впливає на реалізацію цілісного фразеологічного значення. Ці одиниці об'єднані спільною семою «бути бідним», а диференціюються такими: 1) «жити просто неба»: *Се що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнили по дворах* [ФСУМ, кн.2, с. 883]; 2) «жебракувати»: *Пішла тинятись попідтинню, Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи* (Т. Шевченко) [ФСУМ, кн.2, с. 883]. Антонімічне ж значення – «у найкращих умовах, спокійно і в достатках» – зреалізоване у ФО **як за тином**, внутрішньою формою якого є уявлення про матеріальну забезпеченість, фінансову стабільність у зв'язку з наявністю всього, що можна назвати майном. Зовнішня огорожа – тин – є «межею “свого” і “чужого” простору, що захищає (реально і символічно) оселю, господарство і двір від зовнішніх небезпек, від ворожих сил, тим самим творячи ніби окремих світ» [92, с. 412].

Ворота – «в'їзд на подвір'я до господарства» – символізують доступ до господи [92, с. 117]. Фразеологізм **мести до воріт** – *ірон.* «збільшувати капітал, власне господарство і т. ін.; накопичувати багатство» [ФСУМ, кн.1, с. 482] – називає стан заможності. Дистрибутивне оточення стрижневого слова-компонента **мести до** – сигналізує про накопичення багатства в господарстві: **До воріт мете, про власний добробут дбає** [ФСУМ, кн.1, с. 482]. Антонімічне значення маніфестує фразеологізм **мести від воріт**, *ірон.* «розтрачувати, розтринькувати нажите добро»: *Він не дорожив нажитим, мів, як кажуть, від воріт* [ФСУМ, кн.1, с. 484]. ФО побудовані за такою структурною моделлю: «дієслово + від / до + воріт», де саме прийменники **від / до** безпосередньо впливають на реалізацію цілісного значення.

Отже, як бачимо, лексикографічні джерела фіксують фразеологізми на позначення відсутності помешкання, які називають стан бідності. Думаємо, це можна пояснити тим, що для української ментальності як власне помешкання, так і територія навколо мають важливе значення – це затишок, упевненість, відчуття «свого», заможність.

На картах великих міст обов'язково є райони, що у свідомості жителів асоціюються лише із заможними представниками суспільства. Ці території позначають онімами (наприклад, **Конча-Заспа, Рубльовка**), які демонструють розвинене конотативне значення «маленький рай на землі». Названі одиниці залишаються поза межами нашого дослідження.

Проаналізована група фразеологізмів на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання кількісно нараховує 19 одиниць. Серед серій ФО найбільшою фразеологічною активністю відзначаються слова-компоненти **тин** (8 ФО), **кіл** (7 ФО). У внутрішній формі ФО відображено уявлення українців про наявність огорожі не лише як про необхідний елемент подвір'я, а і як про символ забезпеченості, заможності. Таким чином, відсутність двору й відсутність огорожі є символом крайньої бідності. Тому більшість проаналізованих ФО репрезентують уявлення носіїв мови про бідність. Етнокультурна інформація, що стала тлом для розуміння цілісного значення фразеологізмів, які називають територію навколо помешкання, розширює знання про матеріальну культуру українців, народні звичаї.

2.4.2. Фразеологізми з назвами помешкань і їх частин, внутрішніх елементів помешкання

Фразеологізми з назвами помешкань були досліджені на матеріалі української, російської, англійської мов (Н. А. Дуксова, О. А. Забродкіна, Ю. М. Лебеденко, Я. В. Просалова та ін.). Н. А. Дуксова на матеріалі російської та англійської мов аналізує тематичне поле «дім / житло», осно-

вну увагу приділяючи термінологічній лексиці, що виражає зазначені поняття [85]. Ю. М. Леbedенко в дисертаційній роботі пропонує комплексне дослідження структурно-семантичних особливостей, історико-етимологічних джерел походження ФО із компонентом **хата** тощо. «Хата – багатогранне явище культури, – зазначає дослідниця, – має багато ознак, зв'язків, у ньому виділяються різні риси. Вибір цих рис при характеристиці явищ породжує ФО з різною внутрішньою формою» [153, с. 12]. Ми ж розглядаємо лише ті фразеологізми з назвами помешкань і їх частин, що свідчать про стан заможності чи незаможності.

Помешкання – це «приміщення для кого-, чого-небудь; житлове приміщення, житло; будинок або частина якогось приміщення, призначені для проживання кого-небудь; певна, конкретна квартира чи кімната тощо» [СУМ, т.7, с. 118].

Виділяємо основні групи одиниць, що орієнтують на заможність чи незаможність, де в лексичному наповненні наявні слова-компоненти – назви приміщень чи їх частин. Це фразеологічні одиниці зі словом-компонентом **хата**, а також з назвами частин самого приміщення (**стіна, піч, комин, вікно**) та його елементів (**стіл, стілець, лава, полиця (мисник), скриня**).

«До якої б української хати ми б не заглянули, – зауважує Ф. Вовк, – геть чисто скрізь знайдемо в ній те саме. Вхід до хати – з сіней; коло самого входу з одного боку – піч у кутку, з другого полиця або мисник для посуду, вздовж стін – лави» [55, с. 112-113]. Хатніми приналежностями є також скриня й комин. Думаємо, що ця внутрішня оздоба приміщення є дуже важливим її елементом. Отже, можемо припустити, що якщо немає внутрішніх обов'язкових елементів хати, то фактично немає й помешкання.

Виокремлюємо фразеологічну серію зі словом-компонентом **хата** (5 ФО): **тинятися по чужих хатах; моя хата небом укрита, землю підбита, вітром загороджена; недостатки гонять з хатки; ні хати ні в хаті; кутки в чужих хатах обтирати (потирати)**.

Сучасні лексикографічні джерела тлумачать слово **хата** – «сільський одноповерховий житловий будинок; домівка, господа; тимчасове пристанище для кого-небудь; внутрішнє житлове приміщення такого будинку тощо» [ВТС, с. 1557]. Уважаємо за необхідне в цьому контексті залучення культурологічного коментаря, адже «будь-який фразеологізм – це текст, тобто сховище культурної інформації», розкриття якої дає можливість чітко розуміти внутрішній зміст ФО [175, с. 87-88].

Щодо слова **хата**, то Г. С. Лозко зазначає: «Хата – житловий простір людини, місце родинних обрядів, символ добробуту» [167, с. 424]. Поняття «українська хата», за визначенням філософів, зазнало трансформацій

і пройшло декілька фаз: «...спочатку цей образ пов'язаний здебільшого з обрядовими контекстами, що засвідчує розуміння одягу як «хати» тіла. Згодом акцент образного уявлення зміщується у бік культурно-міфологічний. З'являється поняття «рідної хати». Далі, попри збереження попередніх образних уявлень, центр семантичної ваги зміщується в предметно-культурну сферу уявлення про маєток, земляцтво. Важливим кроком в архетипному розгортанні образу дому є його когнітивне розкриття Г. Сковородою та іншими українськими філософами як «душі» чи «духовної обителі». І, нарешті, завершальним етапом архетипного розгортання образу дому є його соціально-політичне тлумачення як Батьківщини – рідної землі – України як такої» [166]. Хата, обійстя були головними морально-етичними характеристиками діяльності господаря, його матеріального становища. Дистрибутивне оточення слова-компонента **хата** й мотивує, на наш погляд, актуалізацію в цілісному значенні фразеологізмів семи, співвідносні з уявленням про фінансову спроможність людини. Так, атрибутивний компонент **чужий**, заперечна частка **ні** орієнтують на сему «відсутність»: **тинятися по чужих хатах** – «не мати притулку»: *Усе життя він тинявся по чужих хатах, не знав, де голову прихилити* [ФСССГД, с. 317]; **ні хати ні в хаті** – «нічого не мати, жити бідно»: *Бідно вони живуть – ні кола ні двора, ні хати ні в хаті* [ФСССГД, с. 316]. Тотожне значення репрезентує ФО **моя хата небом укрита, землею підбита, вітром загороджена**. Саме дистрибутивне оточення компонента-назви приміщення **небом укрита, землею підбита, вітром загороджена** засвідчує образне уявлення про хату, якої в принципі не може бути.

Виділяємо фразеологічну серію зі словом-компонентом **вікно: вікно гризти; з вікон замазку їсти**. Українці вважають, що «вікна» – то «очі» хати [276, с. 267]. Якщо віконні рами прикрашалися різьбленням, а вікно було таке, «яке має шкло, що його пощатило... здобути», тоді це свідчило про заможних господарів, якщо вікна маленькі, недоглянуті, старі – про бідних господарів [55, с. 107]. Названі фразеологізми є синонімами, оскільки позначають повне зубожіння, відсутність будь-якої їжі [ФСССГД, с. 63]. Думаємо, ці одиниці виникли внаслідок переосмислення словосполучення **гризти замазку**, де **замазка** – «речовина для закріплення вікон, що виготовлялася з борошна».

В українській мові зафіксовано 2 ФО зі стрижневим словом-компонентом **підвіконня: по підвіконню ходити (миркати)** – «злидарювати, випрошувати милостиню» [СГ, т.1, с. 237]; **піти попідвіконню** – «стати жебраком» [ФСУМ, кн.2, с. 643-644]. ФО сигналізують про крайню бідність, коли залишається ходити під чужими вікнами й просити милостиню: *Жінка, одно те, що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пішла попідвіконню* (Г. Квітка-Основ'яненко) [ФСУМ, кн.2, с. 643-644].

Виділяємо ФСР, представлений серією ФО зі словом-компонентом **полиця, полка (мисник)**, зі значенням «бути голодним»: **класти / покласти зуби на полицю (мисник); хоч зуби клади на полицю; класти язик (язика) на полку**. Кожний, хто вживає названий вислів, очевидно, сприймає його як зворот, побудований на жартівливому образі, коли відкладають під час голоду за непотреби зуби. Про це й говорить В. Д. Ужченко: «Народний жарт: коли нічого їсти, то зуби непотрібні – їх можна класти на полицю» [ВУДУФСУМ, с. 65]. М. І. Міхельсон, В. І. Коваль припускають, що в образі ФО **покласти зуби на полицю** – «голодувати» – спочатку мали на увазі не зуби людини, а зубці-пристосування для розчісування пряжі. На думку дослідників, зубці покладуть на полицю тоді, коли прясти нічого, роботи немає, лише голодувати доводиться. Однак В. М. Мокієнко наводить низку доказів на користь жартівливого осмислення виразу, зокрема звертає увагу на повторення вислову зі сполучником *хоч*. З точки зору мовної логіки це «хоч» виправдано лише в тому випадку, якщо мова йде про жартівливе вживання слова *зуби* – зуби людини, оскільки «виробнича» версія передбачала би лише констатацію факту [186, с. 210-213]. Отже, в названому вислові жартівливе уявлення про зуби кристалізувалося в каламбурну модель про відкладання за непотреби зубів на полицю. Адже «образ знятих і покладених на полицю або повішених на гвіздок зубів – яскравий символ голоду» [там само, с. 214]. Подібне засвідчують і діалектні ФО **повісити зуби на клинець; зуби на комин закинути**. Наприклад, – *Ти чого не заготовляєш на зиму? Що робитимеш? Кластимеш язик на полку?* (Свист) [ФСССГД, с. 344]. – *А потім що будем робити? Покладемо зуби на полицю, щоб сушилися до нового врожаю...* (М. П. Стельмах) [ФСУМУ, т.2, с. 143].

Фразеологічну серію утворюють одиниці, у лексичному наповненні яких наявне слово-компонент **скриня** (3 ФО): **аж скриня тріщить з нагоди; гарбати [собі] у скриню; порожня скриня**. «Скриня – традиційний для України вид меблів, – зауважує Г. Лозко, – у якій зберігали одяг, коштовні речі, прикраси, полотно. Скриня була частиною дівочого посагу: чим більша й красивіша скриня, тим багатша наречена» [167, с. 426]. Згідно з Великим тлумачним словником, **посаг** – «майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж» [ВТС, с. 1074]. ФО **аж скриня тріщить з нагоди** позначає стан заможної людини, у якої, крім власного помешкання, є достаток у родині [УНПП, с. 40]. ФО **гарбати [собі] у скриню** – «що-небудь привласнювати у великій кількості», наприклад: *Ми не будемо далі робити тобі панщини, не будемо більше давати тобі нашої сили, нашого здоров'я, щоб ти гарбав собі в скриню золото й срібло, пив дорогі вина, ставив високі палаці* (Нечуй-

Левицький) [ФСУМ, кн.1, с. 169]. Наведена одиниця називає людину, яка збагачується за рахунок інших. Фразеологізм **порожня скриня** – «немає посагу» – реалізує уявлення про бідність: *У свої сімнадцять весен Вустя була вже красунею, співала в церковному хорі. Але що солов'їний Вустин голос, коли **скриня порожня*** (Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 820].

Виокремлені 2 ФО зі словом-компонентом **піч** також представляють у мові уявлення українців про бідних людей: **зуби на піч закинути (покласти); ані печі, ані лави, і на столі нема страви** [ФСССГД, с. 141]. Піч – споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба, варіння страв, напоїв. Піч обов'язково будували в кожній українській хаті. У давні часи вона символізувала хатнє вогнище й уважалася опікункою дому [276, с. 282]. М. М. Красиков наголошує: «Не менш, ніж покуті, священний характер надавався печі, яка зігрівала, годувала і навіть лікувала. Недарма на Слобожанщині був звичай «квічати» (розмальовувати синьою та суриком) або склеювати «шпалерами» на тільки передній кут, де вішались ікони, а й комин печі, чим підкреслювалась їх певна рівнозначність. На піч клали тільки-но народжене дитя, на печі доживали свої роки старі, тобто життєве коло замикалось саме тут» [141]. Саме тому протилежним є значення, зреалізоване фразеологізмом **сидіти в запічку (на печі)** – «жити безтурботно» [СФУМ, с. 644]: *Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре **сидіти в теплому запічку** за старими головами* (П. Куліш) [СФУМ, с. 644].

Стіл символізує достаток родини. Назва **стіл** походить від стародавнього звичаю стелити рушник або обрус (пізніше – скатертину), щоб на них класти їжу. Звичай застеляти стіл притаманний українцям з давніх-давен. Незастелений стіл – символ бідності [167, с. 425-426]. У лексикографічних джерелах знаходимо дефініцію ще одного обов'язкового елемента внутрішньої оздоби приміщення – **лави** – «дошка (або кілька дощечок) на стояках (іноді прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь» [ВТС, с. 602]. ФО **ані печі, ані лави, і на столі нема страви** позначає крайню бідність, оскільки в помешканні немає ні печі, на якій готують їсти, немає столу, лави, а отже, люди живуть дуже бідно [УНПП, с. 39]. Фразеологізм **нема чим тютьку виманити з-під столу** – «дуже бідний» [ФСССГД, с. 311] реалізує уявлення про відсутність їжі – необхідного засобу для існування, коли немає якоїсь мінімальної їжі, навіть крихти, для домашньої тварини (**тютька**, діал. – собака) [ФСССГД, с. 311].

Можемо констатувати, що досліджувані ФО, у лексичному наповненні яких наявні назви помешкання та його основних частин, реалізують уявлення українця про стан заможності / незаможності, свідчать про те, що наявність помешкання є важливим показником стану замож-

ності людини. До аналізованої групи ввійшов 21 фразеологізм. Серед серій ФО найбільшою фразеологічною активністю відзначаються слова-компоненти **хата, піч, скриня, вікно, підвіконня**, які передають цікаву культурологічну інформацію й беруть участь у формуванні цілісного фразеологічного значення.

2.5. Фразеологізми з назвами продуктів харчування

Життя українців із його незмінними традиціями, заняттями та циклічністю багатьох соціальних явищ, що увійшли до народного побуту, сформували у людей певні сталі звички й особливості світосприйняття, що й знайшло своє віддзеркалення у фразеології української мови.

Як відомо, основною складовою частиною матеріальної культури народу є його їжа. Її характер залежить від історичних умов, природно-географічного середовища, соціального становища людини тощо. Для українців традиційним продуктом завжди був хліб – «харчовий продукт, що випікається з борошна; *перен.* основний життєво необхідний продукт» [ВТС, с. 1563]. В етимологічному словнику М. Фасмера вказано, що слово **хліб** відоме всім слов'янським і неслов'янським народам, також зазначено, що можна говорити про запозичення з нім., пор. гот. *hlaifs* «хліб»; лат. *libum* – «пиріг, корж» [281, т.4, с. 242]. Ф. Вовк висловлює припущення, що випікання хліба існувало у слов'янських народів здавна, хоч назва його, мабуть, чужа (латинське *libum*, болгарське *хлябъ*). Щодо Київської Русі, то тут печення хліба можна вважати за документально доведений факт уже в XI ст. [55, с. 85].

Для українців, як і для інших слов'ян, хліб символізує рівень добробуту, багатства, здоров'я. Про це говорить і О. В. Назаренко: «Народні уявлення про матеріальні статки або скруту обов'язково пов'язувались із хлібом» [191, с. 13].

В. В. Жайворонок звертає увагу на те, що хліб – це Божий дар; він має обрядове значення – при сватанні, заручинах, батьківському благословенні на шлюб, при новосіллі тощо; символ щастя, розмноження, згоди, багатства; найголовніша їжа [92, с. 618]. Хліб – засіб існування у тих країнах, де він був і є найголовнішим харчовим продуктом [269, с. 397].

В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак образ хліба відносять до 100 найвидатніших образів української міфології, зокрема зазначають, що хліб є символом добробуту; побажання «хліб та сіль» прикликає до родини багатство [99, с. 388]. На думку О. П. Левченко, хліб – важливий концепт у всіх землеробських культурах, має символічне значення й у християнстві. Насамперед у наївних мовних картинах світу хліб символізує їжу, найнеобхідніший засіб для існування, роботу

чи заробіток [158, с. 273]. Українці образ хліба усвідомлюють як своєрідний код національної культури, що є символом здоров'я, добробуту, достатку, багатства. Не дивно, що про нього згадували й у молитвах: *Хліб насущний дай нам на сьогодні* (молитва *Отче наш*) [70, с. 86].

Конституентами фразеологічної серії зі словом-компонентом **хліб** є 46 ФО, у яких відбито уявлення про соціальне розшарування суспільства. Ці фразеологізми передають стереотипну інформацію про забезпеченість, бідність, про засоби, необхідні для існування.

ФО **жити [собі] та (і) хліб жувати** – «вести нормальний, матеріально забезпечений спосіб життя» [ФСУМ, кн.1, с. 294] – асоціюється із заможністю, оскільки наявність слова-компонента **хліб** і відповідного дистрибутивного оточення **жити й жувати** (хліб) мотивує усвідомлення спокійного, фінансово забезпеченого життя: – *А-а-а, чумаченько винозорий, – мертво проскрипів Гарматій. – Як ся маєш? – Хвалити бога. – Живеш і хліб жуєш?* (М. Стельмах) [ФСУМ, кн.1, с. 294]. Про матеріально забезпечене існування говорить ФО **[і] хліб і до хліба** – «необхідні засоби для існування; достаток» [СФУМ, с. 745]: *Все в мене поки що є: і хліб і до хліба* (О. Гончар).

О. П. Левченко звертає увагу на те, що в сучасному мовленні використовують ФО **хліб з маслом**, де масло символізує щось більше, ніж мінімально необхідне [158, с. 275], що зумовлює виникнення полісемічної ФО: 1) «заробіток»; 2) «гроші, зароблені для прожиття»: *І найчастіше по ній [опозиції] б'ють не тільки провладні (продажні) газетярі й телевізійники, але й принципові працівники пера. Перші – відробляють хліб з маслом, другі – з чесними намірами ушляхетнити політикум України [329]; За кордоном на хліб з маслом заробляють 6,5 млн українців [318].*

Уявлення про матеріально забезпечене життя закріплене в цілісній семантиці ФО **ласий (лакомий) шматок (кусок)** – 1) «що-небудь найкраще, принаadne, вигідне і т. ін.»: *Підступні сусіди наші, користуючись послабленням сили Руської держави, ... з усіх боків сунули, щоб і собі урвати ласий шматок* (І. Цюпа); 2) «комфортне, забезпечене життя»: *Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на лакомий кусок, в Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива* (Є. Гребінка) [СФУМ, с. 778]. **Переходити / перейти (вийти) на легкий хліб** – «переставати працювати, займатися діяльністю; діставати все необхідне для існування, не докладаючи великих зусиль»: *Відколи стало Гуляй-Поле махновською столицею, .. розучилось, відвикло працювати, на легкий хліб перейшло* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 623].

На думку Н. І. Грицик, через хліб як один із центрів концептуальної мовної картини українців, через його зв'язки з іншими образами можна описати й інші мовно-естетичні знаки національної культури [70, с. 84].

Зафіксовано ФО, у яких образ хліба інтерпретується як знак основного джерела отримання грошей, що свідчить про працьовитість українців і прагнення бути самостійними, тобто матеріально незалежними.

Інтегральна сема «жити на власний заробіток» поєднала ряди фразеологізмів зі значенням «засоби для існування, здобуті власними зусиллями» (**піти на свій хліб; свій хліб**, *перев. зі сл. іти, шукати і под.*) і «добувати засоби для існування, заробляти на життя» (**заробляти [на] хліб (шматок хліба); добувати хліб [свій] (хліба); на свої хлібах (бути)**).

ФО **піти на свій хліб** – «жити на власний заробіток» – опосередковано називає стан не багатой, але й не бідної людини, тобто середняка (коли людина починає самостійно працювати й може потроху заробити собі на життя): *Хома ремесла в селі навчиться, за ним Федос, а там і інші діти на свій хліб перейдуть* (В. І. Петльований) [ФСМУ, т.2, с. 131]. Синонімічне значення реалізує ФО **свій хліб**, *перев. зі сл. іти, шукати і под.* – «засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки»: *Треба було й йому, скінчивши школу, злазити з батьківської шиї, – свого хліба шукати* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 746].

Синонімічні ФО **заробляти [на] хліб (шматок хліба); добувати хліб [свій] (хліба); на своїх хлібах (бути)** мають значення «добувати засоби для існування, заробляти на життя». У внутрішній формі реалізують уявлення про хліб як основний продукт харчування і як про найнеобхідніший засіб для фінансового забезпечення життя: *Вигадали машинами молотити.. на те тільки, щоб бідному чоловікові не дати заробити шматка хліба* (Панас Мирний); *Важко було Лисичці хліба добувати* (І. Франко) [СУМ, т.11, с. 79]; – *Ох, якби було знаття, що так станеться, краще було б на своїх хлібах* (М. Старицький) [СФБ, с. 105].

У цілісному значенні ФО **хліб насущний (насушний); шматок (кусок, кусень) хліба [насущного]; насущний шматок; хліб-сіль** маніфестована інтегральна сема «засоби, необхідні для прожитку, для існування», що, на наш погляд, напряду мотивується введенням до лексичного наповнення слів-компонентів **хліб, хліб-сіль**. Ці номен стали, як зазначає В. В. Жайворонок, «обов'язковим обрядово-звичаєвим атрибутом у традиційній українській культурі» [93, с. 58], надто у зв'язку із тим, що хліб здавна був одним із символів сонячного бога, тому вважався не просто даром божим, а живою, божественною істотою [214, с. 39-40]: *Раніш селянина давили межі, панські володіння, вічні турботи про хліб насущний* (М. Чабанівський) [СФУМ, с. 46]; – *Вивчиться, матиме якийсь кусень хліба – а це не кожному щастить* (С. Добровольський) [СФУМ, с. 778]; *Мудрий і добрий мельнику, спасибі тобі за хліб-сіль і за непоказну людяність!* (М. Стельмах) [СФС, с. 132].

Шмат хліба, кусень хліба, скоринка хліба – це реальні показники

мінімальних засобів для існування, а тому подібні лексеми в семантиці фразеологізмів об'єктивують образне уявлення українців про наявність або потребу здобути їх, наприклад, ФО **мати шматок (кусень, кусок і т. ін.) хліба**: *Я б раділа, коли б мені трапилось таке місце, як у вас. Та, що казати, я дякую Богові, що маю собі певний шматок хліба* (Леся Українка); *Вона бралась за будь-яку роботу, щоб хоч постійно кусень хліба мати* (З газети) [СФУМ, с. 379]; *Я не думаю заснидіти навіки в компаньйонках! – Ох, пані, гріх вам так казати. Я б раділа, коли б мені трапилось таке місце, як у вас. Та, що казати, я дякую богіві, що маю собі певний шматок хліба* (Леся Українка) [ФСУМУ, т.1, с. 292]. Зафіксовано фразеологізми [і] **хліба ні за що купить** [ФСССГД, с. 321]; **хліба ні скорини** [СУМ, т.9, с. 299] зі значенням «зовсім без грошей, бідний»: *Ой, косили косарики Півтори неділі, – Не бачили косарики Хліба ні скорини* (Укр. думи) [СУМ, т.9, с. 299].

Фразеологізми зі словом-компонентом **хліб**, крім сказаного, засвідчують потребу українців у ФО, які експлікують думку про винайдення засобів до зміни власних статків, що найчастіше можливе шляхом заробляння: ФО **дати хліб у руки** кому – «дати кому-небудь можливість матеріально себе забезпечувати» [СУМ, т.11, с. 79]. Хліб сприймається як: 1) можливість (робота, додатковий заробіток) фінансово забезпечувати себе: *Через тиждень почнуться курси трактористів. Відпусти свого Петра на ці курси. Дай йому хороший хліб у руки, добру роботу* (М. І. Томчаний); 2) мінімальний прибуток, наприклад, **перепадати / перепастися на хліб** кому [ФСУМ, кн.2, с. 620] – «мати мізерний заробіток». Слово-компонент **перепадати** у фразеологічному значенні реалізує семи «траплятися час від часу», «іноді отримувати»: *Піду до кого або хто покличе [попрати] – може, хоч на хліб перепаде* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.2, с. 620].

В українській мові зі значенням «засоби до існування, здобуті без важкої праці» закріпилися ФО **легкий хліб (рідко легкі хліба); лежаний (лежачий) хліб**. Ці фразеологічні синоніми напряму не пов'язані з поняттям «заможність», проте гіпотетично мотивують її наявність, оскільки вказують на характер праці (ідеться про ледарів): *Він, сестрице, нероба, і він ледащо: змалечку служив у дворі за льокая [лакея]. Звик на легкім хлібі* (М. Коцюбинський); *Роботи не боюся: треба жити, то треба й робити, щоб не було од Бога гріха, а од людей сорому. Нема нігде хліба лежачого* (Марко Вовчок) [ВУДУФСУМ, с. 210].

З антонімічним значенням зафіксовано узуальний ФО **тяжкий хліб** та оказіональний трансформований його варіант **скуштувати гіркий гастарбайтерський хліб** – «заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями» [СФУМ, с. 746]: *Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і тяж-*

кий ваш [вчителю] **хліб** (М. Стельмах); *Закінчили та й поїхали додому, бо більше роботи немає. Богдан **скуштував гіркого гастарбайтерського хліба** і більше їхати не збирається* [335, с. 35]. Видається справедливим стверджувати, що лексична заміна слів-компонентів (**тяжкий хліб** – **гіркий хліб**) і розширення лексичного наповнення ФО (**скуштувати, гастарбайтерський**) спричинили розвиток фразеологічної семантики – «важко працювати; заробляти, докладаючи великих зусиль, деінде». Зауважимо при цьому, що значеннєвим стрижнем, на основі якого формується цілісне значення нової одиниці, є уявлення про важку працю гастарбайтерів – осіб, що через брак будь-якої оплачуваної роботи на батьківщині змушені працювати за наймом в інших країнах.

Збідніння в українській сім'ї починається тоді, коли виникає потреба ділитися найменшим із можливого для існування (хлібом), їсти сухий хліб, споживати лише хліб і воду. Ці смисли реалізовані у ФО **жити на сухому хлібі; їсти сухий хліб; ділити хліб [і сіль] (хліб-сіль); перебиватися з хліба на воду**. Наведені одиниці об'єднані такою інтегральною ознакою, як «терпіти матеріальні нестатки»: *Люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік **сухий хліб їси*** (Григорій Тютюнник) [ФСУМ, кн.1, с. 358]; *По від'їзді Тасі Раїса умовилася у старої матушки. Щодня утрюх вони **ділили хліб-сіль*** (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.1, с. 244]; *Він [Олексій Розумовський] навіть не сповіщав рідних, що перебуває при дворі, не допомагав матері, яка **перебивалася з хліба на воду*** (В. Чумак) [ВУДУФСУМ, с. 210].

Жebraцтво – критичне матеріальне становище, що за головну ознаку має «відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість» [ВТС, с. 365]. Ситуація крайньої нужденності призводила до потреби шукати допомоги в інших, що відобразилося у ФО **піти на жebraний (жебрацькі) хліб (хліби); іти за прошенням хлібом (на прошеному хлібі); бути на ласкавім хлібі; випрошувати шматок хліба; їсти проханий хліб**. Ці фразеологізми об'єднуються в синонімічний ряд «жити, харчуюсь милостинею»: *Та й лишився такий бідний, що **за прошенням хлібом іду додому*** (Укр. казки) [СУМ, т.8, с. 350]; *Тим тільки й живе, що **випросить шматок хліба*** [СГ, т.1, с. 179]. *Все **на ласкавім хлібі, все під опікою, все по чужих кутках, нікому не потрібна*** [Зоня] (Леся Українка) [СУМ, т.4, с. 451]; *Гірко мені **проханий хліб їсти*** (А. Хижняк) [СФУМ, с. 745].

Далі виділяємо групу ФО, що орієнтують на заможність чи незаможність, де в лексичному наповненні наявні слова-компоненти – назви продуктів харчування. Це фразеологічні одиниці зі словами-компонентами **сало, молоко, масло, сметана, вареник, галушка, пиріг, сир, мед**. Названі слова є смисловими центрами фразеологізмів, що

називають певний соціальний стан, тому важливим є пояснення, чому саме ці елементи асоціюються із заможністю і яким чином упливають на реалізацію цілісного значення ФО.

Тематична група стрижневих слів-компонентів із назвами продуктів харчування представлена такими синонімічними рядами:

1) ФО, що об'єднані спільним значенням «жити в достатках, замож-но, у великих розкошах»: **живе як галушка в маслі; пливає як пампух в олії; розкошує як пампух в олії; валяється як почка (нирка) в салі; обріс як почка (нирка) в салі; живе (сидить) як черв'як у яблуці; упливає в гаразді як муха в сметані; як вареник у маслі (у сметані),** *перев. з сл. жити, бути і т. ін.*; **як сир у маслі, зі сл. жити; жити (купатися, плавати) як (мов, немов і т. ін.) сир (вареник, пиріг) у (в) маслі; нена-че в молоці дитина; як бобер у салі; як меду пити, зі сл. жити; як (мов, ніби і т. ін.) у меду.**

В українській культурі сало – «відокремлений від м'яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним» [92, с. 521] – є традиційно важливим продуктом харчування; ознака достатку (недарма кажуть: «Якби мені паном бути, то я б сало з салом їв»). О. П. Левченко зауважує, що вареник – контекстуальний символ (точніше – факультативний знак) доброго життя [158, с. 276]. Як символ достатку, наголошує В. В. Жайворонок, пироги згадували в сутужні дні: «Минулися тії роки, що розпирали пироги боки» [92, с. 450]. Уважаємо, що пампушки (пампухи) – «невеличкі булочки, виліплені з учиненого тіста; готувалися до свята чи на поминальний обід; пампушки з часником, що подаються до борщу, – традиційна страва української кухні» [92, с. 431] та галушки – «традиційна українська страва у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або на молоці» [92, с. 130] у свідомості українців закріпилися як традиційні національні страви, що обов'язково повинні бути в кожній оселі, й асоціюються з достатком. О. В. Назаренко підкреслює, що галушки, як і вареники, також є символом української кухні. Вони були переважно буденною їжею, іноді могли замінити хліб [191, с. 13]. Молоко має важливе значення в багатьох культурах. Його називали еліксиром життя, відродження й безсмертя, метафорично осмислюючи як доброту, турботу, достаток і родючість [269, с. 226]. Сир, масло – продукти, що виготовляються з молока, а тому так само є символами достатку, доброго життя. Олія – рідка жирова речовина, вважаємо, символізує наявність такого достатку, у якому можна розкошувати – **розкошує як пампух в олії** [ССНП, с. 109]. Мед завдяки його солодкому смаку асоціюється із життям, сповненим достатку, радості, щастя, задоволення. Слова-компоненти **купатися, жити, бути, розкошувати, плавати** у внутрішній формі ФО сигналізують про те, що

хтось постійно живе, перебуває в достатку або має його з надлишком.

2) ФО, що об'єднані спільним значенням «повний достаток»: **тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує і т. ін.); медові[і] та молочні[і] ріки; молочні ріки і (масляні) береги; молочні ріки і киселеві береги**. Компонент **молоко**, на думку О. П. Левченко, поширений у порівнюваних ФО, його прототипні атрибути виявляє контекст: щось принаadne: **медові [і] та молочні ріки** [158, с. 278]. Згідно з найдавнішими уявленнями, молоко як «генетичний» продукт (материнське молоко), перша їжа людини наділяється сакральним значенням й осмислюється як живильне джерело, що дає людині здоров'я й життєві сили. Ріки з молока в образі фразеологізму з'являються як необмежена кількість цього необхідного для життя продукту, символізуючи невичерпний достаток [37, с. 386]. Українці завжди споживали бджолиний мед – «символ надмірності у чомусь» [92, с. 357] – як цінний вітамінний продукт. **Пташине молоко** в поєднанні зі словами-компонентами **тільки (хіба, лиш) (немає, не вистачає, бракує і т. ін.)** сигналізує про наявність абсолютно всього (гроші, одяг, помешкання тощо), тобто не вистачає чогось нереального, неіснуючого.

Ф. П. Медведєв зауважує, що вислів **молочні ріки і киселеві береги** в східнослов'янських народів був зафіксований у казці «За царя Гороха». Цей вислів народної казки, наголошує автор, якоюсь мірою перегукується з поширеним у багатьох мовах світу фразеологізмом, який бере свій початок в усній творчості стародавніх народів Сходу і дещо пізніше знайшов своє відбиття в культовій літературі. Близько трьох тисяч років тому були зафіксовані такі вирази: «Вивести його з землі цієї у землю гарну і обширну, де тече молоко і мед», «Дати... землю, де тече молоко і мед». Ф. П. Медведєв припускає, що цей вислів є видозміною, певною трансформацією з мов стародавніх народів Сходу [177, с. 143]. І. В. Захаренко говорить, що сюжет про **молочні ріки та киселеві береги** як втілення достатку є давнім, має аналоги в різних культурах і відображає уявлення про ідеальне щасливе життя. Образ фразеологізму бере свій початок від фольклорних казкових текстів, відповідно до яких **молочні ріки і киселеві береги** знаходяться в царстві мертвих, на тому світу, дуже далеко від «світу своїх». Особливістю того світу є те, що там знаходяться незліченні скарби (золоті палаци, кришталеві сади), панує достаток, ніколи не закінчується їжа, течуть ріки з молока або пива [37, с. 386]. Усі компоненти фразеологізму створюють образ ситого, забезпеченого й безтурботного життя.

3) ФО, що об'єднані спільним значенням «вередувати, живучи розкішно»: **біситися (казитися, дуріти) з жиру; з жиру**. Наприклад, – **Із жиру вони в тебе казяться... Ах, лобурі! Майор лаявся, проте злості**

не чулося в його словах (О. Гончар) [СФУМ, с. 285]; *Знаємо ми таких панів! Що їм з жиру робити? Лютували одрадяни страх як!* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 293-294]; *Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент...* (І. Франко) [СФБ, с. 47]. Із контексту бачимо, що цей вираз характеризує тільки людину, причому негативно. В. М. Мокієнко вважає, що слово **жир** більшість людей сприймає у звичайному значенні – «масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини; сало» [186, с. 165]. На думку М. М. Шанського, **жир** у цьому виразі означає «багатство» [300, с. 133]. Я. Ф. Головацький, М. Й. Онишкевич підкреслюють «кормову» семантику слова **жир** – «бучина», «букові горіхи». В. М. Мокієнко говорить, що слово **жир** досі зберегло широкий діапазон значень: «сало», «корм» і більш конкретні види корму – «буковий горіх, жолудь». Порівняймо паралелі в слов'янських мовах – біл. жыр «корм», болг. жир «сало, жолудь», словен. ģir «букові горіхи, жолуді для корму свиней». І слов'янські паралелі, і дані українського мовлення, відповідно, свідчать, що **жир** міг означати не лише багатство, надлишок взагалі, але перш за все надлишок конкретний – достаток корму для худоби [186, с. 166]. В. Д. Ужченко звертає увагу на те, що первісно **казитися з жиру** говорили про тварин, зокрема собак [ВУДУФСУМ, с. 57-58]. Отже, на формування переносного значення виразу вплинула й аналогія з собаками, які хворіють на сказ від перегодовування. Як бачимо, традиція народного вживання виразу **біситися (казитися, дуріти) з жиру** зберегла давню семантичну інерцію слова **жир**. Мова первісно йшла про надлишок кормів для домашніх тварин, точніше – для собаки, надмірне «жирування» якої здатне викликати сказ [186, с. 168]. Сьогодні вираз переносно називає людину, яка вередує, живучи розкішно. Негативна конотація ФО, відповідно, корениться в його висхідному «собачому» образі.

В українській мові ФО **пташине (пташаче) молоко** має такі значення: 1) «що-небудь найвишуканіше, найприємніше, найбільш бажане»; 2) з дієсл. забажати, захотіти і т. ін. – «те, чого навіть на світі не існує, зовсім неможливе» [ФСУМ, кн.1, с. 503]. Оскільки такої речовини, як пташине молоко, у природі просто немає, так само як немає, наприклад, напою богів, то слова-компоненти **пташине молоко** у внутрішній формі фразеологізму реалізують уявлення про особливий достаток, благополуччя, про який можна тільки мріяти. Наприклад: *Все, що завгодно. Що тільки забagne вона, все їй дістане батько, все добуде, хоч пташиного молока* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.1, с. 503].

Значення «казково збагачуватися, бути в достатку» маніфестує ФО **плисти (литися і т. ін.) молоком і медом**. Названа одиниця свідчить про збільшення прибутків, майна. Дієслівний компонент **плисти** реалі-

зує семи «надходить в певному напрямі», «швидко надходить», слова-компоненти **молоко й мед** – сигналізатори достатку, багатства, солодкого життя: [Тірца:] *І зацвіте Сіон весняним криницею, і знов полетяться молоком і медом земля обітована* (Леся Українка) [СУМ, т.4, с. 662].

Опосередковано стан заможності називає ФО **як молоко та кров** – «здоровий, з рум'янцем на щоках (про людину)» [СФУМ, с. 403], тому що не завжди зовнішній / фізичний вигляд людини свідчить про заможність. В основі образу фразеологізму є уявлення про кров як про символ життєвих сил людини. Із найдавніших часів кров наділялася магічними властивостями в різних культурах, використовувалася в різноманітних обрядах, мала при цьому багатоманітну символіку. Власне в крові є та енергія, що робить можливим тілесне життя. У внутрішній формі фразеологізму **молоко** символізує фізичну силу й здоров'я. В українській культурі традиційно уявлення про красиву людину пов'язано з рум'яним лицем, фізичною силою, гарним зовнішнім виглядом. Саме дистрибутивне оточення ФО *бачу пана* вказує на те, що заможна людина – пан виглядає дуже добре, тому що в нього є можливість добре харчуватися, жити забезпечено. Наприклад: *Я рад сердечно, Що бачу пана, як молоко та кров, Глянь, як погладшали...* (Д. Біловус) [СФУМ, с. 403].

Значення «жити дуже бідно, терпіти нестатки» реалізують 4 ФО: **перебиватися з січки на гичку; жити на воді та біді; як (мов, ніби і т. ін.) [той] горох при дорозі; живе як каганець без лою (сала)**. Припускаємо, що фразеологізм **як (мов, ніби і т. ін.) [той] горох при дорозі** утворився від приказки *Маюся, як горох при дорозі: хто не йде, той й скубне* та символізує незахищеність, бідність, оскільки асоціюється з рослиною, що росте незахищено, яку будь-хто може зірвати. Слова-компоненти **січка** – «дрібно нарізана солома або дрібно нарізане сіно, що використовують як корм для худоби; подрібнені зерна, подрібненої крупи» [ВТС, с. 1325] та **гичка** – «стебло та листя *перев.* коренеплодів ба бульбоплодів; бадилля, ботвина» [ВТС, с. 235] сигналізують, що людина час від часу харчується кормом, що призначений для тварин.

Стан бідності називають фразеологізми з інтегральною семою «визначена кількість» **спомігся (спромігся) як убогий на кисіль** [ССНП, с. 153] і **діткам на молочко** [ФСУМ, кн.1, с. 250]. Сема «кількість» маніфестується словами-компонентами **на молочко, на кисіль**, а семний конкретизатор «незначна» актуалізується уведеними компонентами **убогий, діткам**. «Привертає увагу той факт, – слушно зауважує Н. В. Щербакова, – що асоціативний зв'язок із незначною кількістю виразняється оформленням слів-компонентів як демінутивних варіантів з суфіксом **-к-**» [305, с. 92]. Отже, фразеологізм сигналізує про стан бідності, коли мінімальної кількості грошей вистачає для дітей і лише на найнеобхідні-

ший продукт для них – молоко.

Значення «жити скрутно, тяжко, погано, нелегко» маніфестують 3 ФО: **не з маком; не з медом; ні мед ні кутя**: *Поневіряється [Марія] десь бідна, у наймах, і їй не з медом...* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.1, с. 482]; *Вони [люди] так і кажуть: – Ну що, пане капітане, не з маком було?* (І. Микитенко) [СФУМ, с. 365].

Сьогодення запропонувало фразеологічне відображення нинішніх «харчових» ознак заможності: **кожного дня малину їдять** – «про заможних людей» [ФСССГД, с. 107]. Думаємо, виникнення фразеологічної одиниці зі словом-компонентом **малина** в лексичному наповненні є сучасним образним еквівалентом заможного (солодкого, безтурботного) життя.

Отже, тематична група фразеологізмів із назвами продуктів харчування на позначення заможності / незаможно утворена 90 ФО. Найбільшою фразеологічною активністю відзначається серія ФО зі словом-компонентом хліб (46 одиниць). Це цілком зрозуміло, адже у внутрішній формі ФО відображено уявлення українців про хліб не лише як про основний продукт харчування, найнеобхідніший засіб для забезпечення життя, мінімальний статок, а і як про символ достатку, багатства. Етнокультурна інформація, що стала тлом для розуміння цілісного значення фразеологізмів зі словом-компонентом **хліб**, розширює знання про матеріальну й духовну культуру українців, специфіку національного світосприйняття, народні звичаї, особливості побуту тощо. Найбільш фразеологічно активні серії ФО зі словами-компонентами **молоко** (9 ФО), **мед** (4 ФО), **сало** (4), **масло** (3), **сметана** (2), **жир** (2), що реалізують уявлення про достаток, розкіш, заможність. Аналізовані ФО відбивають особливості побуту, звичаїв, культурних уподобань українців.

2.6. Фразеологізми на позначення стану заможності / незаможності з компонентами-соматизмами

Фразеологізми з соматичним компонентом на матеріалі різних мов досліджували такі вчені, як О. Г. Важеніна, А. О. Івченко, О. М. Каракуця, В. І. Кононенко, О. В. Кунін, А. В. Куцева, О. П. Левченко, О. О. Селіванова, Н. О. Скоробагатько, І. Ю. Скрипнік, О. Л. Толстова, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, В. І. Школяренко та ін. Структурно-семантичні особливості українських фразеологізмів із компонентами-соматизмами **голова, око, вухо, ніс, язик** стали предметом окремого наукового дослідження [259].

Підвищений інтерес до фразеологізмів із соматичним компонентом пояснюється як їх широкою вживаністю в мовленні, так і чималою кількістю у фразеологічному фонді української мови.

Чільне місце у фразеології посідають соматичні фразеологізми, що називають стан заможності / незаможності, адже «соматична фразеологія постає однією з найуживаніших і комунікативно значущих ланок у фразеосистемі української мови. Це зумовлено належністю соматизмів до найдавнішого шару лексики, прозорістю функцій частин тіла, що сприяє їх легкому алегоричному осмисленню» [243, с. 3].

Соматизми як компоненти ФО характеризуються символічним значенням: рука – влада, ноги – впевненість, шия – залежність [40, с. 23; 81, с. 342]. Символічність соматизмів людини має релігійні витоки, наприклад, у тексті Біблії йдеться про те, що життя людей і їхні долі перебувають у руках Божих, тобто в Його владі. У соматизмах-символах виокремлюється група ядерних, із високою фразеотворчою активністю (**рука, нога, душа**) та периферійних (**кров, шия**) компонентів.

Серед фразеологізмів української мови виділяємо групу ФО, ключовими компонентами яких є соматизми (назви частини чи органу тіла людини), що сигналізують про різний соціальний стан. Відповідно соматизми поділяємо на такі тематичні групи: 1) із гіперонімом «рука»: **рука, лабети, лапа**; 2) із гіперонімом «нога»: **нога, коліно**; 3) із гіперонімом «тулуб»: **шия, горло, горб, душа**; 4) із гіперонімом «голова»: **голова, рот, рильце**. Також розглядаємо ФО з соматизмами **тіло, шкіра, кров**.

2.6.1. Фразеологізми з компонентом-соматизмом *рука*

Як відомо, рука в системі символів української культури символізує ручну працю; виступає емблемою, знаком власності; означає те, що знаходиться в чийсь власності, перебуває «в його руках». Разом із тим характерна функція рук – брати й давати – породжує вірування, пов'язані з асоціативними ознаками щедрості / скупості: затиснена в кулак рука означає скупість, розпростерта – щедрість; розрізняють праву й ліву руку як уособлення помічника («права рука») [92, с. 510-511].

Окрім ФО із соматизмом **рука**, розглядаємо фразеологізми із такими стрижневими словами-компонентами: **лабети**, розмовне слово – «дуже великі, міцні руки» [СУМ, т.4, с. 427]; **лапа**, перен., зневажл., ірон. – «рука або нога людини (звичайно велика, незграбна)» [СУМ, т.4, с. 447].

Виявлено 40 ФО (із них 33 одиниці зі словом-компонентом **рука**), що належать до тематичної групи «рука»: **куку в руку, заст.**, зі сл. дати, взяти, тикати *і т. ін.*; **слабість на праву ручку, ірон.**; **дати в лапу, крим.**; **отримувати на лапу; хапкий на руку; нечистий на руку; гріти (нагрівати) / погріти (нагріти) руки; гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]** *що, зневажл.*; **захоплювати (захопити) в [свої] лабети** *що; за-*

пускати (запустити, просувати, просунути) руку (лапу, лапи) в що, до чого; липнути (прилипати) / прилипнути до рук чийх, яких, кому; довгі руки в кого; з голими (з порожніми, з пустими) руками; пливти (іти, текти і т.ін.) / припливти (прийти, притекти і т. ін.) до рук (у руки); простягати / простягти (простягнути) руку (руки) до чого, на що; з простягнутою (з довгою) рукою, зі сл. ходити, стояти; на руках чийх, у кого; піти з довгою рукою під церкву; дивитися в руки кому; заглядати (зазирати) в руки (до рук) кому; жити на свою руку; великої руки; голою рукою не бери кого; сильна (міцна) рука; тверда рука; мати руку, *перев. де*; мати велику лапу; мати волосату (волохату) лапу; є (буде, було) за (об) що (віщо) руки зачепити; ні за що (ні за віщо) руки (рук) зачепити; попливти / пливти із рук чийх; підбивати / підбити під свою руку кого, що; брати (взяти, забирати, забрати) в [свої] руки (до [своїх] рук) що; прибирати (прибрати, загарбувати, загарбати) до [своїх] рук; руки короткі (малі) у кого; бруднити (каляти, паскудити і т. ін.) руки.

У значеннях ФО як образних мовних одиниць не могли не відбитися ті ситуації, коли службовій особі як підкуп, плату за які-небудь, можливо, і незаконні, дії дають хабар у вигляді грошей. Так, звичайно негативного, іронічного ставлення й оцінки набували ситуації, коли хто-небудь бере хабар, унаслідок чого збагачується незаконним способом.

Інтегральна сема «хабар, хабарництво» об'єднує фразеологізми **куку в руку, *заст., зі сл. дати, взяти, тикати і т. ін.*; слабкість на праву ручку, *ірон.*; хапкий на руку; нечистий на руку.**

Походження виразу **куку в руку** до кінця не з'ясоване. Л. Г. Скрипник вважає, що **кука** – це, можливо, жартівлива назва великодньої крашанки. Не виключене, однак, і перше зозуліне «куку», з яким пов'язано багато прикмет. Так, існує прикмета, хто пробряжчить при цьому грішми, то буде їх мати протягом цілого року [ВУДУФСУМ, с. 172-173]. Якщо хто-небудь отримує хабар, то, звичайно, покращує своє матеріальне становище, якщо ж, навпаки, пропонує комусь гроші, то це свідчить про наявність «зайвих» грошей, які можна давати для вирішення певних питань. **Куку в руку, *заст., зі сл. дати, взяти, тикати і т. ін.* – «хабар»: Бакишиш треба дати... ви не знаєте, що то бакишиш? Куку в руку... хабар... як не дамо, одвезуть раба божого [Остана] у Рені (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.1, с. 404].**

У внутрішній формі ФО **слабкість на праву ручку, *ірон.*** – «хабарництво» [СФУМ, с. 661] – реалізовано уявлення про ситуацію, коли людина не може втриматися від хабара (при зустрічі, як відомо, свербить права рука – до зустрічі, привітання): *У народі зберігається чимало пісень, які висміюють зажерливість і слабкість на праву ручку чиновництва та*

поліції (3 газети) [СФУМ, с. 661]. Фразеологізм належить до стилістично забарвлених одиниць, зокрема слово-компонент **ручку**, уживаний із демінутивним суфіксом, посилює іронічну оцінку ситуації.

Фразеологізми-синоніми **хапкий на руку**; **нечистий на руку** реалізують значення «схильний до крадіжок, хабарництва» й сигналізують про збагачення нечесним шляхом: [Олімпіада:] *Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. Щось вона мені здається **хапкою на руку*** (М. Кропивницький); – *Шануйся, хлопці. Знаю: всі ви **нечисті на руку**. Спіймаю, позбудетеся останньої сорочки* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 434]. Уявлення про нечесне матеріальне покращення власного становища реалізоване в цілісному значенні ФО **запускати (запустити, просувати, просунути) руку (лапу, лапи)** в що, до чого; **липнути (прилипати) / прилипнути до рук** чийх, яких, кому. Негативна оцінка ситуації при цьому увиразнюється яскравою внутрішньою формою, що формує образ нечистої, неприємної руки й відповідним чином мотивує цілісне значення «брати що-небудь; красти»: – *Ну от не можу спокійно дивитися, коли якась бісова душа хвостом починає крутити, носа од роботи верне чи **запускає руку** в народне добро* (В. Кучер) [ФСУМ, кн.1, с. 316]; «незаконно привласнюватися ким-небудь» [ФСУМ, кн.1, с. 424]: *Міцно **липнуть** вони [дукати] до польських і сенаторських **рук**, коли треба, заліплюють язика і бренькають принадним дзвоном на користь і розквіт запорозького панства* (З. Тулуб) [ФСУМ, кн.1, с. 424].

Сучасне суспільство одиницею (ФО) **дати в лапу, крим.** – «дати хабара» [ЛСУЖ, с. 199] – називає ситуацію, коли з певною метою особа чи група осіб підкупає за допомогою матеріальний цінностей іншу особу, яка має владу, право ухвалювати рішення тощо, а отже, уможливають збагачення нечесним шляхом. На думку науковців (В. І. Зимін, В. М. Мокієнко, А. В. Філіппов М. М. Шанський), названий фразеологізм – калька з франц. *la patty б qn.* (буквально «змазати лапу»). У середні століття у Франції церква брала великий податок із торговців свининою. Ухиляючись від сплати цього податку, торговці у вигляді хабара давали в руку шматок сала тим, хто збирав податок [37, с. 160]. В. В. Красних зауважує, що фразеологізм містить зооморфну метафору, у якій рука людини, яка бере хабар уподібнюється кінцівці тварини. Метафора заснована на символічній функції руки, що з давніх часів осмислювалася як основний інструмент оперування з предметами навколишнього світу й виконувала роль символу володіння [там само, с. 160]. Подібна ситуація осмислена у внутрішній формі ФО **отримувати на лапу** – «хто-небудь отримує хабар за певні послуги» [ЛСУЖ, с. 199]: *Це ті ж гроші, які щомісяця **отримує на лапу** комендант, дозволяючи їм підпільне існування серед будівельників* (О. Думанська) [ЛСУЖ, с. 199].

Фразеологічну серію зі стрижневим словом-компонентом **лапа** продовжують жаргонні ФО **мати велику лапу; мати волосату (волохату) лапу** на позначення ситуації, коли користуються чиеюсь підтримкою, допомогою, протекцією тощо (переважно впливової, знатної людини). Слово-компонент **лапа** не лишу мотивує в цілісному фразеологічному значенні актуалізацію семи «людина», а й уможлиблює маніфестацію семи яскраво негативної оцінки: *Та він же, мабуть, має велику лапу, той не горює; Він у правлінні об'єднання, бо має волосату лапу* [ФСССГД, с. 187].

Синонімічне значення «незаконно збагачуватися» мають також фразеологізми: **гріти (нагрівати) / погріти (нагріти) руки; гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]**.

Мотиваційна основа ФО **гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)]** – уявлення про швидке накопичення (гребти обома руками) грошей (показник статку) в одному (конкретному) місці (до себе). Саме тому фразеологізм і сприймається як одиниця, що вербалізує стійке уявлення про заможних людей, яким у житті швидко, легко й незаконним шляхом удається багатіти. ФО супроводжується негативною конотацією: *Є такі, що обома руками гребуть до себе, і хоч би що. Ще й на інших спогорда поглядають* (В. Дрозд) [СФУМ, с. 168]. Про збагачення без зусиль сигналізує ФО **пливти (іти, текти і т. ін.) / припливти (прийти, притекти і т. ін.) до рук (у руки), перев. зі сл. сам, сама, само** – «легко, без труднощів діставатися кому-небудь» [СФУМ, с. 519]: *Він таки господар, і гріх йому... не брати того добра, що само в руки пливе* (Григорій Тютюнник). Антонімічне значення реалізує ФО **попливти / пливти із рук чийх** – «швидко витратитися, втрачатися, зменшуватися (про кошти, майно, маєтки і т. ін.): *Він і достатками давніше володів, та за бенкетами... поплив із щедрих рук його маєток* (Переклад М. Рильського) [СФУМ, с. 543].

В українській мові фразеологізм **з голими (з порожніми, з пустими) руками** зафіксований з такими значеннями 1) «не маючи засобів для існування, необхідних знарядь господарювання і т. ін.»; 2) «дуже бідний» [СФУМ, с. 621]. Дистрибутивне оточення – **з голими й** лексичні варіанти **порожніми, пустими** символізують бідність, слово-компонент **руки** асоціюється з необхідними засобами / знаряддями для господарювання: *Настав той день, коли я все роздав убогим, золоті керіотській цонайгіршій, а сам пішов з порожніми руками, ...шукать учителя* (Леся Українка) [СФУМ, с. 621].

Простягнута рука – символ бідності, жебракування [37, с. 13], тому видається цілком прозорою внутрішня форма ФО **простягати / про-**

стягти (простягнути) руку (руки); з простягнутою (з довгою) рукою, зі сл. ходити, стояти; піти з довгою рукою під церкву – жебракувати, просити милостиню.

Фразеологізми з компонентом-соматизмом **рука**, крім сказаного, називають потребу українців у винайденні засобів до зміни власних статків, пов'язаних у першу чергу з необхідністю заробляти: **жити на свою руку** – «бути самостійним, незалежним» [ФСУМ, кн.1, с. 294]. Дистрибутивне оточення стрижневого слово-компонента **жити** та **своя** вказує на фінансову можливість (робота) забезпечувати себе самостійно: – *Дай мені грошей, я собі потрафлю сам жити на свою руку*, – сказав Готліб, незважаючи на її чуття (І. Франко).

У «Словнику української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка зафіксовано ФО **великої руки** – «знатний; знатного роду» [ФСУМ, кн.1, с. 131], що виникла унаслідок ланцюжка метонімічного переосмислення: рука – символ влади – влада – це ознака заможності – заможні ті, хто належать до вищого за соціальною ієрархією роду.

Символіка влади закладена у внутрішню форму фразеологізмів: 1) **голою рукою не бери кого; сильна (міцна, тверда) рука** й мотивує виникнення цілісного значення «хто-небудь має владу, впливовий»: *Каже, пішов ваш Олекса вгору: голою рукою не бери. Там таке... – і дяк нахилився до вуха пана Лелеки й щось шепнув* (М. Лазорський) [СФУМ, с. 27]; – *Полтава бореться, друзі!.. Чиясь сильна рука підтримує нас!* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 765]; 2) **мати руку, перев. де** – «користуватися чиеюсь підтримкою, допомогою, протекцією і т. ін. (перев. впливової, знатної людини)» [СФУМ, с. 376], що характеризує ситуацію, коли людина може певним чином покращити свої справи (фінансові) завдяки протекції впливової людини. Слово-компонент **рука** у цьому разі асоціюється з впливовою заможною людиною, яка може вирішувати різні питання: *В райцентрі він свій чоловік, руку має...* (К. Гордієнко) [СФУМ, с. 376]; 3) **підбивати / підбити під свою руку кого, що; брати (взяти, забирати, забрати) в [свої] руки (до [своїх] рук) що; приборати (прибрати, загарбувати, загарбати) до [своїх] рук; у руках чийх, у кого**, об'єднаних у фразеосинонімічний ряд з інтегральною семою «брати під свою владу»: *Василь колись вертів цілим повітом!.. У Василя всі були в руках – і комісар, і суддя, і сам предводитель* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 622]; 4) **руки короткі (малі) у кого** на позначення обмеженої влади, можливостей [ФСУМ, кн.2, с. 769]: *Не злякались і ми вас, бо руки короткі* (М. Старицький) [СФБ, с. 140].

Конституентами фразеологічної серії з компонентом-соматизмом **лабети** є 2 ФО: **захоплювати (захопити) в [свої] лабети; держати (тримати) в [своїх] лабетах (діал. лабах)**.

ФО **захоплювати (захопити) в [свої] лабети** – «привласнювати що-небудь» – свідчить про збагачення нечесним, незаконним шляхом: – *Хіба він мені брат? – каже, бувало, Василь. – Захопив у свої лабети все добро та й брат!* (Панас Мирний) [СУМ, т.4, с. 427].

ФО **держати (тримати) в [своїх] лабетах (діал. лабах)** кого, що – «ставити кого-небудь у залежність; у чийось владу» [ФСУМ, кн.1, с. 228] – указує на можливість контролювати, тримати владу у своїх руках. Як ми вже зазначали, розмовне слово **лабети** – «дуже великі, міцні руки», свідчить, що хтось дуже міцно тримає владу над ким-, чим-небудь: *Не можна допускати, щоб бюрократ у своїх лабетах держав усю владу (З газети)* [ФСУМ, кн.1, с. 228].

Соматизм **рука** є знаком власності, символом влади, багатства. Фразеологізми з названим стрижневим словом-компонентом у внутрішній формі реалізують уявлення про людину, яка завдяки своїй посаді, статусу, владі може вирішувати різні проблеми. Поряд із цим **протягнута рука** є символом бідності, оскільки асоціюється з необхідністю просити милостиню. ФО сигналізують про збагачення нечесним, незаконним шляхом, коли хто-небудь бере хабар, а також реалізують уявлення про заможних людей, яким у житті швидко, легко і незаконним шляхом вдається багатіти.

Отже, тематична група «рука» відзначається високою фразеотворчою активністю, де найбільш продуктивною є фразеологічна серія зі словом-компонентом **рука** – 33 ФО. Серію зі стрижневим словом-компонентом **лапа** представляють 3 ФО. Фразеологічні серії з компонентом-соматизмом **лабети** й **кулак** не відзначаються фразеотворчою активністю, зафіксовано по 2 ФО в кожній серії, однак вони є стабільними у своїй структурі.

2.6.2. Фразеологізми зі словом-компонентом *нога*

В українській етнокультурі, як зауважує В. В. Жайворонок, ноги сприймаються як рух, життя, здоров'я [92, с. 401], окрім того, ноги є точкою опори вертикального (природного для життєдіяльності людини) положення й пересування в просторі, невід'ємного й необхідного в освоєнні навколишнього світу людиною; ноги асоціюються із самостійністю, незалежністю. Фразеологічну серію з компонентом-соматизмом **ноги** утворюють 7 ФО: **мати (любити) [міцний (твердий і т. ін.) ґрунт під ногами; втрачати / втратити ґрунт під ногами; ґрунт (земля) хитається (повзе, сунеться і т. ін.) під ногами у кого, чийми; на широку ногу, зі сл. жити, пожити і т. ін.; стати (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / ставати (зводитися, підніматися і т. ін.) на свої (власні, рівні) ноги; пнутися на ноги.**

Фразеологізм **на широку ногу**, зі сл. жити, пожити і т. ін. – «розкішно, багато, без будь-яких обмежень» [ВУДУФСУМ, с. 126] сигналізує про заможне, розкішне життя з великим достатком. У панівних класах середньовічної Європи була поширена мода носити довге й велике взуття. Чим довше було взуття, тим більше було шани його носієві. Довжина взуття за доби феодалізму часто визначала ступінь і міру багатства та знатність людини. Саме тому черевики багатой і знатної на той час особи були часом до півметра завдовжки. Щоб можна було пересуватися в таких вельми незручних черевиках, їх носки набивали сіном або загинали догори й закручували. Саме це й породило відомий фразеологізм **на широку ногу** жити, пожити і т. ін. [177, с. 110]. Компонент **широкий**, зауважує І. В. Захаренко, виступає еталоном масштабної натури, яка живе з розмахом, не обмежує свої можливості й бажання [37, с. 447]. Отже, матеріально необмежений спосіб життя уподібнюється можливості переміщуватися на значну відстань (тобто широку) у просторі: **На широку ногу** любив пожити український дідич, усе прагнув, щоб було у нього незгірш, ніж у якогось магнати (І. Цюпа) [ВУДУФСУМ, с. 126].

ФО **стати (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / ставати (зводитися, підніматися і т. ін.) на свої (власні, рівні) ноги** в українських фразеологічних словниках зафіксована з такими значеннями: 1) «переборюючи бідність, нужду, стати заможним; збагатитися» [ФСУМ, кн.2, с. 859]; 2) «бути самостійним, матеріально незалежним» [СФА, с. 266]. У внутрішній формі фразеологізму слово-компонент **ноги** як назва невід'ємної частини цілого (тіла людини) заміщає лексему **людина** – життєздатного, самостійного у своїх учинках, рішеннях діяча, виконуючи роль символу стійкості, міцності й опори. Образ мотивований найдавнішим метонімічним отождненням частини й цілого (ніг і людини) і містить антропу просторову метафору, у якій незалежне, надійне положення людини в житті вподібнюється її «фізичній» стійкості в просторі. Фразеологізм виступає символом незалежності, самостійності, заможності: *Тепер і на корову спромігся, і коненята купив, і вівці мешкають на оборі. Гнат став на ноги, зробивсь хазяїном* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.2, с. 859].

Значення «дуже прагнути поліпшити своє матеріальне становище, розжитися, розбагатіти» маніфестує ФО **пнутися на ноги** [ФСУМ, кн.2, с. 650]. Слово-компонент **пнутися** в лексичному наповненні фразеологізму реалізує семи «досягти кращого», «намагатися досягти». ФО характеризує людей, які живуть неможливо й прагнуть покращити своє матеріальне становище: *Бідак-селянин пнеться на ноги, пнеться, поки зовсім з ніг звалиться, тоді за безцінь продасть йому багатому свіщматок поля* (С. Чорнобривець).

Уявлення про матеріальну забезпеченість або її відсутність реалізується у фразеологізмах **мати (любити)** [**міцний (твердий і т. ін.) ґрунт під ногами** із такими значеннями: «почувати себе твердо, впевнено, незалежно» [ФСУМ, кн.1, с. 472]; «відчувати міцну основу в чомусь» [ВУДУФСУМ, с. 44]; **ґрунт (земля) хитається (повзе, сунеться і т. ін.) під ногами; втрачати / втратити ґрунт під ногами** – «чиєсь матеріальне становище стає ненадійним, непевним і т. ін.» [СФУМ, с. 137]. Слово-компонент **ґрунт** (буквально – верхній шар земної кори) асоціюється з надійною опорою, основою в життєдіяльності людини, а психологічне відчуття стійкості, незалежності, надійності свого положення в житті відтворюється у внутрішній формі й відповідно в цілісній семантиці через дистрибутивне оточення **мати (любити)** і **міцний (твердий)**, що загалом підсилює символічну функцію компонента **ноги**: *Я, сказав, не водоплавний гусь, а народний лідер, я люблю твердий ґрунт під ногами і хитавиці не зношу!* (Б. Нечерда) [ВУДУФСУМ, с. 44].

Антонімічне значення нестабільності, невпевненості, зреалізоване в цілісній семантиці фразеологізмів **ґрунт (земля) хитається (повзе, сунеться і т. ін.) під ногами; втрачати / втратити ґрунт під ногами**, мотивується введенням в лексичне наповнення дієслівного компонента **хитається** та його лексичних варіантів **повзе, сунеться**, а слово-компонент **втрачати / втратити** – «залишитися без нічого» – вказує на можливість суттєвого погіршення матеріального стану заможної людини: *Усі перевертні [пани] почували своє велике горе, що вони вже втратили усі... «рухомі й лежачі добра» та маєтності на Україні, може й навіки, втратили народний ґрунт під ногами* (І. Нечуй-Левицький) [СФУМ, с. 137].

До тематичної групи «ноги» відносимо також ФО зі словом-компонентом **коліно: великого (високого, царського і под.) коліна; не високого коліна бути. Коліно**, крім прямого значення «суглоб, що з'єднує стегнову й гомілкову кістки; місце згину ноги», означає «рід, покоління», пор. у Біблії: «Через тебе й твого потомка благословлятимуться всі коліна на землі» [92, с. 300], тож кого виводять з **великого (високого, царського і под.) коліна**, то йдеться про людину знатного роду, походження [ФСУМ, кн.1, с. 386]. Антонімічне значення «з простого роду» маніфестує ФО **не високого коліна бути** [СФБ, с. 21]: *Ви тоді казали, пані, що ви й самі не з високого коліна, що ваш отець був простий міщанин* (М. Кропивницький) [СФБ, с. 21].

Отже, фразеологізми з назвою частини тіла **нога** активно функціонують в українській мові. У внутрішній формі ФО слово-компонент **нога** виконує роль символу стійкості, незалежності, самостійності, заможності, де надійне положення людини в житті вподібнюється її «фізичній» стійкості в просторі.

2.6.3. Фразеологізми зі словом-компонентом *голова*

До тематичної групи «голова» зараховуємо фразеологізми з такими словами-компонентами, як **голова, рильце, зуби, рот**.

Незначну за кількістю одиниць (3 ФО) фразеологічну серію становлять фразеологізми з компонентом-соматизмом **голова: голову [свою] прихилити де; приткнути голову (себе) де; не мати де голови (голову) прихилити**.

Із давніх часів людина порівнювала навколишній світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами. Використовуючи соматизми в переносному значенні, люди передають своє ставлення до світу. Значущість компонента **голова** в культурних традиціях українського народу визначається важливістю відповідної частини тіла для організму людини. Звідси й універсальна символічність соматизму **голова** як утілення інтелектуальних здібностей, влади, сили тощо.

Голова – інструмент, що керує розумом і мисленням, але також втілення людського духу, влади й життєвої сили [269, с. 59]. На основі прямого значення лексеми **голова** – «частина тіла людини або тварини, у черепі якої міститься головний мозок», сформувалися переносні значення: «розум, свідомість, людина як носій певних якостей» [ВТС, с. 250].

Синонімічні ФО **голову [свою] прихилити де; приткнути голову (себе) де** реалізують значення «знайти якийсь притулок, пристановище; влаштуватися десь» [СФУМ, с. 568]. На нашу думку, семи «влаштуватися десь», «знайти, можливо, з труднощами, якийсь притулок» вичленовуються у значенні ФО через наявність у лексичному наповненні фразеологізмів дієслівних компонентів **прихилити, приткнути: Доки живу – земля моя, я господар на ній. Гичак поділив, а тепер, на старість, немає де голови прихилити** (М. Томчаній) [СФУМ, с. 568].

Ситуація цілковитого зuboжіння відбита в семантиці ФО **не мати де голови (голову) прихилити, рідко** – «бути бездомним» [ФСУМ, кн.1, с. 477]. Дистрибутивне оточення стрижневого слова-компонента – **не мати й прихилити** – указує на відсутність у людини власного помешкання, крайню бідність: *Уже вечоріло, а він не мав де голову прихилити* [ФСУМ, кн.1, с. 477].

Діалектний фразеологізм **упакований (укомплектований) до зубів** – «заможний; живе багато» [ФСССГД, с. 142] – вербалізує уявлення про заможну людину сьогодення. Дієприкметниковий компонент **упакований** та його лексичний варіант **укомплектований** сигналізують про наявність необхідних атрибутів заможного життя: коштовності, транспортні засоби, засоби зв'язку, дорогий одяг, а **до зубів** вказує на

надмір усього окресленого: *Чого ж не хватає Денису? Він же **упакований до зубів*** (Луган.) [ФСССГД, с. 142].

Основна функція зубів – кусання й подрібнення їжі. Тож, якщо відсутня їжа, то й доводиться лише зубами клацати. Фразеосинонімічний ряд «голодувати» представляють 4 ФО: **[і] на зуб нічого покласти; дзвонити (клацати) зубами; класти / покласти зуби на полицю (мисник); хоч зуби клади на полицю.**

Внутрішня форма цих ФО синтезувала уявлення про відсутність їжі, що експлікується словами-компонентами **дзвонити / клацати, нічого класти / покласти**. ФО називають стан бідності. – *Як не стало дітям чого на зуб покласти, жінки темними ночами пробиралися до своїх хат. Хто ближче до краю села живе. В кого яка картоплина прикопана, а хто ще й не викопав на грядці* (В. Дрозд) [ВУДУФСУМ, с. 65].

Тема хабарництва представлена в цілісному значенні ФО **підмазати рильце кому** [ФСССГД; 266]: *Дісталось це місце тільки тому, хто підмазав рильце кому треба* (Наг Т). Зауважимо, що факт нечесного вирішення проблем таким чином засуджується соціумом і пояснює наявність у лексичному наповненні вульгаризму **рильце** («обличчя людини» [СУМ, т.8, с. 534]).

Соматизм **рот** засвідчений у фразеологізмі **нема (немає) чого в рот покласти** – «нічого їсти» [ФСУМ, кн.2, с. 546], що позначає абсолютну відсутність будь-яких продуктів харчування, тобто бідність: *При панській власті нема чого в рот покласти* (Укр.. присл..) [ФСУМ, кн.2, с. 546].

Тематична група «голова» представлена 21 ФО, що сигналізують про різний соціальний стан. Найпродуктивнішими є фразеологічні серії із соматичними словами-компонентами **голова й зуби**. Соматизм **голова** як компонент проаналізованих фразеологізмів асоціюється з бідною людиною, яка намагається знайти якийсь притулок. ФО із соматичним компонентом **зуби** свідчать як про бідність (пов'язану з відсутністю їжі), так і про заможність, коли є абсолютно всі атрибути для забезпеченого життя.

2.6.4. Фразеологізми зі словами-компонентами тематичної групи «тулуб»

Оскільки під соматизмами розуміємо «не лише лексеми, що називають частини тіла, але і слова, пов'язані з організмом людини і тварин (кістка, шкіра, кров, нерв, мускул і т. ін.), тому що вони позначають життєво важливі елементи матеріальної субстанції, без яких живий організм не може існувати» [242, с. 7], то розглядаємо фразеологізми з такими соматичними компонентами, що сигналізують про стан заможності / неза-

можності, як: **шия, горло, спина, горб, кістки, душа, шкіра, горб**, що належать до тематичної групи «тулуб».

Представлено фразеологічну серію з компонентом-соматизмом **шия** 9 ФО: **сидіти на шиї (на плечах); висіти на шиї у кого; на шиї у кого, чий; сідати / сісти на шию (на плечі) кому; везти на шиї у кого; злазити (злізати) / злізти з шиї; накидати (накладати, надівати і т. ін.) / накинути (накласти, надіти і т. ін.) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк, на себе)] кому; скидати / скинути ярмо (пута) [з себе (з шиї, з пліч)]; висунути шию з ярма.**

Соматизм **шия**, очевидно, через специфіку свого розташування – між тулубом і головою – стає символом підпорядкованості, у внутрішній же формі наведених фразеологізмів – смисловим стрижнем. Перебування під чийось впливом або чиєюсь владою сигналізує про залежність від когось, бідність. Зі значенням «ставити когось у залежність, підкоряти своїй владі; поневолювати» в українській мові зафіксовано ФО **накидати (накладати, надівати і т. ін.) / накинути (накласти, надіти і т. ін.) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк, на себе)] кому** [ФСУМ, кн.1, с. 526]. В. В. Денисюк, який досліджує особливості реалізації лексеми **шия** в структурі фразеологізмів на матеріалі пам'яток XVI-XVII ст., зауважує, що активно вживаними є фразеологізми, у яких простежується асоціативний зв'язок «ярмо – шия». Такі сполучення символізують покірність, залежність, неволю [81, с. 344]. Можемо сказати, що цілісне значення ФО виявляє досить виразний зв'язок із внутрішньою формою, образним центром якої є соматичний компонент **шия**, що символізує залежність.

Протилежне значення – «звільнитися від залежності, здобувати волю» – реалізують ФО **скидати / скинути ярмо (пута) [з себе (з шиї, з пліч)]; висунути шию з ярма чийого**, що характеризують покращення життєвих умов, соціального стану, оскільки вільна людина здобуває значно ширші можливості для реалізації життєвих планів: *Ми не бунт оголошуємо, а справедливий суд, і тяжке панське ярмо народ таки скине з своєї шиї* (І. Ле. Наливайко) [ВУДУФСУМ, с. 224].

В антонімічні відношення наведені фразеологізми вступають у зв'язку з уведенням до лексичного наповнення дієслів опозиційної семантики та прийменників на позначення протилежних векторів руху в просторі.

ФО **[аж] з горла лізе (пре, преться) у кого, грубо** реалізує значення «хтось дуже багатий» [СФУМ, с. 556]. Фразеологізм вказує на кількісну характеристику багатства. Сема «надмірна кількість» експлікується в цілісному значенні дієслівним компонентом **лізе**, а також його лексичними варіантами **пре, преться**, що самі по собі мотивують негативні ко-

нотації. А отже, образ надмірної кількості багатства у свідомості мовця викликає осуд: *Тепер не проживеш, як не вкрадеш... Подумаєш, на якийсь там маторжаник украде. На зуба покласти. Так не від того, що з горла пре, а голод диктує* (В. Дрозд) [СФУМ, с. 556].

Фразеологічну серію (3 ФО) з компонентом-соматизмом **горб** утворюють ФО, що сигналізують як про досягнення матеріального достатку – **добувати / добути [своїм] горбом** [ФСУМ, кн.1, с. 254]; (**нажить своїм горбом**) [ФСССГД, с. 94], так і про бідність – **гнути горба (горб)**, матеріальне утримання когось – **тримати на своєму горбі**.

Хотілося б зауважити, що слово-компонент **горб** – переносне, розмовне «спина» [СУМ, т.2, с. 125] – асоціюється з важкою фізичною працею й функціонує в лексичному наповненні фразеологізмів у ролі смислового центра, що уточнюється дистрибутивним оточенням. Так, ФО **добувати / добути [своїм]** і **нажить своїм** характеризують самостійне й головне чесне досягнення належного соціального становища в суспільстві. Семантика дієслівних компонентів мотивує актуалізацію семи «досягти результату»: *Так то ж які землі? – перебив мене Пищимуха. – Рангові, а не ті, що кожен своїм горбом добував!* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 254].

Фразеосинонімічний ряд утворюють одиниці **обідрати до голої кості кого; обідрати / обдирати шкуру, зневажл.; здирати (знімати, здіймати, злупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкуру (дві шкури, по три шкури, сім шкур, десяту шкуру і т. ін.)**. Вони об'єднані інтегральною семою «забрати в кого-небудь геть усе» і функціонують для позначення негативно сприйнятої суспільством ситуації, коли люди збагачуються нечесним шляхом. Пейоративне значення підтримується актуалізованими за участі дієслівних компонентів **обідрати / обдирати, здирати (знімати, здіймати, злупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.)** сем «грабувати», «забирати», «обманювати когось». Слова-компоненти **до шкури, до кості** у внутрішній формі фразеологізмів асоціюються з крайньою межею, переступивши яку, позбавляють абсолютно всього: *Вони [багачі] на людей капкани ставлять, як на вовка. Спіймавсь, – здеруть із тебе шкуру, оббілюють дочиста, а те, що їм непотрібне, викинуть в гній* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.1, с. 331].

Фразеотворчими потенціями з-поміж інших виділяється також слово **душа: душа держиться (тримається) в тілі чим, у кого, чия; тільки душа в тілі; тільки [сама (одна)] душа залишилася (лишилася) в кого; чого душа бажає (хоче, прагне і т. ін.) / забажає (захоче, прагне і т. ін.); мати за душею що; нічого нема за душею у кого; пускати / пустити з душею кого; без шеляга за душею; [і (ні, ані)] копійки [зла-**

маной (мідної, щербатої) ([зламаного] гроша, шеляга) **нема (немає, не було) за душею (рідко при душі) у кого.**

Саме уявлення «душа – людина» переросло в асоціативні зв'язки й віддзеркалюється в значенні ФО. Внутрішньою формою названих фразеологізмів є уявлення про убогу, худорляву людину, яка не має чого їсти, живе в тяжких умовах, якій усього не вистачає. На думку О. Г. Важніної, А. В. Куцевої, у фразеологізмах, що наголошують на наявності в тілі лише душі, проводяться аналогії із зuboжінням, крайньою бідністю [40, с. 26]. Наприклад: «*Отак увесь вік свій прожила, – дума... баба Сикліта, – тільки душа в тілі*» (Г. Григоренко) [ФСУМ, кн.1, с. 282]. Метонімічне перенесення «душа – людина» відбилосся й у цілісному значенні антонімічних ФО: **мати за душею** що – «володіти чимсь, якимсь багатством» [СФУМ, с. 373] і **нічого нема за душею у кого** – «хто-небудь дуже бідний» [СФУМ, с. 432]. Саме дистрибутивне оточення при стрижневому слові-компоненті – **мати / нічого нема** орієнтує на наявність / відсутність матеріальних статків тощо. Наприклад: *Така біднота – нічого за душею нема* (3 усн. мови) [СФУМ, с. 432].

Зможність, наявність матеріального надлишку дає можливість людині прагнути більшого й отримувати абсолютно все, що у свою чергу вербалізується фразеологізмом **чого душа бажає (хоче, прагне і т. ін.) / забажає (захоче, запрагне і т. ін.)** – «мати все в достатній кількості, доволі, без обмежень»: *Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 282].

Тематична група «тулуб» сформована 18 ФО із соматизмами: **шия, горло, горб, шкіра, кості, живіт, душа**. Найпродуктивнішими є серії ФО: **шия** – 9 ФО, що сигналізують про залежність від когось, бідність, а також розмито вказують на рівень фінансового забезпечення; **душа** – 9 ФО, що номінують стан крайньої бідності або безмежних фінансових можливостей людини.

Ключовим компонентом проаналізованих фразеологізмів є соматизм. Зібраний матеріал нараховує 102 ФО. Фразеологізми із соматичним компонентом різні за кількісним складом, що дає підстави умовно виділити 2 групи. Першу групу утворюють фразеологізми із соматичним компонентом, що мають високу фразеологічну активність. До неї належать серії фразеологізмів із компонентами **рука** (30 ФО), **шия** (9 ФО), **душа** (9 ФО), **зуби** (7 ФО), **ноги** (7 ФО), **голова** (5 ФО), **горб** (4 ФО). Другу групу становлять ФО, що мають низьку фразеологічну активність. Це ФО з компонентами-соматизмами **лапа, лабети, коліно, рило, рот, горло, кістка**. Фразеологізми з компонентом-соматизмом не лише називають стан заможності, впливовості, приналежності до влади, бідності, залежності, а й мають символічне значення в українській культурі.

2.7. Фразеологізми з компонентами-назвами тварин

У культурі українського народу висловлювання про матеріальний стан, рівень достатку репрезентовані ФО зі словами-компонентами – назвами тварин. О. В. Назаренко зауважує, що зіставлення з номеном відомої тварини полегшує сприйняття, конкретизує враження й сприяє фіксації в пам'яті певних її особливостей і якостей. При цьому стабільна оцінка якоїсь риси, властивій певній тварині, ніби абстрагується, відділяючись від неї, і стає основою нового, переносного лексичного значення. Цей процес простежується в образно-переносних значеннях і компаративних фразеологізмах, які мають регулярний характер [191, с. 11].

У списку досліджуваних фразеологізмів на позначення заможності налічується 42 ФО з компонентами-зоонімами, серед яких назви свійських тварин (**бик, корова, теля, віл, кінь, коза, вівця**), домашніх тварин (**собака (цуцик), кіт**), лісових тварин (**білка**), гризунів (**миша, бобер**). До цієї ж групи зараховуємо ФО зі стрижневими словами-компонентами **ріг і хвіст**. Щодо ФО зі словами-компонентами **ріг і хвіст**, а також визначення центру й периферії в складі зоофразеологізмів Д. В. Ужченко пропонує таку класифікацію фразеологічних прототипів за належністю до світу номінації фауни: 1) відкрита, де ідіоми становлять фондові одиниці в межах зоофразеології (**мокра курка; ведмежа натура**); 2) прифондові, у яких є безсумнівні показники «зоофразеологічності», зокрема соматизми тварин (**вкрутити роги (хвоста), держати хвоста за вітром**); 3) периферійні, які не мають індикаторів зоофразеологічності й вимагають історико-етимологічного чи культурологічного розшифрування (**казитися з жиру**) [275, с. 7].

Собака (пес) із глибокої давнини став символом вірності; разом із тим він був уособленням злості, жорстокості. Небезпечно дражнити собаку (звідси про злих людей – «дражнити (дратувати) собак») [92, с. 557], хоча фразеологізм **дражнити (дратувати) собака** закріпився в мові зі значенням «ходити по чужих дворах, випрошуючи милостиню; жебракувати» [ВУДУФСУМ, с. 194; СУМ, т.2, с. 405; ФСУМ, кн.1, с. 268]: *Се [мі], що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнити по дворах* (І. Котляревський). Фразеологізм вирізняється своєю продуктивністю, про що свідчать зібрані в картотеці приклади з художньої літератури.

Є. Ю. Голоднова вважає, що процес утворення значення порівнянь із центральним смисловим компонентом «собака», який передбачає вживання конструкції *як собака* для підтвердження, образного прикрашання, підсилення інтенсивності міри вияву ознаки в смисловій структурі порівняння шляхом додавання компонента «дуже», що формально відсутній, але мається на увазі, характерний насамперед для тих порів-

нянь, що вживаються для зображення рис характеру й вдачі людини, змалювання деяких властивостей реалій навколишньої дійсності [65, с. 264]. Цей принцип діє й при утворенні порівнянь для називання соціального становища – бідності, наприклад, **босий як пес** «дуже бідний» [ССНП, с. 113].

Інтегральною семою «дуже бідний» об'єднані 4 ФО: **босий як пес; голодний, як цуцик; багата як собака кудлата; жиє як пес**. Диференціюються ФО за такими ознаками: 1) «хто-небудь дуже хоче їсти» **голодний, як цуцик** [СГ, т.4, с. 438]; 2) «бідна, безпритульна людина» **жиє як пес** [ССНП, с. 113]. В. В. Жайворонок зауважує, що собаче життя нужденне, злиденне, тому проклинаючи, бажають собачого життя [92, с. 557]. Тож і злиденне життя собаки є об'єктом порівнянь **голодний, як цуцик**. Діалектний дієслівний компонент **жиє** називає стан, у якому людина перебуває постійно, компонент **як пес** вказує не лише на бідність, а й на відсутність житла. На погляд Є. Ю. Голоднової, значна кількість народних порівнянь демонструє інший спосіб утворення порівняльної одиниці, який полягає у формально-граматичному порівнянні таких елементів, що в сумі не можуть утворювати логічне значення, мати відношення до адекватного відображення реалій навколишнього світу [65, с. 265]. Наприклад, **багата як собака кудлата** – «дуже бідний» [ССНП, с. 140].

Спільною семою «погане, бідне життя» об'єднані ФО **життя вольне як собаці на прив'язі; життя як собаці на перелазі**. Названі ФО протиставляються диференційними ознаками: 1) «підневільне, залежне життя»: **життя вольне як собаці на прив'язі** [ССНП, с. 55], де перебування собаки на прив'язі, тобто в залежності, неволі асоціюється з підневільним, залежним, а значить, і бідним життям людини; 2) «кепське життя»: **життя як собаці на перелазі** [ССНП, с. 55].

Про незначний статус людини в суспільстві говорить ФО **хвіст собачий** – «той, хто нічого не важить у суспільстві» [ФСУМ, кн.2, с. 924]. Зауважимо, що сприйняття й осмислення українцями взаємодії людини з тваринним світом, реалізуються в мові через зооніми – назви тварин у переносному значенні, що характеризують людину, її соціальний стан, а також її контакти з фауною. Думаємо, що людину, яка не має ніякого впливу в суспільстві, порівнюють із собачим хвостом, підкреслюючи цим іронічно-зневажливе ставлення як до хвоста, так і до людини: *Влада – гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте – хвіст собачий? Гетьман – монарх* (О. Вишня) [ФСУМ, кн.2, с. 924].

Кіт – свійська тварина, що живе майже в кожній родині. В українських легендах і переказах постає твариною, що створена Богом. З одного боку, кіт – творіння Пречистої Диви, але, з іншого, він з'їв чорта, а отже, належить до тварин «нечистих» [99, с. 261]. Однак зоонім **кіт** не

набув поширення у фразеологізмах на позначення заможності. Зафіксовано лише одну ФО на позначення бідності у «Фразеологічному словнику української мови» (1993) – **і кішки нема чим годувати** у кого – «хто-небудь дуже бідний» [ФСУМ, кн.1, с. 180]: – *Попросив би могорича та знаю, що в вас **і кішки нема чим годувати**, – сказав Зануда й вийшов з хати* (І. Нечуй-Левицький). Зауважимо, що синонімічне значення реалізує фразеологізм **нема чим тютюку виманити з-під столу** – «дуже бідний» [ФСССГД, с. 311], де **тютюка** – діалектне слово, назва собаки. Названий фразеологізм був предметом аналізу, увійшовши до складу тематичної групи стрижневих слів-компонентів ФО з назвами помешкань і їх частин.

Незважаючи на те, що бик є символом сили, мужності, хоробрості, виступає об'єктом традиційних порівнянь (*здоровий, сильний, товстий, як бик*), що засвідчують символіку сили й здоров'я [92, с. 35], він став образом, з яким асоціюється бідність і важка, брудна робота. Про це свідчать, наприклад, такі ФО: **волам (бикам) хвости крутити, зневажл.** – «виконувати примітивну, часто брудну, низькооплачувану роботу» [ФСУМ, кн.1, с. 402]; «виконувати примітивну, брудну роботу» [ВУДУФСУМ, с. 17]; **телям хвости крутити, зневажл.** [ФСССГД, с. 304]; **ні кола ні вола, ні села, ні двора; ні кола, ні двора, ні рогатого вола** – «немає ніякого господарства, ніякої худоби» [ВУДУФСУМ, с. 74, 154]. Внутрішня форма ФО **волам (бикам) хвости крутити, зневажл.; телям хвости крутити, зневажл.** мотивується екстралінгвістичними факторами, відсилаючи до відомостей про господарську діяльність українців. Очевидно, вибір низькооплачуваної роботи мотивований складною матеріальною ситуацією: *Всі кажуть: умієш ти говорити. При новій власті в тебе не будеш **волам крутити хвости**, підеш на дорогу начальників* (М. Стельмах) [ВУДУФСУМ, с. 17].

Для українців джерелом добробуту й багатства, символом достатку, годувальницею селянської сім'ї є корова [92, с. 306], що й відображено у ФО **дійна корова** – «джерело прибутку» [ВУДУФСУМ, с. 84]: *Часто батька дітям стають **дійною коровою*** (З усн. мови) [СФУМ, с. 308]; *Церква стала для Луканогового батька **дійною коровою** і зробила його справді багатим* (Ю. Збанацький) [ВУДУФСУМ, с. 84].

В українській культурі **миша (миш)** – «нечиста» тварина, створена дияволом, яку народна традиція відносить до гадів; служить об'єктом традиційного порівняння (на означення жвавості, бідності, розгубленості, тривоги тощо) [92, с. 366]. Зоонім **миша** в українській фольклорній традиції асоціюється з матеріальним становищем [93, с. 530]. В українській мові ми знаходимо лише ті фразеологізми зі словом-компонентом **миша (миш)**, що називають стан бідності.

Фразеологічну серію зі словом-компонентом **миша** утворюють 3 ФО: **голий як (руда) миша (миш)**; **голий як церковна миша**; **як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша**, зі сл. бідний. Названі фразеологізми є конститuentами фразеосинонімічного ряду зі значенням «дуже бідний».

Як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша, зі сл. бідний, жарт. – «уживається для підсилення значеного слова; дуже, зовсім» [ФСУМ, кн.1, с. 490; ВУДУФСУМ, с. 109; СФУМ, с. 390]. Як бачимо, супровідне слово *бідний* необхідне не лише для функціонування ФО, а й для реалізації його значення. В основі внутрішньої форми уявлення про те, що в церквах не зберігають жодних продуктів харчування: *О, то бабка! Бідна, як церковна миша, а гонору, гонору...* (М. Далекій) [ВУДУФСУМ, с. 109]. Атрибутивний компонент **голий** підсилює значення бідності: **голий як (руда) миша (миш)**; **голий як церковна миша** [ССНП, с. 92].

Значення фразеологізму **як з рога достатку**, зі сл. висипати, сипати і т.ін. – «щедро, рясно, у великій мірі» [ВУДУФСУМ, с. 167] пов'язане зі старогрецьким міфом, за яким коза Амалфея, що вигодувала своїм молоком Зевса, якось зламала собі ріг, а Німфа – одна з виховательок Зевса – наповнила ріг плодами й подала йому, у свою ж чергу Зевс на віддяку подарував ріг німфам, пообіцявши, що з нього з'являтиметься все, чого їм захочеться. ФО характеризує ситуацію, коли людині щастить у житті, а також дістається все легко: – *Для мого попередника союзники не шкодували нічого, – вів далі Врангель, – все на нього сипалось, як із рога достатку, а я за кожен патрон, за кожен снаряд мушу кланятись...* (О. Гончар) [ВУДУФСУМ, с. 167].

Кінь має для українського народу особливе значення. Перш за все кінь символізує відданість, швидкість, витривалість [92, с. 286]. В українській фразеології символічні значення образу цієї тварини характеризуються широкою розгалуженістю, серед яких і символ влади. Фразеологізм **на коні бути (сидіти)** означає «займати значне становище в суспільстві» [ФСБ, с. 100]. У внутрішній формі ФО створюється образ людини, яка перебуває при владі: *Кар'єра його залежала від тих, які сиділи на коні* (М. Стельмах). Антонімічне значення реалізує фразеологізм **зсадити з коня** – «позбавити певного становища в суспільстві»: *Йди вже, підвозь на машині свого Марка. Та гляди, щоб не зсадив тебе він згодом і з машини, і з коня* (М. Стельмах) [ФСБ, с. 65].

ФО-синоніми **здерти як із Сидорової кози**; **лупить (облупив) як Сидорову козу** маніфестують значення «безжалюбно відібрати все майно», тобто зробити людину бідною. Дієслова-компоненти **здерти**, **лупить (облупив)** у внутрішній формі ФО реалізують семи «забирати», «грабувати», «красти», «обманювати», «нечесно заволодіти чийсь май-

ном», а об'єкт порівняння **як Сидорову козу** порівнюється з людиною, яку безжалюно пограбують. Щодо наведених виразів В. М. Мокієнко говорить: **коза** вважалася твариною шкідливої вдачі, за що вона й заслуговувала пороття [186, с. 251-252]. ФО містять також латентну вказівку на те, що ситуація, відбита у фразеологізмі, стосується збагачення незаконним шляхом.

У процесі аналізу національно-культурної семантики фразеологізмів на позначення заможності звертаємо увагу на фразеологізми, у лексичному наповненні яких наявні компоненти – назви **риб**. Представлено ФО, у лексичному наповненні яких є слова-компоненти з такими видовими назвами: **карась, лящ**, що виступають засобами фіксування інформації про тяжкі матеріальні умови (**битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід**); впливовість, багатство (**велика риба; карась фарширований**); ситуації, коли хтось має певну вигоду: **ловити рибку в чому; підкинути ляща кому**.

Фразеологічну серію з компонентом-зоонімом **риба** представляють 4 ФО: **битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід; велика риба; ловити [золоту] рибку в чому**.

В українській культурі уявлення про тяжкі матеріальні умови, нестатки, злидні вербалізуються шляхом порівняння людини в таких життєвих обставинах з рибкою, яка б'ється об кригу. Такі порівняння зумовлені, за спостереженням В. Д. Ужченка, тим, що через брак кисню у водоймищі під кригою риба б'ється об лід, так само, як вона б'ється об лід, коли її викидають на кригу під час риболовлі [ВУДУФСУМ, с. 166]. Тому риба символізує безпорадність, безпомічність. З інтегральною семою «жити бідно» зафіксовані ФО **битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід**: *Господарство було хоч і злиденне, дві десятичини наділу в степу, а мати сама б'ється, як рибина в неводі, батько все в кузні ж* (А. Головка) [СФУМ, с. 31]; *Як живеш недоідаючи щодня та б'єшся як риба об лід, заробляючи, то не будеш веселий* (Б. Д. Грінченко) [СУМ, т.1, с. 170].

Хоча, за свідченням В. В. Войтовича, риба символізує плодючість, багатство, мудрість, а також жадібність, байдужість, дурість [56, с. 418]. У внутрішній формі фразеологізмів слово-компонент **риба** асоціюється з людиною. Так, ФО **велика риба** має значення «впливова людина, поважна особа» [ФСУМ, кн.2, с. 735], при цьому семи «значна», «поважна» мотивуються атрибутивним компонентом **велика**: *Отець її – дуже велика риба, один з перших багачів в Бориславі і Дрогобичі* (І. Франко) [ФСУМ, кн. 2, с. 735]. Жаргонізм **карась фарширований** має значення «багата людина» [ЛСУЖ, с. 337]. **Фарширований** – це молодіжний синонім до **багатий** [ЛСУЖ, с. 337], тобто «начинений» всіма необхідними атрибу-

тами для молодшої людини. Очевидно, **карась** є образом молодшої людини, що має у своєму арсеналі найдорожчі засоби зв'язку, автотранспорт, одяг, коштовності тощо.

Про збагачення легким, нетрудовим шляхом, одержання прибутку сигналізує фразеологізм **ловити [золоту] рибку в чому** – «мати користь, вигоду з чого-небудь; наживатися» [СФУМ, с. 352], що відсилає нас до літературного джерела цієї одиниці – твору О. С. Пушкіна «Казка про золоту рибку»: *У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок. Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус ті, хто ловив рибку у тому військовому складі* (Переклад С. Масляка) [СФУМ, с. 352].

Зоонім **лящ** вживається в складі ФО **підкинути ляща кому** зі значенням «підлабунитися; дати хабара» [ФСССГД, с. 196]. У внутрішній формі ФО реалізовано уявлення про ситуацію, коли у власних інтересах непомітно залишають гроші або які-небудь інші подарунки: **Підкинь йому ляща** – *і все буде гаразд* [ФСССГД, с. 196].

В українській міфології, за свідченнями В. В. Войтовича, В. В. Жайворонка, значна кількість приказок, легенд, прислів'їв пов'язана з **птахами**. Особливо любили предки перелітних птахів, які прилітають із вирію-раю: вони були вісниками весни, приплоду, урожаю, добра, здоров'я й щастя [56, с. 400; 92, с. 489]. Зоонім **птах (птиця)** функціонує в складі ФО, що характеризують високе становище людини в суспільстві й відповідно називають стан заможності. ФСР «заможна людина, яка займає високе становище в суспільстві» утворюють 3 ФО: **знатна птиця, зневажл.; важливий (рідше важний, великий) птах / важлива (рідше важна, велика) птиця; птах високого польоту**. Розгортання окремих слів у фразеологізм відбувається шляхом нарощування вихідного слова в разі уточнення якогось його значення. Для названня фразеологізмів конкретизацією семантики базового слова **птах** є значення «людина» [273, с. 140], відповідно атрибутивні слова-компоненти **важливий, високий, знатний** указують на рівень становища, ваги, влади людини в суспільстві: – *Де ж, ми великий пан – кадильницю за попом треба нести, а ми – не робітниця, не наймичка, ми – важна птиця – паламарка!* (Панас Мирний) [ВУДУФСУМ, с. 160]; *3 усіх боків дівчата так і пострілювали поглядами на цю знатну, в картатому костюмі, птицю, що не вміла навіть сидіти до ладу на траві* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.2, с. 717].

Антонімічне значення «людина, яка не займає визначного становища в суспільстві» реалізують 3 фразеологічні одиниці: **птах (птиця) низького польоту; невелика птиця; дрібна пташка**: *Як ви насмілились вийти з табору?!.. – Не галасуйте, пане майстре, невелика птиця!* (Ю. Яновський); *Пивовар... окидає гостя досвідченим оком, яке його*

ніколи не зраджувало. – **Дрібна пташка** (3 газети) [СФУМ, с. 583].

Зооніми є усталеними, одвічними етнокультурними символами, а глибина їх культурно-національного контексту є сильним фразеотворчим матеріалом. Зафіксовано 62 ФО з компонентом-зоонімом. Тварини відіграють важливу роль у житті українців, що зумовлює утворення фразеологізмів зі словами-компонентами назвами тварин, що віддзеркалюють соціальний стан народу та спосіб його світосприйняття. У складі фразеологізмів ужито такі зооніми на позначення заможності: **корова, ріг, птах**; бідності: **собака (пес), кішка, хвіст, миша, коза, вівця, білка, риба**; факту виконання низькооплачуваної роботи: **бик (теля), віл**; різниці в соціальному становищі в суспільстві: **кінь**.

Найпродуктивнішими є серії ФО, у лексичне наповнення яких увіходять слова-компоненти **собака** – 9 ФО, **птах (птиця)** – 7 ФО, **риба** – 4 ФО, **миша** – 4, **бик** – 4. Поодинокими є ФО, у лексичному наповнення яких є слова-компоненти **хвіст, ріг, ляц**.

Висновки до розділу II

Аналіз фразеологізмів на позначення заможності здійснювався відповідно до положення про те, що лексичне наповнення та внутрішня форма є основними чинниками формування цілісного фразеологічного значення. Диференціація ФО за віднесеністю стрижневих слів-компонентів до певної лексико-тематичної групи уможливила виділення таких груп: 1) фразеологізми з назвами грошей і дорогоцінних металів (*карбованець, мільйон, грошки, копійка, золото, срібло-золото* та ін.); 2) фразеологізми зі словом-компонентом *пан*; 3) фразеологізми з назвами одягу (*сорочка, столи, лапті*), зі словами-компонентами *кишеня, гаманець*; 4) фразеологізми на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання (*кіл, двір*), власне помешкання (*хата*) та його частин (*вікно, піч, стіл, скриня*); 5) фразеологізми з назвами продуктів харчування (*хліб, вареник, сметана, масло, сало*); 6) фразеологізми на позначення стану заможності / незаможності з компонентами-соматизмами (*рука, нога, голова, коліно* тощо); 7) фразеологізми з компонентами-назвами тварин (*кінь, собака, миша* тощо).

Як свідчать результати дослідження фразеологізмів української мови на позначення заможності, стрижневі слова-компоненти виступають сигналізаторами стану заможності (*золото, мільйони, гроші, сало, жир, малина*), бідності (*копійка, лапті, личаки, нитка, сорочка*), а також мають символічне значення: *рука* – влада, *ноги* – упевненість, *золото* – багатство; *копійка, нитка* – еталон мінімальної одиниці, *масло* – добро-

бут, *хліб* – рівень добробуту, багатства, найнеобхіднішого засобу для існування. Переважно такі символи в складі фразеологізмів на позначення заможності є центральними із семантичного погляду, тому що вони беруть активну участь у формуванні внутрішньої форми й мотивують цілісне фразеологічне значення.

РОЗДІЛ III ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ

В останні десятиліття лінгвістику розглядають як антропоцентричну, в центрі уваги якої вивчення мови у взаємозв'язку з людиною та її мисленням, оскільки «антропоцентрична парадигма виводить на перше місце людину, а мова вважається головною конститутивною характеристикою людини, її найважливішою складовою» [175, с. 8]. Отже, і принцип «від носія до мови» стає визначальним для систематизації мовного матеріалу, зокрема фразеологічного, у вигляді певних структурованих угруповань. Окреслений підхід реалізується в ідеографічній класифікації одиниць. Упорядкування таких розрядів і спостереження над їх конкретним наповненням відкриває панорамну ретроспективну картину прототипів як окрему культурно-національну ланку загальноукраїнського континууму [142]. В україністиці ідеографічний принцип систематизації фразеологічних одиниць покладений в основу класифікацій М. Ф. Алефіренка [4], А. О. Івченка [110], Ж. В. Краснобаєвої-Чорної [142], Ю. Ф. Прадіда [215-217], П. О. Редіна [224, 225], В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка [272, 273] та ін. При цьому О. М. Обєднікова зауважує: «Ідеографічний словник, основною одиницею якого є певне семантичне поле, здатен не лише представити екстралінгвістичну дійсність у її повному обсязі, а й дозволяє встановити продуктивність й актуальність різних словотвірних засобів мови (звуження / розширення значень слів, конкретизація / генералізація значень, конкуренція / диференціація синонімів тощо)» [196, с. 32]. Таким чином, найбільш точного відтворення уявлень про заможність засобами української фразеології можна досягти, систематизувавши виділений корпус одиниць у ФСП.

3.1. Фразеосемантичне поле «заможність»

Ураховуючи думки учених-фразеологів, вважаємо за можливе представити ФСП «заможність» (265 ФО) як складну структуру у вигляді поєднання 4 дієслівних ФСГ «ставати заможним», «бути заможним», «мати матеріальний надлишок», «мати владу», 2 субстантивних ФСГ «заможна людина», «заможне життя» та ад'єктивної ФСГ «заможний» й адвербіальної ФСГ «заможно».

3.1.1. Дієслівна ФСГ «ставати заможним»

Дієслівна ФСГ «ставати заможним» (80 ФО) виявилася найчисленнішою в межах ФСП «заможність». Об'єднання фразеологізмів у ФСГ здій-

снювалося за: категорійною віднесеністю всіх ФО до розряду дієслівних, наявністю спільної семи «бути заможним» в семантичній структурі всіх конститuentів групи. ФСГ «ставати заможним» сформована з 8 ФСР: «зайняти визначене становище в суспільстві», «користуватися чиеюю підтримкою», «отримати хабара», «дати хабара», «мати прибуток», «грабувати»; займатися злодійством», «ставати / стати гладким від забезпеченого життя», «жити за чийсь рахунок».

Структура українського суспільства, зазнавши помітних змін, досі зберігає ознаки, за якими значне становище в соціумі є важливим показником заможності. До складу ФСР «зайняти визначене становище в суспільстві» належать фразеологізми **вийти (вибитися, вирватися і т. ін., вискочити) / виходити (вибиватися, вириватися і т. ін., вискакувати) в люди; вилазити (вилізти, видряпатись і т. ін.) наверх; іти / піти вгору; іти по висхідній; посісти / посідати своє (якесь, належне і т. ін.) місце в чому; високо піти [вгору]; вийти у пани (панство, міщане); лізти у пани; на коні бути (сидіти); дертися вгору**. Наприклад: – *По службі ти високо підеш, хороше жити будеш* (Григорій Тютюнник); – *Подякуй за це від мене Шестірному, скажи йому, що він не забариться високо піти вгору* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.2, с. 642]; *Чи не мудріше було б спершу якесь місце в житті посісти, а вже потім брати на себе відповідальність за сім'ю?* (М. Ю. Тарновський) [СФУМ, с. 548]; *Наші доморослі Платони з Ньютонами високо літали, та низько, дуже низько, сіли* (С. Єфремов) [СФА, с. 47].

Цей ФСР є гіперо-гіпонімічним утворенням, оскільки в його структурі виокремлюються синонімічні ряди ФО з ідеограмами:

1) «добиватися вишого становища в суспільстві»: **іти / піти вгору; іти по висхідній**. Наприклад: *Інший би гордився твоїми успіхами, становищем, тим, що йдеш угору, а цей? Рідний батько при людях наклеп на тебе зводить, ГЕСи якісь приліпив, затоплення Скарбного* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.1, с. 353]; *Цінять тебе [Володько] й за твої особисті заслуги. Шлюб тобі не зашкодить, навіть Єлька не приспить у тобі жадобу іти по висхідній, брати штурмом Ельбруси життя* (О. Гончар) [СФУМ, с. 280].

2) «домогтися певного становища в суспільстві за будь-яких обставин»: **вийти (вибитися, вирватися і т. ін., вискочити) / виходити (вибиватися, вириватися і т. ін., вискакувати) в люди; вилазити (вилізти, видряпатись і т. ін.) наверх; вийти у пани (панство, міщане); на коні бути (сидіти)**.

Очевидно, що дієслівні слова-компоненти **вийти, вибитися, вирватися, вискочити, вилазити, вилізти, видряпатись** у цілісному фразеологічному значенні реалізують семи «докладаючи зусиль», «із

труднощами». Прислівниковий компонент **вгору** в складі ФО актуалізує ядерні семи свого значення «до вищого ступеня, рівня (розвитку, стану)».

У зазначеному ряді фразеологізмів простежується різного типу варіантність: граматична (**вийти / виходити, іти / піти**), лексична (варіантність іменникового компонента – **пани / панство / міщане**, варіантність дієслівного компонента – **вийти / вибитися / вирватися, вилазити / видряпатися**), яка створює своєрідну семантичну парадигму: *Що буде, те й буде. Будеш знов чумакувати, Поки **вийдем в люди*** (Т. Шевченко); *Як я могла думати, що **виб'юся в люди**, сидючи у сієї [цієї] відьми?* (Леся Українка) [ФСУМ, кн.1, с. 89]; *Він гордився, що всього добивається сам... Він знав: **вирветься в люди**, дійде до мети* (Є. Куртяк); *Писарям та головам заздро було, як-таки москальчук, ще недавній голодраниць, волоцюга, ледащо, посівши за жінкою багатство, **вискочив у люди**, між пани, куди вони перлися з самого малку* (Панас Мирний); *От і ти справлялась, вчилась та потрошку **Вибиралась в люди** на пряму дорожку* (Я. Щоголів) [ФСУМ, кн.1, с. 90].

3) «вести себе подібно до людей привілейованого класу»: **дертися вгору; помазатися в пани (паном)**. Наприклад: *[Виборний:] Ой, ви, письменні! **Вгору деретеса**, а під носом нічого не бачите* (І. Котляревський) [ФСУМУ, кн.1: 233]; *[Микола:] Він живе тільки [тільки] тут, бач, возний — так і бундючиться, що **помазався паном*** (І. Котляревський) [ФСУМ, кн.1, с. 440].

На думку О. І. Андрейченко, влада інтерпретується як рослина, дерево, яке має коріння, верхівку, гілки тощо. Метафора ґрунтується на основі двох орієнтаційних метафор: верху, тобто верхівки, гілок влади, і низу – підкорення владі чи силі (Дж. Лакофф, М. Джонсон) [13, с. 10].

Не може залишитися не поміченою структурно-граматична модель для фразеологізмів ФСР «зайняти визначене становище в суспільстві», першим елементом яких є дієслово + **вгору / наверх / в люди / у пани**. Очевидно, слова-компоненти **вгору, наверх** асоціюються у свідомості мовців із тим, що «зверху» знаходиться все краще – влада, керівництво, гроші.

Характер соціально-майнових відносин, а також визначення місця кожного члена в суспільстві знайшли своє відображення в семантиці ФО, які експлікують сему «соціальний стан».

Інтегральна сема «зміна соціального статусу» вичленовується в семантичній структурі фразеологічних одиниць **вийде людина; зробити людину (людиною)** [ФСУМ, кн.1, с. 346]. Наприклад: *Його постійною мрією було: швидше **вийти в люди** і зажити самостійним життям* (М. Тарновський); *Йону-бесарабця Хаєцький взяв до себе в їздові, пообі-*

цявши **«зробити з нього людину»** (О.Гончар) [ФСУМ, кн.1, с. 346].

Компоненти-назви людини в лексичному наповненні ФО виступають безпосередніми сигналізаторами соціального статусу. Відзначимо, що семний конкретизатор «зміна» мотивований наявністю в лексичному наповненні дієслівних компонентів, що експлікують динамічність [305, с. 157].

Інтегральна сема «підтримка» стала підґрунтям для об'єднання ФО **мати руку**, *перев. де*; **мати велику лапу**; **мати волосату (волохату) лапу** у ФСР «користуватися чиеюсь підтримкою». У семантиці фразеологізмів відображена сукупність уявлень людини про вирішення різноманітних питань, можливо, і матеріального характеру, завдяки підтримці впливової особи. У цьому разі слово-компонент **рука** та його лексичний варіант **лапа** виступають символом влади. Наприклад: *[Дід:] Він скривь **руку має**, а ми що?* (І. Карпенко-Карий); *Він **мав** там досить **сильну руку** в особі одного свого колишнього товариша по службі* (Олена Пчілка); *Там все-таки [князь] підозривав, що Іван с'як чи так **мав** у тім «случаю» випадку **свою руку*** (І. Франко) [ФСУМ, с. 376].

ФСР «дати хабара» відтворює уявлення мовців про збагачення інакшим, ніж чесною працею, шляхом і репрезентований 3 ФО **куку в руку**, *заст., зі сл. дати*, *взяти*, *тикати і т. ін.*; **дати в лапу**, *крим.*; **підмазати рильце**, *кому*.

Наведені фразеологізми ФСР «дати хабара» й «отримати хабара» були предметом детального аналізу в другому розділі. Зауважимо, що, незважаючи на антонімічність компонентів ФО **дати / взяти**, фразеологізми ФСР «дати хабара» й «отримати хабара» мають спільну ознаку – і в першому, і в другому випадках людина збагачується нечесним способом.

Окремим фразеологічним гіперосинонімічним утворенням є об'єднання фразеологізмів на позначення процесу збагачення. До його структури входять ФСР з ідеограмою:

1) «багатіти, без великих затрат праці» (3 ФО): **гребти (загрібати, горнути і т. ін.) гроші (золото і т. ін.) лопатою (жменюю); міряти мірками (міркою, ковшем) гроші; переходити / перейти (вийти) на легкий хліб**. Наприклад: *Звідки ж ти, безтолоч, знаєш, що дядечко **гроші мірками міряє?*** (М. Стельмах); – *Ну, там, Лесю, чоловік зразу багатіє, коли повірити панові з Білої Церкви, – заступився за Америку Білоус. – Там **гроші лопатою гребуть*** (М. Стельмах);

2) «витребувати у когось гроші» (2 ФО): **бабки скачати; бабки відбити;**

3) «незаконно збагачуватися» (13 ФО): **бабки збивати / збити; бабки забивати; робити бабки (гроші); бабки ліпити; бабки лама-**

ти; захоплювати (захопити) в [свої] лабети; гріти (нагрівати) / по-гріти (нагріти) руки; гребти під (до) себе [обома руками (обіруч)], зневажл.; запускати (запустити, просувати, просунути) руку (лапу, лапи) в що, до чого; липнути (прилипати) / прилипнути до рук чийх, яких, кому; обідрати до голої кості кого; обідрати / обдирати шкіру, зневажл.; здирати (знімати, здіймати, злупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкіру (дві шкіри, по три шкіри, сім шкур, десяту шкіру і т. ін.). До лексичного наповнення фразеологізмів, які вказують на збагачення незаконним способом, увіходять стрижені слова-компоненти **гроші, бабки, рука, шура**. Назви грошей у лексичному наповненні ФО є сигналізаторами значення «багатство», а дієслівні слова-компоненти **збивати, ліпити, захоплювати, гріти, гребти, запускати, липнути, обідрати** виступають актуалізаторами семи «незаконно». Лексема **рука** служить метонімічним позначенням людини, її дій, вчинків. ФО з компонентом-соматизмом **рука** зумовлюють сприйняття цього соматизму як показника органу сили влади, керівництва, а також механізму привласнення, підкорення тощо [12, с. 7-8]. Рука як символ влади пов'язується передусім з оволодінням чимось. Наприклад: *Шовкун ламав уже голову., щоб випровадити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі, шкодити, не допускати **просувати лапи** до земських грошей* (Панас Мирний) [СУМ, т.4, с. 447]; *І в чому ж він помилився сам?.. Чому ж такий нещасливий? І вдома, й на роботі. Не **гріб під себе**, не чіплявся в чужі горлянки* (Ю. Мушкетик) [СФУМ, с. 168]; *Віддавна вже **гріли руки** при бориславській нафті та при бориславському воску* (І. Франко); *Катерина чула, за яку «ідею» карався до війни староста, – він добре **нагрів руки** в сільській кооперації* (Д. Бездик) [ФСУМ, кн.2, с. 198]; – *Дехто легкого життя забажав, є люді, які **руки нагрівають** на труднощах* (Н. Рибак) [СФУМ, с. 171].

У межах ФСР з ідеограмою «незаконно збагачуватися» виділяємо гіпонімічний синонімічний ряд «забрати в кого-небудь геть усе» (7 ФО): **обідрати до голої кості кого; обідрати / обдирати шкіру, зневажл.; здирати (знімати, здіймати, злупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкіру (дві шкіри, по три шкіри, сім шкур, десяту шкіру і т. ін.); здерти як із Сидорової кози; лупить (облупив) як Сидорову козу; обсмущив як вівцю; оббілувати (обідрати, обчистити і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) білочку (білку) кого.** Інтегральна сема «геть усе» в семантичній структурі фразеологізмів конкретизується словами-компонентами **до голої кості, шкіру**. Наприклад: **Обідрали до голої кості** (Укр. присл.); *Куди вигідніше заманити їх [гайдамаків] у двір, у пастку, та й **обідрати** з них **шкуру**: обеззброїти, коней забрати. А самих – межі плечі – на всі чотири сторони* (А. Головка) [ФСУМ, кн.2,

с. 566]; Вони [українські поміщики] **здирали по три шкури** з українського селянина (І. Цюпа) [ФСУМ, кн.1, с. 331].

Дохід, одержуваний від якого-небудь роду діяльності, справи, розуміється як прибуток. Прибуток завжди покращує матеріальний стан будь-кого. ФСР «мати прибуток» становить угруповання фразеологізмів, до складу яких увіходить 13 ФО: **заробити добру копійку; перепадала копійка; копійка водиться (волочиться); копійка в кишеню пливе; пахне карбованцем; перепадати / перепастися у кишеню кому; попливти / пливти у кишеню (до кишені, у руки і т. ін.); набивати (напихати) / набити (напхати) [собі] кишені (калитку, капшук) чим; класти собі в кишеню що; пливти (іти, текти і т. ін.) / припливти (прийти, притекти і т. ін.) до рук (у руки), перев. зі сл. сам, сама, само; простягати / простягти (простягнути) руку (руки) до чого; ловити [золоту] рибку в чому, ірон.**

Сема «прибуток» об'єднує досліджувані ФО, що активізують у цілісному значенні диференційні семні конкретизатори «мати незначний заробіток, прибуток», «мати легкий заробіток, прибуток», «мати нечесний заробіток», «мати прибуток; наживатися» Цей й зумовило групування аналізованого фразеологічного матеріалу у ФСР з відповідними ідеограмами:

1) «мати заробіток, прибуток, гроші»: **заробити добру копійку; перепадає копійка; копійка в кишеню пливе; пахне карбованцем;**

2) «передбачаються прибутки, гарний заробіток»: **пахне карбованцем.** Значення «майбутнє збагачення» досягається завдяки ядерним семам слів-компонентів **пахне** – «відчувається» й **карбованцем** – «гроші»;

3) «мати незначний заробіток»: **перепадати / перепастися у кишеню кому; копійка водиться (волочиться);**

4) «мати легкий заробіток, прибуток» **попливти / пливти у кишеню (до кишені, у руки і т. ін.); копійка в кишеню пливе; пливти (іти, текти і т. ін.) / припливти (прийти, притекти і т. ін.) до рук (у руки), перев. зі сл. сам, сама, само.** Сигналізаторами семи «легкий» виступають дієслівні компоненти **попливти / пливти / припливти: Таксі, повторив Кость, – то, дядьку Миколо, живе діло. Колесо крутиться – копійка в кишеню пливе...** (М. Рудь) [ФСУМ, кн.1, с. 389]; – **Що?! Таки не витримав? Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся** (Григорій Тютюнник) [СФУМ, с. 519].

Легка, без особливих ускладнень чи навантаження, робота позначена трансформованим фразеологізмом **смажені фазани з неба падають** (узуальна ФО **падати / впасти з неба, перев. із запереч.** – «діктатися кому-небудь дуже легко, без труднощів і т. ін.» [СФУМ, с. 480]). Як

відомо, фазан є цінним мисливсько-промисловим птахом, якого розводять у спеціалізованих господарствах, тож уведені до структури ФО слова-компоненти **смажені фазани** актуалізують сему «щось дуже цінне / вартісне»: *Коли хтось не задоволений своїм фінансовим чи соціальним становищем, кажуть: «Ти ж бо дзвонив ключами, тож не скаржся». І справді – треба вперто працювати, **смажені фазани з неба не падають** [330, с. 40];*

5) «мати нечесний прибуток; наживатися»: **набивати (напихати) / набити (напхати) [собі] кишені (калитку, капшук) чим; класти собі в кишеню що; простягати / простягти (простягнути) руку (руки) до чого**. Сема «нечесний» актуалізується в цілісному значенні ФО за допомогою дієслівних компонентів **набивати (напихати) / набити (напхати), класти**. Наприклад: *По багатьох школах вчителі... пояснювали школярам усю нікчемність сищицьких пригод, вигаданих, щоб **понабивати кишені хитрих, пожадливих видавців та ремісників-авторів** (Грицько Григоренко) [ФСУМ, кн.1, с. 517]; *Рубали [люди] ліси, робили землянки, а земля добра була, багата. Потому пани і сюди стали **руки простягати**, хотіли і тут всім заволодіти (Легенди...) [СФУМ, с. 580].* Окремо у ФСР «мати прибуток» виділяємо серії зі словами-компонентами **копійка, кишеня, рука**. Хоча **копійка** виступає сигналізатором семи «незначна кількість», однак дистрибутивне оточення в межах лексичного наповнення – **заробити добру, в кишеню пливе** – викликає уявлення про збільшення кількості або ж про стабільне надходження постійної кількості.*

Одиницями ФСР «ставати / стати гладким від забезпеченого життя» є **гарні зуби мати; пику відпасти; наїдати / наїсти черево (пузо, пику, морду)**. Спільним для цих фразеологізмів є те, що до їх лексичного наповнення входять соматичні компоненти, які не можна, на нашу думку, називати випадковими сигналізаторами матеріального стану. Т. Валодзіна вважає, що загалом соматична фразеологія демонструє архаїчне сприйняття тіла як своєрідної матриці для опису практично будь-якого предмета чи явища [43, с. 47]. Тож не дивно, що заможність і забезпеченість асоціюються з частинами тіла, з добротним фізичним виглядом, проте експлікують негативну оцінку соціуму, що часто підкріплюється й контекстом: *Мій чоловік за вас кров проливав, а ви тут **пику наїдаєте!** (Ю. Мушкетик); **Благально склав [чоловік] руки: – Я бідний хлоп! – Бре-шеш, таке **пузо наїв!** (П. Панч); **Розчинились двері, і до нашої камери не зайшов, а поточившись, влетів якийсь чоловік. – Наволоч! **Наїв морду!** (Ю. Збанацький) [СФУМ, с. 419; СГ, т.1, с. 222].*****

У структурі ФСГ «ставати заможним» вичленовується ФСР «грабувати; займатися злодійством». Збагачення злодійськими методами (крадіжка грошей із кишені) позначають фразеологізми **перевіряти / пере-**

вірити кишені кому; лазити в [чужі] кишені; трусити кишені; потрусити кишені у кого, чий: *То, може, в кишені чужі лазили...* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 412]; *Довбуш завжди радився на доли, чи то мав карати пана за збиткування над кріпаками, чи потрусити кишені орендаря-кровопивці або сільського дуки* (В. Гжицький) [ФСУМ, кн.2, с. 683]

ФСР (16 ФО) «жити за чийсь рахунок» має у своєму складі фразеологізми **їсти (заїдати) чужий хліб; їсти казенний хліб; переїдати / переїсти хліб; хліб-сіль їсти; на хлібах (на хлібі) чийому, зі сл. жити, сидіти, бути і под.; з'їсти хліба чийого; їсти хліб; заглядати (зазирати) в кишеню чию; дивитися (заглядати, зазирати) в руки (до рук) кому; сидіти на голові, кому, у кого, чийі; сидіти на шиї (на плечах); висіти на шиї у кого; сідати / сісти на шию (на плечі) кому; за широкою спиною, зі сл. жити, бути і т. ін.; тримати на своєму горбі; заглядати (зазирати) в кишеню чию.**

У семантиці ФСР «жити за чийсь рахунок» відображено рівень життя, що чітко не окреслюється приналежністю до певної соціальної категорії. Адже фінансове забезпечення на чимось утриманні може бути різним. Ілюстрацією функціонування названих ФО служать тексти різної стильової приналежності, наприклад: *Санаторці жили на хлібах Якимя Івановича Потопальського мов у Бога за дверима* (Ю. Збанацький); ...*Вибрикаєш на волі, коли дуже розжирів на товариському хлібі* (П. Куліш); – *Йди з мого достатку, ...як ті розумники, що скаламутили тобі мізки і які тебе в Сибір на поселення запроторять. Тоді вже можеш плювати на мене, а тепер, поки на моєму хлібі сидиш, – зась!* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 746]; – *Мені, старій, довелося його хліба з'їсти* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 336]; *Аби чужого хліба не заїдали та з чужої кривавиці не користувалися* (М. Старицький) [СФБ, с. 211]; – *Ти сама проповідуєш, що жінчина [жінка] повинна бути вольна [вільна], повинна сама на себе заробляти. Служи до смерті і до смерті будеш вольна, ні од кого не залежна, не будеш дивитися в руки якомусь там егоїстові* (І. Нечуй-Левицький); *Батько хотів спекатися його [Тимка] чимшвидше з дому, вирядити геть з хати, щоб він не сидів на шиї* (Григорій Тютюнник); *Чуєш, Михайле, ніщо не повинно гнути її чи висіти в неї на шиї* (М. Стельмах) [ФСУМ, кн.1, с. 103]; *[Хуса:] Тоді згадала, що є ще тут десь твій чоловік, то час уже йому на шию сісти, проциндривши весь посаг свій?* (Леся Українка) [ФСУМ, кн.2, с. 808]; – *Мусить же вона думати про себе, про своє майбутнє! Уже й війні, видно, кінець. Не сидіти ж їй на батьківській шиї* (М. Олійник) [ВУДУФСУМ, с. 218]; – *І тобі не соромно в такому віці заглядати в батькову кишеню?* (З усн. мови) [СФУМ, с. 241].

З огляду на те, що заможна людина не буде жити за чийсь рахунок, уважаємо правомірним віднести ФСР «жити за чийсь рахунок» на

периферію ФСП «заможність», що межує з ФСП «бідність».

Отже, ФСГ «ставати заможним» виявилася досить численною. Причиною цього є особливості українського менталітету: українці працьовиті, а тому природно прагнули покращення свого соціального становища. Набуття вищого статусу в суспільстві завжди покращує фінансовий стан людини. Багатство, як правило, асоціюється з наявністю великої суми грошей, можливістю їх вільно й необдумано витратити; із можливістю мати прибуток, отриманий різними способами. Зовнішній вигляд людини є непрямим, але свідченням заможного й безтурботного життя.

Слова-компоненти **гроші, руки, кишень, гаманець, шия** виявляють найбільші фразеотворчі потенції, оскільки превалюють у лексично-му наповненні фразеологізмів цієї групи й найчастіше виявляють тенденцію до появи варіантів, що можна пояснити символічним значенням, а також стійкими асоціаціями у свідомості мовців.

3.1.2. Дієслівна ФСГ «бути багатим»

Досить численну ФСГ «бути багатим» (28 ФО) формують фразеологізми **сипати грішми (грошима, червінцями *і т. ін.*); викидати / викинути на вітер; кидати (пускати, розкидати *і т. ін.*) / кинути (пустити, розкинути *і т. ін.*) на вітер, *зі сл.* гроші, карбованці, заробіток, майно *і т. ін.*; розкидатися грошима (грішми, грошами); гребти (загрібати, горнути *і т. ін.*) гроші (золото *і т. ін.*) лопатою (жменею); міряти мірками (міркою, ковшем) гроші; бабки збивати / збити; бабки забивати; робити бабки (гроші); бабки ліпити; бабки ламати; бабки скачати; бабки відбити; відстібнути бакси; відстібнути кругленьку суму; кишень не сходиться, *зі сл.* грошей *і т. ін.*; розв'язувати / розв'язати капшук; труснути (трусонуті) калиткою; трусити гаманцем, *зневажл.*; трясти кишенею; брязнути капшуком; [аж] з горла лізе (пре, преться) *у кого, грубо*; **жир си як пан; мати за душею що**. Поданий перелік фразеологізмів засвідчує, що соціальний стан людини виражається різноманітно. Кількісний показник сигналізує про широкий спектр лексичного наповнення фразеологізмів, який певною мірою мотивує їх значення. ФСГ «ставати заможним» демонструє значний синонімічний комплекс, де виокремлюються ФСР, у яких фразеологізми групуються навколо різних слів-компонентів, утворюючи серії ФО.**

У фразеосемантичній групі «бути багатим» слова-компоненти **кишень / гаманець** (10 ФО), **бавки** (7 ФО), **гроші** (5 ФО), **рука** (4 ФО) виявляють найбільші фразеотворчі потенції, оскільки самі по собі є символічними репрезентантами матеріального статусу людини.

Слід зазначити, що досліджувані ФО активізують у цілісному значенні диференційні семні конкретизатори «бути дуже багатим», «легко-важно витратити гроші», «вільно витратити / витратити гроші», «мати гроші», що й спричинило групування аналізованого фразеологічного матеріалу у ФСР з відповідними ідеограмами.

Інтегральне сема «бути багатим» дала можливість об'єднати ФО в гіперсинонімічне утворення, яке у свою чергу групується у менші ФСР із такими ідеограмами:

1) «бути дуже багатим» (5 ФО): **паном діло жити (зажити); жиє си як пан; жити єдиним хлібом, книжн.; [аж] з горла лізе (пре, преться) у кого, грубо; чого душа бажає (хоче, прагне і т. ін.) / забажєє (захоче, запрагне і т. ін.)**. Наприклад: – Я б тобі **паном діло** зажив. Та де тобі – більше б пана був. Усе б у садку і сидів та овочі їв (Панас Мирний) [СУМ, т.2, с. 305]; **Отож якраз він такий злидар, що вже й двадцяти копійок на господарстві не має. Не бійсь, в нього з горла лізе...** (Ю. Збанацький) [ФСУМ, кн.1, с. 434]; – **Наче крохмаль картопля. Біла-біла всередині. Казала Уляна, що на сушню виміняє. У кого з горла пре, тому і Бог дає** (В. Дрозд) [СФУМ, с. 556];

2) «вільно витратити гроші» (11 ФО): **сипати грішми (грошима, червінцями і т. ін.); викидати / викинути на вітер; кидати (пускати, розкидати і т. ін.) / кинути (пустити, розкинути і т. ін.) на вітер, зі сл. гроші, карбованці, заробіток, майно і т. ін.; розкидатися грошима (грішми, грошами); розв'язувати / розв'язати капшук; труснути (труснути) калиткою; трусити гаманцем; вивертати / вивернути (витрусити) кишені; трясти кишенею; брязнути капшук; відстібнути бакси; відстібнути кругленьку суму**. У зазначеному ряді фразеологізмів простежується різного типу варіантність: граматичні (видові) варіанти (*викидати / викинути, кидати / кинути*), лексичні варіанти, зокрема варіантність іменникового компонента (*грошима, червінцями*), що створюють уявлення про суми витрат і рівень життя: **І сипала грошима** Самойловичка по судах, щоб здійснити свою волю (Є. Кротевич) [СФУМ, с. 647];

3) «мати гроші» (1 ФО): **кишеня не сходиться, з сл. грошей і т. ін.**

На периферії ФСР «мати гроші» знаходиться фразеологізм **збивати / збити копійку**. Імплицитна сема «накопичувати» вмотивована дієслівним компонентом **збити / збивати**. Сему «незначна сума» реалізує слово-компонент **копійку**.

3.1.3. Дієслівна ФСГ «жити в матеріальному достатку»

Дієслівна ФСГ «мати матеріальний надлишок» сформована з 3 ФСР «жити у великих розкошах», «безтурботно, щасливо жити», «жити забезпечено».

ФСР «жити у великих розкошах» репрезентована ФО: **опливати в достатках; тонути (потопати) в розкошах; біситися (казитися, дуріти) з жиру; жити як бобер у салі; на широку ногу, зі сл. жити, пожити і т. ін.; купатися в золоті (в розкошах, в розкоші, щасті і т. ін.); купатися в золоті (меду, молоці і т. ін.); у золоті митися; закупатися в сріблі-золоті; плисти (литися і т. ін.) молоком і медом; жити [собі] та (і) хліб жувати:** *За життя Аркадія, коли опливали в достатках, не чути було ніколи про злодіїв, то хто тепер мав би лакомитись на їх мізероту?* (Ірина Вільде) [ФСУМ, кн.2, с. 588]; *А вельможне панство тоне в розкошах, марнує час у хвастоцях* (Я. Качура); *Думками вже летіла [Софія] по великих заграничних містах і потопала в прийдешніх розкошах* (Леся Українка) [СФУМ, с. 715]; *Панькайся з хворою [дружиною] та дітьми, коли можна пожити одинаком — на широку ногу!* (М. Рудь) [СУМ, т.5, с. 437].

У межах названого ФСР наявні варіантні форми ФО, причому лексична варіантність демонструє комплекс асоціацій, умотивованих образним уявленням українців про велику кількість речовини (золото, срібло-золото, молоко, мед, хліб), що, по суті, і є символом матеріального достатку: *Де ті, що... Хіття бажання до праці не несли й по горло в золоті купались?* (Я. Щоголів); *Купались їх [багатіїв] незлічні зграї В вині, в меду, у молоці...* *Ми ж після смерті ждали раю, Що обіцяли нам жерці* (В. Сосюра) [СУМ, т.4, с. 401]; *І підеш тоді, Милий синочку, І з панами сам Порівняєшся, В сріблі-золоті Закупаєшся* (С. Руданський) [СУМ, т.3, с. 173]; *Поставив [економ] собі дім на графській землі в містечку, платить за ґрунт чинш і живе собі та хліб жує без роботи* (І. Нечуй-Левицький) [ФСУМ, кн.1, с. 294].

У межах ФСР «жити у великих розкошах» вичленовується синонімічний ряд ФО з ідеограмою «вередувати, живучи розкішно»: **біситися (казитися, дуріти) з жиру; з жиру.** Сема «вередувати» актуалізується в цілісному значенні ФО за допомогою дієслівних слів-компонентів **біситися (казитися, дуріти).** Наприклад, *Один бісється з жиру, а другий риється по смітниках за кухонними покидьками* (І. Вільде) [ФСУМ, кн.1, с. 33].

ФСР «безтурботно, щасливо жити» представлений такими фразеологізмами: **сидіти в запічку (на печі); сидіти на красному стільці; аж скриня тріщить з нагоди; вилазити (вилізати) / вилізти з дрантя.** Названі фразеологізми ФСР свідчать, що стан заможного, безтурботного,

щасливого життя виражається фразеологічними засобами дуже різноманітно. Кількісний показник стгналізує про широкий спектр лексичного наповнення фразеологізмів, який тією чи іншою мірою мотивує їх значення.

Фразеологізми **мати (любити) [міцний (твердий і т. ін.)] ґрунт під ногами; стати (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / ставати (зводитися, підніматися і т. ін.) на свої (власні, рівні) ноги; устояти на ногах** об'єднуються у ФСР з ідеограмою «жити забезпечено»: *Хоч навчаються у вузах і мають під ногами твердий ґрунт, упевненості в завтрашньому дні [молоді люди] здебільшого не мають* (З газети) [ФСФУМ, с. 374]. Усвідомлення міцної основи для життя у вигляді ґрунту яскраво підкреслює національну природу ФО і встановлює тісний зв'язок із ситуацією-прототипом: «Одвічна мрія селянина – мати власний наділ, власне поле; душа українська хліборобська, тому споконвіку він працює на землі» [92, с. 244]. Селянин без землі – що риба без води (нар. приказка).

Фразеологізм **устояти на ногах** – «виявитися незалежним» [ФСФУМ, кн.2, с. 916] – характеризує ситуацію, коли людина не потребує чийсь-небудь матеріальної підтримки, тобто є фінансово незалежною.

У межах ФСР «жити забезпечено» вирізняється синонімічний ряд ФО з ідеограмою «починати жити забезпечено»: **стати (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / ставати (зводитися, підніматися і т. ін.) на свої (власні, рівні) ноги**. Фазове значення в цілісній фразеологічній семантиці мотивується дієслівними компонентами, що у вільному вжитку позначають рух. Проте осмислення вектора дії – низу-вгору – асоціюється зі зростанням рослин, їх міцним закоріненням у ґрунт (**міцні ноги**) і подальшим набиранням сили (**зводиться, підніматися**). Наприклад: *Обжилися ми, значить, з Зіною, потроху на ноги встали. Приробили грошенят, та вже таких, що й до ощадної каси звернулися* (В. Логвиненко); *Спромівся трішки Трохим, піднявся на ноги* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Таки, що не кажи, а їхня сім'я поволенька на ноги стає. Хоч і не завжди є хліб на столі, так на молоко не бідуємо, і хата ж своя* (М. Стельмах); *Обжився він, почав підніматися на ноги* (Панас Мирний) [ФСФУМ, кн.2, с. 859].

На периферії ФСР «починати жити забезпечено» знаходиться фразеологізм **пнутися на ноги** «прагнути жити забезпечено» [ФСФУМ, кн.2, с. 650]. Семи «впевнено» й «заможно» імпліцитно виражені словами-компонентами **на ноги**, категоріальна сема «процесуальність» компонентом **пнутися**.

Одиниці, що сформували дієслівну ФСГ «жити в матеріальному достатку», реалізували в цілісному значенні не лише диференційованість щодо рівня матеріального забезпечення (забезпечено – у розкошах), а

й уявлення про якість забезпеченого життя (життя матеріально забезпечене – жити безтурботно, щасливо). Смысловими центрами, ядром для формування цілісного фразеологічного значення можемо назвати стрижневі слова-компоненти **золото, срібло-золото, хліб, мед, молоко, ґрунт, ноги**.

3.1.4. Дієслівна ФСГ «мати владу»

Влада – це право й можливість розпоряджатися кимось і чимось, державне управління та його органи. Влада – це заможність, упевненість, незалежність, могутність. ФСГ «мати владу» складається з 12 ФО, що своєю семантикою виражають приналежність до влади, а також залежність від владної людини.

ФСР «мати над кимось владу» представляють 7 ФО: **підбивати / підбити під свою руку кого, що; брати (взяти, забирати, забрати) в [свої] руки (до [своїх] рук) що; прибирати (прибрати, загарбувати, загарбати) до [своїх] рук; у руках чий, у кого; держати (тримати, мати і т. ін.) віжки в руках; держати (тримати) в [своїх] лабетах (діал. лабах) кого, що; держати (тримати) в своїй кишені кого**. Семантика серії фразеологізмів зі словом-компонентом **рука** та його лексичними варіантами мотивована внутрішньою формою одиниць, у якій відбито підкорення собі кого-, чого-небудь, а власне стрижневий номен-компонент **рука** як ключовий символ української етнокультури реалізує стереотипне уявлення про владу.

Етимологію походження ФО **держати (тримати, мати і т. ін.) віжки в руках** пов'язують з мовою кучерів і наїзників і можливістю контролювати перебіг подій: *В Америці теж, куме, є порядні люди, та не в їхніх руках віжки* (С. Чорнобривець) [СУМ, т.1, с. 667]. Заміна дієслівних компонентів у лексичному наповненні призводить до виникнення опозиційної ФО **випускати / випустити віжки з своїх рук** і позначає протилежну ситуацію. Утрата влади може зумовити зміну фінансового стану, зазвичай, не на краще. Думаємо, справедливо розглядати названу ФО в межах ФСП «заможність»: *З'явилась розгубленість. Доктор Гуль зорієнтувався, в чому річ, і вирішив не випускати віжок з своїх рук* (Л. Дмитерко) [СФУМ, с. 81].

До ФСР «звільнитися від залежності» належать 2 ФО: **скидати / скинути ярмо (пути) [з себе (з шиї, з пліч)]; висунути шию з ярма чийого**. Фразеологізми свідчать у першу чергу про вільність, незалежність людини, а отже, і про покращення нею свого соціального стану, наприклад: – *Ми не бунт оголошуємо, а справедливий суд, і тяжке панське ярмо народ таки скине з своєї шиї* (І. Ле. Наливайко) [ВУДУФСУМ,

с. 224]; *Коли Остап... здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували [співчували] йому, але далі спочуття діло не йшло* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.1, с. 106].

Фразеологізм **накидати (накладати, надівати і т. ін.) / накинута (накласти, надіти і т. ін.) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк, на себе)] кому** – «ставити когось у залежність» [ФСУМ, кн.1, с. 526] виступає антонімом до ФСР «звільнитися від залежності». О. О. Яцкевич наголошує, що ярмо є символом неволі у фразеологічній картині світу і центром метафоричної експансії [312, с. 382], а саме ФО **накидати (накладати, надівати і т. ін.) / накинута (накласти, надіти і т. ін.) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк, на себе)]** фіксує поневолення. Образне представлення смислу «влада людини над людиною» як знаряддя поневолення (ярма), наголошує автор, містить безпосередньо негативну оцінку етносом такої ситуації: *Коли в спокої, сам собі належаючи, Проведиш ти життя своє, Де те безумство, що тебе примусило б Кайдани взять невільницькі, В чужій ходити волі і понижено Тремтіти перед власником?* (М. Зеров. Переклад зі Г. Сковороди). Відображене в цьому контексті життєве кредо Г. Сковороди є специфічним виявом ідеї волелюбності, ключової для української ментальності [312, с. 382]. **Шия** як символ залежності виявляє досить виразний зв'язок з ВФ фразеологізму. Наприклад: – *А це ж усе люди, яких власть на ноги землю поставила, то що за інтерес їм **накидати петлю?*** (М. Стельмах); *Люди дурні. Дали **на себе ярмо накинута**, а скинути нема кебети* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 526]; *Життя **наложило ярмо на карк** і казало орати* (Б. Лепкий) [СФУМ, с. 420]; – *Вони, знай, дбали про свої потреби. А нас дурили маревом пустим. І нишком крались до людського стада – **Ярмо б накинута!** От мрія! От мета!* (С. Караванський) [ВУДУФСУМ, с. 223].

Не може залишитися непоміченою структурно-граматична модель: «накидати / скидати тощо + на [свою] частина тіла + ярмо», яка забезпечує реалізацію значення «поневолення».

Окремо представлені ФО **саджати (садити) / посадити (посадовити) на стіл кого** – «надавати владу» й **сісти на столі (на стіл)** – «здобути владу»: *Володимира Мономаха **посадили на стіл** у Києві під час народного повстання 1113 р.* (З газети); *А запорожці .. Іванця... **на стіл саджають...*** – *Гетьман, гетьман Іван Мартинович!* – *кричать на все горло* (П. Куліш) [ФСУМ, кн.2, с. 778]; *Поки Ярослав був на Півночі, Мстислав встиг захопити частину його земель і **сісти на столі** в Чернігові* (З журналу); *Що це за княжий муж, усі дізнались пізніше, коли .. вбили князя Ігоря, і коли **на столі** в Києві **сіла** Ольга* (С. Скляренко) [ФСУМ, кн.2, с. 811]. ФО демонструють давнє уявлення українців про найвищу концентрацію влади – княжий престол – стіл, проте у зв'язку зі зміною устрою суспіль-

ства, зникненням монархії як форми правління в нашій державі названі фразеологізми перейшли в розряд пасивних мовних одиниць і можуть бути лише історичним «тлом» для усвідомлення витоків станового розшарування соціуму.

3.1.5. Субстантивна ФСГ «заможна людина»

Особливістю структури сучасного українського суспільства є виділення різних соціальних груп. Нерівність у суспільстві посилюється й зростає зокрема й за рахунок категорії населення з дуже високими прибутками, що часто асоціюються з приналежністю особи до певної верстви населення (як за походженням, так і за значущістю у зв'язку з посадою, діяльністю тощо).

Характеристика комфортного й заможного життя людини відобразилася в низці фразеологізмів. Беручи за основу інтегральну сему «заможна людина», що об'єднує, відповідно й диференціює ФО в межах ФСП «заможність», виділяємо субстантивну ФСГ «заможна людина».

Конституентами ФСГ «заможна людина» є чотири ФСР: «впливова людина, поважна особа», «людина знатного роду, дворянського походження», «найвпливовіші, найбагатші члени суспільства», «матеріально заможна людина».

До ФСР «впливова людина, поважна особа» відносимо такі ФО: **великий пан; на всю губу зі сл.** пан, господар, пані *і т. ін.*; **пан паном; пан над (між) панами; велика риба; велике цабе; велика цяця; важливий (рідше важний, великий) птах / важлива (рідше важна, велика) птиця / знатна птиця; птах високого польоту; пан з пана; пан з Івана.**

Особливість лексичного наповнення цих фразеологізмів полягає в тому, що слово-компонент, яке актуалізує категоріальну сему «субстантивність», називає або зоометафоризований образ людини, або ж саму людину за становою приналежністю. Впливовість експлікується атрибутивним словом-компонентом **великий, важливий, знатний**, що актуалізують яскраві денотативні семи: *Язик, що привів він з товаришем, виявився **важливою птицею*** (Н. Рибак) [СФА, с. 203]; – *Ану, коли ти вчений, скажи мені, де тут на цьому кутку закопані гроші? А ба! От і не скажеш. А я так знаю, хоч і неписьменний. **Велика** пак **цяця** – письменний чоловік* (І. Нечуй-Левицький); *Беріть Попова, беріть автоматників і вирішуйте, капітане Сміян – корчачи з себе **велике цабе**, заявив Козурін* (П. Загребельний) [СФА, с. 204]; *Там серед послів сьогодні якийсь **птах високого польоту** завітав до нас у коло, – задав Шаула, виходячи на майдан* (Іван Ле) [СФА, с. 251].

Антонімічна сема «невпливовий» об'єднала фразеологізми **неве-**

ликий пан; невелика пані; птах (птиця) низького польоту; невелика птиця; дрібна пташка з майже ідентичним лексичним наповненням, єдиною відмінністю якого стало опозиційне за морфологічною будовою (**великий / невеликий**) чи семантикою (**високого польоту / низького польоту; велика / дрібна**) слово-компонент: *Черевиків вона таки не діждеться, невелика пані, – пообіцяв Мирон* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 484].

ФО **пан з пана; пан з Івана** називають людину значну або яка намагається стати значною за походженням. Якщо **пан** – «той, хто займає привілейоване становище» [СУМ, т.6, с. 41], то онім **Іван** має усталену конотацію – «простолюдин». Наприклад: *Георгій – «пан з пана» – недолюблював «пана з Івана» Кашука за його зневагу до «чорної» депутатської роботи* [341, с. 25].

У межах ФСР «впливова людина, поважна особа» розглядаємо оказіональні фразеологізми **бос босів; власник «крутих номерів»**. Вираз **бос босів** побудовано за синтаксичною аналогією до ФО **пан паном** – «хто-небудь незалежний, заможний». Слово **бос** походить від англійського boss – господар – «власник, керівник підприємства, установи», тобто ФО називає надзвичайно важливу людину, підприємця: *Проте все-таки відчувалося, що десь існує capo di tutti, тобто бос босів, якому ця затія з анархізмом дуже подобається* [341, с. 245]; *А Аміко поводитьсь так, не наче в організації знищено саме «боса босів»* [341, с. 294]. ФО **власник «крутих номерів»** називає заможну людину, номери автомобіля якої вказують на приналежність до владних структур (наприклад, депутатського корпусу, що, як відомо, мають значні привілеї й прибутки, порівняно з пересічними громадянами): *Це такий собі звичай, така собі гра між власником «крутих номерів» [автомобіля] і міліціонером* [341, с. 7].

Конституентами ФСР «найвпливовіші, найбагатші члени суспільства» є фразеологізми **сильні світу цього; не остання спиця в колесі; сіль землі; кропив'яне сім'я; Цар і бог перев. для кого; вершки суспільства**.

Фразеологізм **Цар і бог перев. для кого** має значення «той, хто має необмежені права, все вирішує, за все відповідає, всім управляє» [СФУМ, с. 754-755]. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, **цар** – «1) володар якої-небудь країни (як загальна назва, не титул) // Титул монарха в деяких країнах; монарх, що має цей титул // Повновладний господар над ким-, чим-небудь; 2) який підпорядковує навколишніх своєму впливу або переважає всіх (все) чим-небудь» [ВТС, с. 1578]. Цар уособлює владу, бог в українській культурі – «божество долі, щастя, блага, багатства» означає багатство [56, с. 575; 92, с. 43]. Інтенсифікована ознака «найвпливовіший» мотивована саме введенням в лексичне наповнення двох елементів, що в національній свідомості є

вершиною ієрархії станів: на землі найвищий цар, над ним лише Бог: *Ви ж, дорогий чоловіче, **цар і бог** всієї лісової займанщини – стільки лісу у Вашому розпорядженні* (3 газети) [СФУМ, с. 754-755].

Фразеологізм **сильні світу цього**, *книжн.* Пов'язують із біблійним висловом «Не надійся на князя і на сильних світу цього» (Псалом 118), де сильні світу цього – ті, хто мають владу: *Відреслились нас **сильні світу** – і князі, і воєводи* (І. Франко); *Нема на світі такого, чого не було вже колись, – так тоді говорили **сильні світу*** (П. Загребельний); *Втім, обоє вони тепер були в позиції до **сильних світу цього*** (Д. Гуменко); *Інший живе, наче гриб у теплиці, і то пасує на кожному кроці перед **сильними світу цього*** (В. Дрозд) [СФУМ, с. 646]; *Став він [Шавкун] **не остання спиця в колесі***. *Де взялася в людей шана і повага до його [нього]!* (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.2, с. 848].

Фразеологізм **сіль землі** є метафоризованою назвою найвпливовіших, найбагатших членів суспільства. Своім корінням ФО сягає Біблії, де йдеться про те, що в Нагірній проповіді Ісус Христос звернувся до своїх учнів з такими словами: «Ви – сіль землі. Якщо ж сіль втратить силу, то чим зробиш її солоною? Вона непотрібна ні на що, її лише викинути геть на попрання людям» (Матв., 5): *На хутори не кликали [читати «Кобзар» Т. Г. Шевченка]. На хуторах жила «**сіль землі**»... Патріархи..* (О. Ковінька) [ФСУМ, кн.2, с. 809].

Кропив'яне сім'я – «чиновники, які беруть хабарі» [СФУМ, с. 651]. Чиновники – це категорія населення, що почала формуватися ще XVII-XIX ст. Сьогодні вони перетворилися в головний механізм урядової політики й у великий соціальний шар. В. П. Богданов говорить про двоїсте значення вислову **кропив'яне сім'я**. По-перше, це явний натяк на велику кількість чиновників. Відомо, що кропива – трава, яка надзвичайно легко поширюється. По-друге, кропив'яником називали позашлюбну дитину. Називаючи чиновників «**кропив'яне сім'я**», мовці у XVII-XIX ст. підкреслювали, що ті є чимось чужим і далеким, що не має коріння [36, с. 101]. Додамо сюди лише, що в значенні фразеологізму закріпилися негативні конотації, зумовлені ставленням мовців до подібної категорії людей, наприклад, *Ох же це **кропив'яне сім'я** – ці канцеляристи! Все їм дай і дай! Без хабарів не можуть жити* (3 газети) [СФУМ, с. 651].

Нині в розмовному мовленні активно функціонує вираз **вершки суспільства**. Влада – це не лише сила, впливовість, заможність, багатство, а й щось найкраще. Тут переплітаються дві мотиваційні лінії: найкраще – найвище – верх – вершок; вершки – це густий молочний продукт із великим вмістом жиру, що покриває молоко зверху й цінується дорого: *З українського боку були запрошені «представники вітчизняної еліти»... Не **вершки суспільства**, але особливо до них наближені* [338].

ФСР «людина знатного роду, дворянського походження» представлений фразеологізмами **біла кість (кістка), зневажл.; великого (високого, царського) коліна; великої руки; великого роду; панського ложа; тече дворянська (голуба, блакитна і т. ін.) кров у жилах чий, кого.**

Звертаємо увагу на функціонування в лексичному наповненні фразеологізмів, які називають людей дворянського походження, «кольорових» слів-компонентів – **біла, голуба, блакитна** і т. ін. Дослідниця семантики кольору в складі ФО української мови Г. О. Філь указує, що, входячи до складу фразеологізмів, лексеми – найменування кольору в деяких випадках утрачають своє первинне значення (ознака кольору) й набувають зовсім інших семантичних відтінків [283, с. 103]. Білий – колір, що в народному українському сприйнятті набув символу чистоти, краси, сонячного світла, земного життя [92, с. 38], проте слово-компонент **білий** у ФО **біла кість (кістка)** передає негативну оцінку – «зневажливо про людей знатного й дворянського походження» [СФБ, с. 11]: *Дай у морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами. Походи трохи по нім... та й готовий, ребра потерті на фарост, бо то біленька кістка, як папір* (В. Стефаник) [СФБ, с. 11]. Очевидною також є опозиція **біле / чорне**, що порівнюється з такими опозиційними поняттями, як: заможний / бідний, пан / холоп, дворянин / простолюдин. Підтвердженням цього є функціонування в українській мові фразеологізму **чорна кістка**, що реалізує антонімічне значення «про людей непривілейованого походження». Слова-компоненти **голуба, блакитна** орієнтують на приналежність до аристократії: *Іване Юхимовичу, ви ж благородний; у ваших жилах тече дворянська кров* (Панас Мирний); *Прийнявши рапорт, Врангель обернувся до юнкерів, .. вони довірливо вручають нині свою долю йому, обрусілому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів* (О. Гончар) [ФСУМ, кн.1, с. 400]. ... *Чи блакитна кров полетється, Як пробити пану груди? (Леся Українка); Чом не краля? Так і пре з неї голуба кров* (М. Стельмах) [СФБ, с. 12].

Соматизми **коліно, рука** можна назвати синонімами-символами відносно лексеми **рід**. Якісна характеристика походження вмотивована атрибутивними словами-компонентами **великий, високий**, що викликають стійкі асоціації з впливовістю, могутністю, заможністю тощо: *У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жона Гвинтовчина... пані великого коліна* (П. Куліш) [ФСУМ, кн.1, с. 386]; *Всі і рушили неспішно, Як коліну слід царському, Цілим поїздом* (І. Манжура) [СФБ, с. 21].

Інтегральна сема «матеріально забезпечений» стала підґрунтям для об'єднання в синонімічне утворення ФО **батьків (отецький) син; багатенький Буратіно; карась фарширований; важний коля**, напри-

клад: [Юра:] *Та ж **отецький син**, ще й одинак* (Леся Українка) [СФУМ, с. 646]; – *У тебе є гроші позичити до полочки? – Вже немає. – Шкода, я думав ти сьогодні **багатенький Буратіно*** (З журналу).

Складники ФСР «матеріально заможна людина» – **батьків син; багатенький Буратіно; карась фарширований** маніфестують семи «заможність» чи «незаможність» по-різному. Тут вступають у дію й конотативні культурологічні семи (**багатенький Буратіно** – особа, у якої є гроші (зв'язок із джерелом виникнення одиниці, а тому й прозора мотивованість цілісного значення)), і переосмислення значення всіх слів-компонентів, підґрунтям якого є національні традиції (спадок передавався від батька до сина в першу чергу, тож **батьків син** – «спадкоємець»), і яскрава внутрішня форма (образ начиненої всілякою смакотою риби, тож **карась фарширований** – активно використовуваний у молодіжному середовищі вираз, що позначає добре забезпечену в матеріальному плані особу).

Таким чином, актуалізуючи сему «заможна людина», ФО об'єднуються в субстантивну ФСГ «заможна людина», у межах якої розподіляються на чотири ФСР: «впливова людина, поважна особа», «людина знатного роду, дворянського походження», «найвпливовіші, найбагатші члени суспільства», «матеріально заможна людина». Усі фразеологізми, що формують ФСГ «заможна людина», репрезентують уявлення мовців про матеріально забезпечену й впливову особу, яка характеризується значущістю, аристократичним походженням або бажанням бути такою. Критерії виділення такого соціального прошарку людей відбиває семантика фразеологізмів, що належать до різних ФСР.

3.1.6. Субстантивна ФСГ «матеріальний прибуток»

Конституентами ФСГ «матеріальний прибуток» є ФСР «повний достаток», «гроші», «багатство», «хабарництво», «легко отримані гроші», «велика кількість чого-небудь».

Фразеологізмам на позначення заможності притаманний великий діапазон сфер використання завдяки різноплановості ознак, за якими визначається стан заможності.

Одним зі способів незаконного збагачення є отримання хабара. Хабар – це незаконна винагорода матеріального характеру, тобто предмет одержання й давання хабара має виключно матеріальний характер. Хабарем можуть бути майно, гроші, матеріальні цінності тощо. ФСР «хабарництво» представлений лише одним фразеологізмом **слабість на праву ручку**, *ірон.*, особливості семантики якого розглядалися в параграфі 2.6.1.

Інтегральна сема «багатство» дає можливість об'єднати фразеологізми **золотий дощ; грошовий (золотий) мішок; золоте руно; золотий обушок; золота (золоті) гора (гори)** у ФСР «багатство». Названі фразеологізми-синоніми диференціюються за такими ознаками: 1) «неймовірне багатство»: **золота (золоті) гора; золотий дощ**: *Кривдню було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода проллється **золотим дощем** насамперед на довколишніх степових магнатів* (О. Гончар) [СУМ, т.2, с. 402]; **Золотий дощ** упав і прилип до їхніх рук, а голодний селянин одержав на місяць мішок муки, змішаний наполовину з висівками, з піском, з глиною і найрізноманітнішими домішками. *На, маєш, це від царя!* (Л. Толстой) [125, с. 113]; 2) «капітал, багатство»: **грошовий (золотий) мішок, золотий фонд, золоте руно, золотий обушок**: *Пишна галерея прихильників і служок **грошового мішка**,.. фанатиків збагачення вийшли з-під Тобілевича* (М. Рильський).

Конституентами ФСР «матеріальний надлишок» є фразеологізми **тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує і т. ін.); медові[ї] та молочні[ї] ріки; молочні ріки [і (масляні) береги]; молочні ріки і киселеві береги; хліб з маслом; пташине (пташаче) молоко; ласий (лакомий) шматок (кусок); [і] хліб і до хліба**. Наприклад: *Хай тобі сняться **молочні ріки й масляні береги*** (С. Добровольський); *Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на **лакомий кусок**, В Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива* (Є. Гребінка) [СУМ, т.4, с. 437, 792]; *На його весіллі, розповідали гостроязкі, навіть **пташине молоко** було* (М. Стельмах) [ФСУМ, кн.1, с. 503]. Назви продуктів харчування в лексичному наповненні ФО є не лише позначенням доброго, забезпеченого життя, а й виступають символом надмірності у чомусь.

Життя в суспільстві підпорядковується певним стереотипам, що історично склалися й закріпилися в нашій свідомості. Власне привілейоване становище в суспільстві завжди вважалося основним ідентифікатором заможності, що й відбивається у фразеологізмах української мови.

До складу ФСГ «матеріальний прибуток» увіходить гіперогіпонімічна структура синонімічних рядів фразеологізмів з інтегральною семою «гроші». Актуалізована в цілісному значенні ФО яскрава сема «кількість» дала можливість об'єднати ФО в гіперсинонімічне утворення, де гіпосеми «велика кількість грошей», «надприбутки», «незначний прибуток» розмежовують фразеологічний матеріал на окремі ФСР з ідеограмами:

1) «велика кількість грошей»: ФО **набитий (повний і т. ін.) гаманець; повна (набита, непорожня і т. ін.) кишеня (калитка) у кого**. Ак-

туалізація семи «багато» відбувається за допомогою атрибутивних компонентів **повний, набитий**. Сема «гроші» реалізується завдяки асоціаціям зі словами-компонентами **гаманець, кишеня** – «місце для грошей», наприклад, *Поміж людей ще водяться люди, Яких ми звем зневажливо «жуками», їх ідеал – набиті гаманці* (Л. Дмитерко) [СУМ, т.2, с. 24]; *Був на селі козак Кирило Яловець. Щасливий, дякуючи долі. Хазяйство добре мав і повний гаманець – всього було доволі* (Л. Глібов) [СФА, с. 239];

2) «надприбутки»: ФО **бабки стоять стовпом**, цілісна семантика якої мотивується яскравою внутрішньою формою – «стосики банкнот»;

3) «незначний, але постійний прибуток»: містить у своїй структурі фразеологізм **свіжа (жива) копійка**: *За одну ходку сотню, а то й півтори можна взяти. А до вечора трічі в Новоселицю крутнеш. От і є свіжа копійка* (В. Кучер) [ФСУМУ, т.2, с. 194].

Прибуток, гроші можна отримати по-різному: заробити самостійно або за допомоги когось, нечесно заробити, швидко, не заробити, а отримати задарма. ФСР «легко отримані гроші» репрезентований фразеологізмами **легка копійка; дурні гроші; довгий карбованець; слизький карбованець; легкий хліб (рідко легкі хліба); лежаний (лежачий) хліб**. Наприклад, – *У своїх, значить, набридло, до чужих повітешь? В татарщину за довгим карбованцем?* (О. Гончар); – *Я обурений з того, що в Галичину часом під маркою спеціалістів приїжджають шукачі легкого щастя, довгого карбованця* (М. Тарновський) [ФСУМ, кн.1, с. 364].

Саме слова-компоненти **легка, дурні, слизький, довгий, лежаний** є основними виразниками поняття «легко отримані гроші».

Антонімічне значення до ФСР «легко отримані гроші» реалізує фразеологізм **тяжкий хліб** – «гроші, здобуті важкою працею». У семантиці ФО **тяжкий хліб** відображено уявлення про людей, яким заробіток дістається виснажливою працею: – *Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і тяжкий ваш [вчителю] хліб* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 746].

На периферії ФСГ «матеріальний прибуток» перебуває фразеологізм **дійна корова**, що реалізує значення «джерело прибутку» [СФУМ, с. 308]: *З приходом покоління «народжених у 1980-ті» розвиваються нові форми мистецької самоорганізації й водночас з'являється нова «дійна корова» – приватний капітал, зацікавлений у набутті респектабельного іміджу; У 1990-х ролі «дійної корови» стали виконувати Центри сучасного мистецтва (ЦСМ), засновані Джорджем Соросом (Тамара Злобіна) [320, с. 41]. Зооморфна метафора засвідчила віднесеність стрижневого слова-компонента до національно-культурних констант українців (корова в дворі – харч на столі) і підтвердила стереотипне сприйняття тварини як «джерело добробуту й багатства» [92, с. 306].*

4) «велика кількість чого-небудь»: **повна чаша; ложкою не поїсти**. ФО, у лексичному наповненні яких наявні слова-назви столових предметів, сигналізують про кількісні параметри заможності. Синонімічні фразеологізми **повна чаша** [СФУМ, с. 762]; **ложкою не поїсти** [ФСУМ, кн.2, с. 663] маніфестують значення «велика кількість чого-небудь». **Чаша** – «старовинна посудина округлої форми, з широким верхом і звуженим низом для пиття (вина та інших напоїв)» [СУМ, т.11, с. 284] символізує людське життя: прожити життя – випити чашу радості та горя. У поєднанні з прикметниковим компонентом **повна** стає символом матеріального благополуччя, тому позначає велику кількість грошей, статків (чаша – міра чогось, повна / порожня). Сема «кількість» маніфестується словам-компонентами **чаша, ложка**, а семний конкретизатор «велика» актуалізується уведеними компонентами **повна, не поїсти**: *Гріх Бога гнівити, живемо – не тужимо. І люди нас знають – не цураються.. Слава Богу! Хазяйствечко – повна чаша* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 762]; – *То він справді стільки грошви приніс, що ложкою не поїсть, доки жити буде – поцікавився Жменяк* (М. Томчаний) [ФСУМ, кн.2, с. 663].

Основними показниками заможного життя, що інтерпретуються одиницями досліджуваного фрагмента фразеологічного корпусу української мови, називаємо повний достаток у сім'ї, розкішне життя, відповідне становище в соціумі. Спільність позначуваного поняття «матеріальні статки» й наявність категоріальної субстантивної семи уможлиблює об'єднання ФО в окрему численну ФСГ «матеріальний прибуток». Зауважимо при цьому, що значення прибутковості прямо чи опосередковано мотивується стрижневими словами-компонентами **гроші, карбованець, калитка, дощ, мішок, молоко, хліб** тощо.

3.1.7. Ад'єктивна ФСГ «заможний»

Структура ФСП «заможність» виявилася не однорідною. Окрема група у своєму значенні фіксує уявлення про заможних людей, які володіють значними матеріальними цінностями, мають велике майно, гроші. За наявності інтегральної семи «заможний» і категоріальної семи «ад'єктивність» виділяємо ФСГ «заможний». У свою чергу фразеологізми ФСГ «заможний» розподіляється на два ФСР: «схильний до хабарництва» й «дуже заможний».

Незначна за кількістю ФСР «схильний до хабарництва» представлена двома фразеологізмами **хапкий на руку; нечистий на руку**. Названі ФО були предметом опису в другому розділі. Зауважимо лише, що імпліцитні семи «пристрасть до чого-небудь», «схильність до чого-небудь» реалізуються словами-компонентами **хапкий, нечистий**, а від-

несення цих одиниць до ФСГ «заможний» уважаємо за можливе через зазначений раніше асоціативний зв'язок «хабар – нечесний спосіб стати заможним».

ФСР «дуже заможний» репрезентують фразеологізми **ворочає мільйонами; розвів мільйони; бряжчить у кишені у кого; повний гаманець; упакований (укомплектований) до зубів; високі пороги чії, в кого; при бабках; кожного дня малину їдять**.

Фразеологізм **високі пороги чії, в кого** – «дуже заможний, багатий хто-небудь; неприступний за своїм суспільним становищем і т. ін.» [ФСУМ, кн.2, с. 677] – реалізує уявлення про заможну людину, яка відділена від інших своїм соціальним становищем, посадою, а компонент **високі**, таким чином, актуалізує уявлення про рівень соціального становища: *В титарівни не запобігай ласки. В неї високі пороги задля тебе* (І. Нечуй-Левицький) [ВУДУФСУМ, с. 154]; – *Молодий, білявий, високий, тонкий і говорить дуже несміливо та тихо, – шепотіла Онися матері під самісіньким вухом, – але чорта з два: за дяка не піду; в нас високі пороги для дяків* (І. Нечуй-Левицький) [ФСУМ, кн.2, с. 677].

У фразеологізмах **ворочає мільйонами; розвів мільйони; бряжчить у кишені у кого; повний гаманець; при бабках** домінантна сема «значна кількість грошей» маніфестується іменниковими компонентами **грошей мільйони, бабки**, а також дистрибутивним оточенням **ворочати** – «із силою перевертати», **розводити** – «постійно збільшувати»: *На тому світі стоїть: одні копійки рахують, інші – мільйонами ворочають* (3 газет) [СФА, с. 66]; *І дає ж Бог таке щастя людям! Хоч панського роду, зате непорожня кишеня* (Панас Мирний); *Був на селі козак Кирило Яловець. Щасливий, дякуючи долі. Хазяйство добре мав і повний гаманець* – всього було доволі (Л. Глібов) [СФА, с. 239].

На периферію ФСГ «заможний» відносимо фразеологізм **як молоко та кров** – «здоровий, з рум'янцем на щоках (про людину)» [СФУМ, с. 403], наприклад, *Я рад сердечно, Що бачу пана, як молоко та кров, Глянь, як погладшали...* (Д. Біловус) [СФУМ, с. 403]. Семантика ФО **як молоко та кров** повністю розкривається лише в контексті, коли абсолютно зрозуміло, що йдеться про особу, яка має гарний вигляд, очевидно, від безтурботного забезпеченого життя.

Проведений аналіз доводить, що значення ФО ад'єктивної ФСГ «заможний» мотивується внутрішньою формою, образним стрижнем якої є уявлення про заможну людину, що має велику кількість грошей і гарний зовнішній вигляд.

3.1.8. Адвербіальна ФСГ «заможнo»

Спільність позначуваного поняття «заможнo» й наявність категоріальної семи «ознака дії» уможлиблює виділення фразеологізмів в окрему адвербіальну ФСГ «заможнo» (23 ФО). Одиницями ФСГ «заможнo» є: **паном діло; як (мов, ніби і т. ін.) у раю, зі сл. жити; як (мов, ніби і т. ін.) у Бога за дверима (за дверми), перев. зі сл. жити, сидіти і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) у Бога (у Христа, у батька) за пазухою, зі сл. жити, сидіти і т. ін.; як у царя за дверима (за пазухою), зі сл. жити, сидіти; як у Бога за плечима; живе як у бога за кроснами; живе як у бога за надром; живе як у бога під покришкою; як вільна пташка, зі сл. жити; живе як жук за корою; живе як мале дитя в череві; добре як у небі; жити як віночки плести; живе як галушка в маслі; плаває (розкошує) як пампук в олії; плаває як пиріг в маслі; як вареник у маслі (у сметані), перев. з сл. жити, бути і т. ін.; як сир у маслі, зі сл. жити; жити (купатися, плавати) як (мов, немов і т. ін.) сир (вареник, пиріг) у (в) маслі; як бобер у салі; як меду пити, зі сл. жити; як (мов, ніби і т. ін.) у меду.**

Фразеологізм **паном діло** зафіксований у лексикографічних джерелах із таким значенням – «дуже добре; розкішно, безтурботно (жити, проводити час і т. ін.)» [ФСУМ, кн.1, с. 247]. Особливості семантики ФО **паном діло** розглядалися в другому розділі. Можна лише наголосити, що граматична відмінкова форма слова-компонента **пан** безпосередньо мотивує актуалізацію семи «заможнo», оскільки зберігає зв'язок із семантико-граматичним значенням орудного способу дії: *Мірошник паном діло жив* (П. Грабовський); – *Я б тобі паном діло зажив. Та де тобі – більше б пана був. Усе б у садку і сидів та овочі їв* (Панас Мирний) [СУМ, т.2, с. 305].

Решта наведених одиниць є компаративними фразеологізмами, модель побудови яких є типовою «дієслово + сполучник + інтенсифікатор дії». При цьому, зазначимо, лівобічна позиція представлена дієсловами **жити, сидіти, плавати, купатися**, а також іменниками-символами забезпеченого життя; власне ознака дії вмотивована образами-еталонами, наявність яких продиктована національною психологією, повсякденно-культурним досвідом, у цьому разі уявленням про місце безтурботного й щасливого життя (**у Бога за пазухою, у царя за дверима** тощо) або ж назвою речовини як стійким асоціатом із великою кількістю чогось необхідного для життя (**у сметані, у маслі, в олії**).

Цілісне значення ФО **як у царя за дверима (за пазухою), зі сл. жити, сидіти** – «безтурботно, дуже добре, привільно, у найкращих умовах» [ФСССГД, с. 325] – мотивується стрижневим словом-компонентом **цар**, а також дистрибутивним оточенням **за дверима (за пазухою)**.

У ФСР «безтурботно, щасливо жити» виділяється фразеологічна серія зі словом-компонентом **Бог** (6 ФО). Лексема **Бог** має символічне значення в багатьох мовах і культурах, що пов'язано з християнством. Бог у давньому народному світосприйманні – божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; протиставляється небогу, знедоленості. В. В. Жайворонко наголошує, що «Бог – слово давнє, перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель бога» (тому таке розгалужене словотвірне гніздо в нашій мові – багач, багатий, багатир, багатство, збіжжя тощо)» [92, с. 44]. Як відомо, Бог навчав людей через свого сина Ісуса Христа і його апостолів мовою цих людей [21, с. 28]. Фразеологізми зі стрижневим словом-компонентом **Бог** виконують функцію «оберега»: якщо з людиною Бог, то вона почувається на цьому світі спокійно, безтурботно, заможно.

Внутрішня форма ФО **як (мов, ніби і т. ін.) у Бога (у Христа, у батька) за пазухою**, зі сл. жити, сидіти і т. ін. співвідноситься з просторовим кодом культури, де **двері** є еталоном безпеки, «пазуха є еталоном найближчого до тіла простору» [37, с. 317]. Як відомо, за пазухою, тобто в теплому, затишному місці, носять яку-небудь живність – кошенят, щенят, ховають на морозі квіти, тобто що-небудь живе й ніжне. На погляд С. В. Кобакової, компонент фразеологізму **за пазухою** співвідноситься з тілесно-костюмним кодом культури й виступає в ролі еталона найбільш безпечного простору, що близько прилягає до тіла. Образ фразеологізму загалом заснований на народно-релігійному сприйнятті Христа як Рятівника, що оберігає від будь-якого лиха [37, с. 317]. Таким чином, ФО виступає в ролі стереотипного уявлення про людину, яка живе заможно, у достатку й безпеці: **Живе Федір у дворі, як у бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає. Не знає Федір, де те все береться, нема йому ні про що турботи** (Панас Мирний) [ФСУМ, кн.1, с. 42]; **У Римській поставить стіни, в них буде жити, як в раю** (І. Котляревський); **Приїхавши, я три дні жила, як у раю** (Леся Українка) [ФСУМ, кн.1, с. 732].

У ФСР «безтурботно, щасливо жити» найбільш продуктивною є модель «[як] + у + Бога + за + іменник на позначення частин тіла, одягу, різних предметів» = «жити в достатках, заможно, у великих розкошах», що впливає на реалізацію цілісного значення ФО. Зокрема, прикметник **за** й іменник в О. в. **пазухою, плечима** актуалізують сему «спокійне, забезпечене життя».

Поняття «жити заможно» вербалізують порівняльні ФО, у лексичному наповненні яких є стрижневі слова-компоненти **молоко, мед, сало, масло, жир, вареник, галушка, вареник**. Заможне життя з матеріальним надлишком порівнюється з продуктами харчування, що перебувають у певній субстанції. Очевидно, що для українського менталітету

вищеназвані продукти харчування є показниками забезпеченого, заможного життя.

Отже, ФСП «заможність» є утворенням, що сформоване чотирма дієслівними ФСГ «ставати заможним», «бути багатим», «жити в матеріальному достатку», «мати владу», двома субстантивними ФСГ «заможна людина», «заможне життя», а також ад'єктивною ФСГ «заможний» й адвербіальною ФСГ «заможно».

Фразеологізми дієслівної ФСГ «ставати заможним» виявляють гіперо-гіпонімічні відношення й на підставі цього поділяються на 8 ФСР: «зайняти визначене становище в суспільстві», «користуватися чиеюсь підтримкою», «отримати хабара», «дати хабара», «мати прибуток», «ставати / стати гладким від забезпеченого життя», «грабувати; займатися злодійством», «жити за чийсь рахунок».

Інтегральне сема «бути багатим» дала можливість об'єднати фразеологізми ФСГ «бути багатим» в гіперсинонімічне утворення, яке у свою чергу групується у менші ФСР із такими ідеограмами: «бути дуже багатим»; «вільно витратити гроші»; «мати гроші».

3.2. Фразеосемантичне поле «бідність»

Будь-яка тематико-ідеографічна класифікація фразеологічного матеріалу, на думку Ю. Ф. Прадіда, спрямована на «створення цілісної картини, в якій із окремих «камінчиків» складається мозаїка національної фразеологічної системи» [215, с. 35], у якій відбиваються всі нюанси етнокультурного світосприйняття, особливості «лінгвістичного» бачення розвитку суспільства. Соціальна структура суспільства – це сукупність усіх соціальних класів і спільнот цього суспільства, що певним чином взаємодіють між собою.

На сьогодні бідність є однією з глобальних проблем людства, що виявляється в низькому рівні життя населення. Таке явище, як бідність, пов'язане не лише з неможливістю мати доступ до матеріальних благ, а й з рівнем економічного розвитку в країні. Це означає, на думку О. В. Івашків, що бідність існує завжди, змінюються лише її форми та прояви [109, с. 310]. Бідна категорія суспільства – це люди, які за браком коштів не можуть підтримувати спосіб життя, притаманний суспільству в певний період часу [там само, с. 310]. Зрозуміло, що фразеологія з її спроможністю забезпечувати емотивну фіксацію різноманітних проявів реальності стала особливо благодатним ґрунтом для відбиття народних уявлень про бідність як негативний прояв людського існування. Це вилилося у формування ФСП «бідність», конститuentи якого у своїй семантичній структурі вербалізують уявлення українців про бідність.

ФСП «бідність» (180 ФО) представлено: чотирма субстантивними ФСГ «бідне життя», «бідний одяг», «бідна людина», «засоби для існування», ад'єктивною ФСГ «бідний», двома дієслівними ФСГ «бути бідним» і «збідніти».

3.2.1. Субстантивна ФСГ «бідне життя»

ФСГ «бідне життя» утворюють ФО **життя вольне як собаці на прив'язі; життя як собаці на перелазі; [і] холод і (та) голод**. Наведені фразеологізми, утворивши ФСР, усе ж викликають уявлення про різні ознаки вияву бідності, хоча й маніфестують у цілісному значенні інтегральну сему «погане, бідне життя».

Фразеологізм **[і] холод і (та) голод** реалізує значення «важкі життєві умови з великими матеріальними нестатками» [СФУМ, с. 751]. С. Я. Єрмоленко зауважує, що в об'єднанні двох понять можна бачити й ономаціологічну основу: голодній людині дужче дошкуляє холод, відчуття голоду посилюється в умовах холодної погоди [90, с. 67]. Фразеологізм негативно характеризує соціальний стан людини: – *А маленьким же... чого тільки не було йому: і холод, й голод – усе було волам чужим хвостом крутить* (А. Тесленко); *Отак жив Чінка, ріс, виростав у голоді та в холоді, узлиднях та нестатках* (Панас Мирний); *[Йоганна:] Своїм достатком я йому служила і всій його громаді помагала, щоб міг мати скрізь собі притулок, щоб голоду й холоду не знав* (Леся Українка) [СФУМ, с. 751].

Фразеологічна серія з компонентом-назвою тварини (**собака**) утворилася внаслідок переосмислення прототипної ситуації (спостереження за умовами й особливостями життя домашньої тварини), проєктування її в простір людського існування і, як наслідок, виникнення стереотипного образу обмеженої у власних діях насильницьким чином тварини, що часто є гнаною – безпритульною, а відтак і нещасною. Образ собаки не випадковий: ця тварина належить до ключових національних символів, асоціативне поле яких представлено широким діапазоном мотивувальних ознак, одна з них – «собака – символ невибагливості; об'єкт традиційних порівнянь» [92, с. 557] (додамо – негативних).

3.2.2. Субстантивна ФСГ «бідний одяг»

ФСГ «бідний одяг» сформована з фразеологізмів (4 ФО – **рубець на рубці; латка на латці; дірка на дірці; сама тобі дірка**), до лексичного наповнення яких увіходять слова-компоненти – назви елементів одягу (точніше його фрагментів), що мотивують виникнення яскравої внутрішньої форми (асоціацію з одягом, що складається швидше зі шматочків,

ніж із цілісного матеріалу). Ця внутрішня форма у свою чергу мотивує формування цілісного значення ФО, наприклад: *Що ж ти знаєш? – Про Клаву. Чому вона не хоче на подвір'ї гратися. Незручно їй... У неї спідничка – латка на латці* (М. Понеділок) [ВУДУФСУМ: 96]; *Одежа – латка на латці в кожного, чоботи – носки так і позадиралися* (А. Тесленко); *У нього халат діра на дірі* [ФСУМ, кн.1, с. 248]; *І кожушок був теж драненький та задубілий, а проте пальтишко [пальтечко] ще гірше. Сама тобі дірка* (І. Микитенко) [СУМ, т.2, с. 307].

3.2.3. Субстантивна ФСГ «бідна людина»

ФСГ «бідна людина» представлена 4 ФО: **Мартин босий, але в брилі; чорт вокзальний, мол.; зайвий рот; тяжка голота.**

Мартин – це антропонімічний компонент, який можна назвати репрезентантом конкретного соціального прошарку населення, оскільки **Мартин** – ім'я досить частотне для української фразеології (**носьється як Мартин з балабайкою; допався як Мартин до мила; заробив як Мартин на милі**), яке вказує на особу просту, незаможну й має відповідне дистрибутивне оточення – **босий, в брилі**.

У словнику «Український жаргон» Л. Ставицької зафіксовано фразеологізм **чорт вокзальний, мол.** [ЛСУЖ, с. 367], що називає бідну, бездомну людину, яка живе на вокзалі. **Чорт, молодіжне, зневажливе слово**, – «невихований, некультурний хлопець, переважно з села» [ЛСУЖ, с. 367]. О. Таланчук зауважує, що поява демонологічного персонажа в міфологічній свідомості народу пояснюється кількома обставинами. Із прийняттям християнства колишні боги-духи в міфологічному мисленні перетворилися на бісів – різного роду нечисту силу (лісовики, домовики, водяники, польовики та ін.). Усе, що мало негативну оцінку з погляду розвиненої за християнства моральності, а також непізнане, таємниче, що не йшло від божественного провидіння, було віднесено до темної, диявольської сили. Зовнішність у чорта геть неприваблива. Він увесь у шерсті; морду має собачу; ніс довгий, гачкуватий або свинячий; цупині різки, бороду й ноги. Руки в нього з пазурами на пальцях, зуби вишкірені, очі червоні [99, с. 201-203]. Думаємо, що у внутрішній формі ФО сформовано уявлення про чорта як про убогу, брудну, змучену людину, у якій немає ні житла, ні роботи, ні грошей.

У цілісному значенні фразеологізму **зайвий рот** – «той, хто обтяжує кого-небудь (перев. родину) матеріально» [ВУДУФСУМ, с. 170] – сема «бідна людина» реалізована імпліцитно й кваліфікується як пейоративна, тому ФО в структурі ФСГ «бідна людина» розташовується на периферії.

ферії: *Вдома, у бідності, у великій сім'ї, де не було місця зайвому ротіві, жилось невесело* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, кн.2, с. 762]; *І знов пригадує Артем, що тільки не розповідав йому батько про своє дитинство. На третьому році лишився круглим сиротою. Жив у тітки – не любила: своїм рахуби не дасть, а ще й він зайвим ротом* (А. Головка) [СУМ, т.8, с. 886]. Думаємо, що актуалізація конотативної семи можлива за умови відповідного контексту.

У внутрішній формі фразеологізму **тяжка голота** – «надзвичайна бідність» [ФСССГД, с. 90] – реалізовано уявлення про убогу людину (**го-лота** = голяк, заст. «убога людина; злидар» [СУМ, т.2, с. 120]), життя якої сповнене страждання, характеризується труднощами, поневіряннями.

3.2.4. Субстантивна ФСГ «засоби для існування»

Конституентами ФСГ «засоби для існування» є такі ФО: **хліб насущний (насушний); шматок (кусок, кусень) хліба [насущного]; насущний шматок; проханий (прошений, ласкавий) хліб (шматок) заст.; ласкаві гроші; Христа ради; ради [самого] Христа; хомут на шиї (на шию)**. Названі фразеологізми у внутрішній формі репрезентують уявлення українців про мінімальний статок, відносно достатній для прожиття. Наприклад: *Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой кусник хліба* (Ірина Вільде); *Тяжко стогнуть хлібороби. Брак насущного шматка, Люта смертність та хвороби Підтинають мужика* (П. Грабовський) [СФУМ, с. 778]. Лексичне наповнення таких ФО, можна сказати, передбачуване, оскільки смисловим стрижнем стали слова-компоненти, що в структурі національних цінностей є символами засобів існування (**хліб, гроші**).

У межах ФСГ «засоби, необхідні для існування» виділяється ФСР, конституенти якого маніфестують гіпонімічну сему «милостиня як засіб існування»: **проханий (прошений, ласкавий) хліб (шматок) заст.; ласкаві гроші; Христа ради; ради [самого] Христа**.

Фразеологізми **Христа ради; ради [самого] Христа** мають такі значення: 1) «уживається як звертання при проханні милостині»; 2) *зі словоспол.* простягати руки (руку) – «з проханням про милостиню» [СФУМ, с. 753]. Вони, як і ФО **проханий (прошений, ласкавий) хліб (шматок) заст.; ласкаві гроші**, відсилають до ситуації-першоджерела: бідна людина просить про допомогу – милостиню, обов'язково вживаючи фрази «подайте, будь ласка», «подайте Христа ради» й у такий спосіб намагаючись достукатися до свідомості справжніх християн: *Я старець Божий, ясновельможний князю! Прошу милостині, Христа ради* (І. Нечуй-Левицький); *Раз якось, простягаючи Христа ради од хати до*

хати руку, помітила Явдоха в одному дворі на вірьовці розвішані два здоровенних платки (Панас Мирний) [СФУМ, с. 753].

3.2.5. Ад'єктивна ФСГ «бідний»

ФСГ «бідний» (50 ФО) сформували фразеологізми на позначення різних ознак бідності, серед яких зафіксовані фразеологізми з назвами грошових одиниць, з назвами одягу, його елементів, із зоонімами й соматизмами.

ФСР «зовсім бідний, не має грошей» утворюють 17 ФО: **і (ні, ані) [ламаного (щербатого, залізного і т. ін.)] шага (шеляга і т. ін.); без шеляга за душею; копійка копійку не доганяє в кого; ні копійки (ні копієчки, ні коп'я); без копійки; [і (ні, ані)] копійки [зламаної (мідної, щербатої)] ([зламаного] гроша, шеляга) нема (немає, не було) за душею (рідко при душі) у кого; щербатої (зламаної, ламаної і т. ін.) копійки, зі сл. нема, не мати і т. ін.; у кишені ані дзенькне у кого; [аж] свистить (свище, гуде, гуляє, віє, ходить і под.) [вітер (дюдя, хурдига)] у кишені (у кишенях, рідко по кишенях) у кого; пустий (порожній) гаманець (рідше гаман); з пустою (з порожньою) кишенею, з бідною кишенею і т. ін.; порожня (пуста) кишеня (калитка) у кого; дірки в карманах у кого; мати [у кишені] дюдю; і в скрині пусто і в кишені не густо у кого; [і] хліба ні за що купить; хліба ні скорини.**

Широкий спектр фразеологізмів ФСР «зовсім бідний, не має грошей» своєю семантикою відображає уявлення про абсолютно бідних людей, які не доїдають, не допивають, потерпають від холоду, голоду та хвороб.

Компонентний склад фразеологізмів ряду дуже різноманітний, тому ФО можуть бути організовані у фразеологічні серії зі словами-компонентами назвами грошових одиниць, з назвами елементів одягу, зі словом-компонентом **хліб**. Найпродуктивнішими серіями серед згаданих є ФО з назвами грошових одиниць (**шеляг (шаг)** (2 ФО), **копійка** (5 ФО)), ФО зі словом-компонентом **кишеня** (6 ФО). Такі кількісні показники є зрозумілими, адже копійка, гріш – еталон мінімальної грошового забезпечення, тому бідність, відсутність грошей асоціюється з відсутністю наймінімальнішого – копійки.

Сигналізаторами семи «немає грошей» в одних ФО виступають прикметникові слова-компоненти **пустий, порожній, бідний**, в інших дієслівні – **ані дзенькне, свистить, свище, гуде, гуляє, віє, ходить**, а також іменникові – **дірки, дюдя**, прислівникові – **не густо, пусто**.

Як стверджує В. Д. Ужченко, душа – ямка між ключицями, де, як думали, містилася душа людини. Тут же, «за душею», раніше й зберігав-

ли гроші [ВУДУФСУМ, с. 217]. Дистрибутивне оточення **без, за душею** при стрижевому слові-компоненту **шеляга** вказує на відсутність грошей, бідність, наприклад: *У Ястшембського в кишені свистить дюдя* (І. Нечуй-Левицький) [СФС, с. 13]; *У її батька хазяйство бідне і пустий гаманець* (3 газети) [ФСУМ, кн.1, с. 168]; *Сіноп спалено і сплюндровано. Щось із сорок мільйонів збитку. Туреччина вимагає, щоб ми їх сплатили, а в державній скарбниці – **ані шеляга*** (3. Тулуб) [ВУДУФСУМ, с. 217]; *А вона непогане діло мені радить: грошей чортма, в кишені **ані шага*** (І. Нечуй-Левицький) [СФУМ, с. 774]; *Чужинець, гольтіпака, **без шеляга за душею** – його зять* (Олесь Досвітній). *Він носився з думкою виїхати до Америки. Але як виїхати? **Без шеляга при душі** не рушиш з місця* (І. Франко) [СФУМ, с. 775].

Досить численний ФСР з ідеограмою «дуже бідний» утворюють 32 ФО: **босий як пес; голодний як цуцик; і кішки нема чим годувати у кого; нема чим тютюку виманити з-під столу; голий як (руда) миша (миш); голий як церковна миша; як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша (миш), з сл. бідний; бідний, як мак начетверо; і в скрині пусто і в кишені не густо; ні за плечима ні перед очима; гол як сокол; голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила; голий як липка; голий як кістка; голий як бич; голий як ангол; голий, як бубон (як турецький святий, як пень); голодний і голий; [і] босий і голий; голий, босий і ніж за халявою; голий, босий і (зате) підперезаний, ірон. або жарт.; голий, босий і простоволосий ірон. або жарт.; голий, босий і при шляпі (в шляпі) ірон. або жарт.; голий, босий і при галстукі; голем голісінький, босем босісінький; голіший од миші, рідко; голий як бубон, а гострий як бритва; тільки душа в тілі.**

Більшість із них, як бачимо, утворені за моделлю порівняльних словосполучень. Так, «народний менталітет і духовна культура втілюються в одиницях мови насамперед через їхній образний зміст. Одним з яскравих образних засобів, здатних дати ключ до розгадки національної свідомості, є стійке порівняння» [175, с. 145]. Ознака для порівняння й об'єкт порівняння, відбиті у лексичному наповненні ФО, створюють образне уявлення про абсолютну відсутність будь-чого, що можна назвати найменшим показником матеріального забезпечення.

Фразеологізми, що називають стан бідності, об'єднані спільної ознакою – майже всі порівнюються з «відсутністю певної оболонки»: **голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила.** Можемо виділити такі тематичні групи об'єктів порівнянь: тварини, птахи, рослини, органи людини (палець, пучка), зброя, предмети, тара, музичний інструмент (бубон), надприродна істота (ангол). Соціальний досвід людини накладає певний відбиток на мову. При цьому

стан бідності людини порівнюється з різними реаліями, предметами, що мають пряме відношення до умов життя носіїв мови, культури, звичаїв і традицій.

У внутрішній формі окреслених фразеологізмів бідність вималюється через ознаку зовнішнього вигляду, тобто через відсутність одягу, що вербалізується ад'єктивним компонентом **голий**. Відсутність одягу й фізіологічний стан голоду – характеристики, що зумовлюють виникнення низки найменувань соціально-оцінного плану [90, с. 69]. Лексикографічні джерела засвідчують продуктивність прикметникових суфіксів в утвореннях на позначення осіб за станом бідності: **голий, голіший, голісінький**. Суфікс **-ісіньк-** уживається на позначення певного вияву ознаки, впливає на актуалізацію семи «дуже бідний»: *Там такий голем голісінький, босем босісінький* [СГ, т.1, с. 89]. Отже, внутрішньомовна структура забезпечує варіативність оцінної семантики, підсилює значення «бідний».

ФО **голіший од миші**, *рідко* означає «бідний» [СФС, с. 15]. Миша – «нечиста» тварина, створена дияволом, народна традиція відносить її до «гадів»; служить об'єктом традиційного порівняння на означення жвавості, розгубленості, бідності, тривоги тощо [92, с. 366]. Отже, аналізована ФО сигналізує про бідність людини, а тому порівняння особи з **мишею** як «нечистою», поганою, убогою твариною є цілком зрозумілим.

Важко семантично об'єднати, наприклад, слова **бубон** «ударний музичний інструмент», **турецький святий** «ікона» і **пень** «залишок від зрубаного дерева» в один синонімічний ряд, проте у фразеологізмі **голий як бубон (як турецький святий, як пень)** «бідний» вони синонімізуються. В. Д. Ужченко зауважує, що ширше розуміння лексичного варіанта у складі ФО, ніж варіанта в лексиці, дозволяє розглядати як варіанти й такі різновиди, що постали на основі системно невпорядкованих заміन компонентів-лексем [273, с. 110]. *Чи гаразд у їх у господі? – Де там! Такі стали голі, як турецькі святі* (Марко Вовчок) [ФСУМ, кн.1, с. 180]; *Всміхнулася Килина... – Хлопець, правда, гарний, Микола Гармаш зветься, з сусіднього хутора, так горенько ж – голій, як турецький святий, а мені треба і гарного, і багатого* (М. Лазорський) [СФУМ, с. 155].

Будь-який фразеологізм є стилістично-закріпленим, функціонально-обмеженим, тому ФО **голий, босий і (зате) підперезаний; голій, босий і при шляпі (в шляпі)** характеризуються виразною емоційно-експресивною оцінкою – іронічним поглядом на поняття бідності. Жартівлива інтерпретація ознак фінансової неспроможності релієфно проступає у зв'язку зі специфікою лексичного наповнення й моделі ФО: фразеологізми за своєю структурою співвідносні із сурядними словосполученнями, де останнє слово-компонент підкреслює абсурд-

ність ситуації, що номінується, адже немає потреби уточнювати, чи є на людині будь-який інший елемент одягу, якщо головна характеристика зовнішнього вигляду – голий.

Полісемічний фразеологізм [аж] **ребра світяться** має такі значення: 1) *зі сл.* худий «дуже, у великій мірі»; 2) *зі сл.* голий «абсолютно, зовсім» [ФСУМ, кн.2, с. 734]. Як бачимо, очевидним є зв'язок зі словами-супровідниками **худий, голий**, що впливають на значення фразеологізму. Внутрішня форма ФО синтезувала уявлення про дуже худу людину (есплікується словами-компонентами **ребра світяться**): *Голий, аж ребра світяться* (Укр.. присл.); *Худий, аж ребра світяться* (М. Номис) [ФСУМ, кн.2, с. 734].

Більшість ФО ФСР «дуже бідний» побудовані за такою структурно-граматичною моделлю: 1) голий + прикметник на позначення відсутності їжі / взуття = дуже бідний; 2) голий + як + іменник-назва тварин, птахів, рослин, назва органів людини (**палець, пучка**), назва зброї, предметів, тари, музичного інструмента (**бубон**) = дуже бідний.

Отже, у внутрішній формі проаналізованих фразеологізмів **бідність** вимальовується через ознаку зовнішнього вигляду – відсутність одягу.

У семантичній структурі всіх фразеологізмів цієї групи виділяється категорійна сема «ад'єктивність» і диференційна сема «бідний». Цілков природно, що ознаками бідності, які знайшли своє відображення за допомогою фразеологізмів, є відсутність грошей, одягу.

3.2.6. Дієслівна ФСГ «бути бідним»

Під час аналізу фразеологізмів української мови на позначення різного соціального стану виділено ФО, у семантичній структурі яких доміантною є сема «бути бідним». Об'єднання фразеологізмів у ФСГ «бути бідним» (75 ФО) базувалося за такими критеріями: категоріальна співвіднесеність із дієсловом; наявність спільної семи «бути бідним» у семантичній структурі всіх компонентів групи. Оскільки бідність, як і можливість, визначається за різними ознаками, то фразеологізми в межах ФСГ «бути бідним» поділяються на ФСР «бути бідним», «жити в нестатках, злиднях», «жебракувати».

Фразеосинонімічний ряд з ідеограмою «бути бідним» є гіперо-гіпонімічним утворенням, характеристикою структурних елементів якого є репрезентація узагальнених ознак бідності, як-от: «не мати одягу», «не мати житла», «не мати господарства» тощо. Саме ці особливості вможливили виділення в цілісному значенні ФО яскравих ядерних сем, що й стали основним критерієм для синонімічної організації фразеоло-

гізмів із відповідними гіпосемами. Таким чином, у межах ФСР «бути бідним» вичленовуємо ФСР з ідеограмами «не мати одягу», «не мати житла», «не мати нічого».

ФСР «не мати одягу» представлений фразеологізмами **нічим грудини прикрити; не мати чим хребта (хребет, тіло і т. ін.) прикрити; світити латками; руб'ям (дрантям і т. ін.) трясти; одягтися лахміттям наверх; світити [грішним (голим)] тілом; ходити голим (босим)**. Соматичні компоненти **хребет, груднина, тіло** – метонімічні позначення людини – виступають смисловим центром, на основі якого формується внутрішня форма ФО – образ людини, яка не має обов'язкової оболонки у вигляді одягу (а по суті, є незахищеною): **Я не маю хребта чим прикрити** (І. Франко); **Не мають чим тіло прикрити, шматка хліба не мають** – страшно, що й таким є в деякого життя (3 газети) [СФУМ, с. 381].

Дистрибутивне оточення фразеологізмів аналізованого ФСР відбиває уявлення про зношеність одягу (**руб'я, дрантя, лахміття, світити латками**), що, фактично, є маніфестантом бідності в семантиці ФО: *Селяни подивились один на одного. Їхні подерті свитки світили латками* (Ю. Яновський) [ФСУМ, кн.2, с. 786].

ФСГ «бути бідним» є синонімо-антонімічним блоком, оскільки складається з ФСР з опозиційними семами «не мати власного помешкання» – «мати якесь помешкання». Кількісно фразеологізми розподіляються за цими рядами непропорційно: 9 ФО для характеристики відсутності помешкання (**чужі дворища топтати; кутки в чужих хатах обтирати (потирати); тинятися по чужих хатах; під (попід) [чужим] тинном; жити під тинном; тинятися попідтинню (попід тинами); під чужий тин зі словом іти; не мати де голови (голову) прихилити, рідко; жие як пес**) і 2 ФО для означення протилежної ситуації (**голову [свою] прихилити де; приткнути голову (себе) де**).

Така статистика видається зрозумілою, оскільки, по-перше, відсутність помешкання є одним із основних показників стану бідності, по-друге, таке негативне явище, як бідність, привертає більше уваги, тому кількісний склад ФСР з ідеограмою «не мати власного помешкання» є значно більшим: *Уже вечоріло, а він не мав де голову прихилити* [ФСУМ, кн.1, с. 477]; – *Куди ж нам, Денісе, найкраще податися, де голову прихилити..?* (М. Стельмах); *Хіба мало таких, як я? Хіба трохи тиняється по світу, де б свою голову прихилити, де б себе приткнути* (Панас Мирний) [СФУМ, с. 568].

Найгіршою є матеріальна ситуація, що вербалізована фразеологізмами **ні двору, ні тину; ні кілка, ні дрючка; ні кола, ні [ані] двора; ні кола, ні хвоста; ні оселі, ні саду, ні ставу; ні кола ні вола, ні села, ні двора; ні кола, ні двора, ні рогатого вола; ні двору, ні тину; ні хати ні**

**в хаті; ані печі, ані лави, і на столі нема страви; нема чим тютюку ви-
манити з-під столу; ні (ані) [зламаного] гроша; грошей голо.** Ситуація критичного фінансового стану відбита в цілісному значенні ФО у вигляді актуальних сем «відсутність господарства», «відсутність худоби», «відсутність їжі», «відсутність грошей», «відсутність помешкання», «відсутність найменшої власної території», маніфестація яких підкріплюється моделями «ні..... ні.....» або ж «немає чогось» (що є мінімальним матеріальним засобом існування або ознакою найменшого матеріального забезпечення).

Більш детальна характеристика бідності, точніше інтенсифікованість цієї ознаки, у свідомості мовців пов'язана з існуванням у постійних нестатках, що призводять до відчаю. Філософи кваліфікують відчай як піковий досвід, що має онтологічний вимір. Цей стан перевищує страждання, указуючи головним чином на духовну загибель, відкриваючи в конкретному людському досвіді абсурдність буття [268]. За словами С. К'еркеґора, відчай є «хворобою до смерті», що остаточно не призводить до неї, але вказує на її подих [151, с. 6]. Із позиції психології «відчай – це психічний стан розпачу, безперспективності (дійсної чи уявної), зневіри людини у своїх можливостях, утрата позитивних надій щодо сучасного і майбутнього; він може виникати на ґрунті невиліковних хвороб, глибоких розладів нервової системи і психіки, а також збігу надто несприятливих для людини зовнішніх обставин» [68, с. 126]. Усі ці симптоми відчаю як негативної емоційної реакції, що провокують загрозу для адекватного психосоматичного й фізичного здоров'я людини, відбилися у внутрішній формі фразеологізмів **битися, наче птах у клітці; битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід** – образному уявленні про настільки складні матеріальні умови життя, що мотивують утрату контролю над емоціями або ж погіршення психофізичного стану (аналогія з рибою, яка б'ється в сітях або об лід через те, що починає задихатися): *Жайсак б'ється, наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатітиме* (З. Тулуб); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій бився, як риба об лід, дід Никифор, старенькі батько й мати* (П. Інгульський) [СФА, с. 113, 115]. Думаємо, виникнення подібних паралелей можна пояснити специфікою національної інтерпретації поняття «заможність», що корелює зі свободою (про це йшлося в розділі 1). Асоціація з представником тваринного світу, якого позбавили волі, помістили в складні умови, що може призвести до фізичного знищення, корелює з образом людини, яка опинилася в стані постійної, а через це й гнітючої, обмеженості, що спричинює сумні наслідки.

Фразеологізми ФСР «жити в нестатках, злиднях» групуються навколо різних слів-компонентів, утворюючи фразеологічні серії. Най-

більш продуктивним у фразеотворенні виявилися серії ФО зі словами-компонентами **хліб, копійка, злидні, душа: перебиватися з копійки на копійку; перебиватися на чорному хлібі; жити на сухому хлібі; їсти сухий хліб; ділити хліб [і сіль] (хліб-сіль); перебиватися з хліба на воду; перебиватися з гроша (копійки) на копійку; злидні обсіли кого, що; годувати злидні (злиднів); душа держиться (тримається) в тілі чим, у кого, чия; тільки [сама (одна)] душа залишилася (лишилася) в кого**. Наприклад: *Так, мій добрий ака, заробітки нікчемні. **Перебиваєшся**, як Аллахові угодно – з **копійки на копійку** (Іван Ле) [СФА, с. 114]; Він неохоче брав з собою дружину, бо знав, що вона розкидає всю свою і його платню на всілякі непотрібні речі та ще й боргів наробить, а потім півроку треба буде **перебиватися на чорному хлібі** і сплачувати крамарям за їхні залежали, браковані товари (О. Ткачук) [СФА, с. 231]; Передачі [в тюрму] приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали одержану паляницю на всіх – по шматочку. Тим і **трималась душа в тілі** (Ю. Збанацький) [ФСУМ, кн.1, с.278]; – *Хоч би троячку накинули, – ...кидає фурман. – Май Онуфрію совість! – гримнула на нього Петрівна. – Бачиш, що у чоловіка **тільки сама душа залишилася** (М. Стельмах) [ФСУМ, кн.1, с. 282].**

Якщо введення слів-компонентів **хліб, гріш, копійка** до лексичного наповнення фразеологізмів з інтегральною семою «жити надзвичайно бідно» не видається випадковим, адже названі номени є константами української національної культури й виступають символічними позначеннями мінімальних засобів існування людини, то фразеологізми **злидні обсіли кого, що; годувати злидні (злиднів)**, що реалізують значення «жити в нужді, бідності», потребують культурологічного коментаря.

Злидні – це домові карлики, маленькі уособлені істоти, що живуть звичайно під піччю (Митрополит Іларіон); малі, зморені істоти, у лахмітті, з вічним гризьким голодом на обличчі (Леся Українка) [ВУДУФСУМ, с. 63]. У східнослов'янській міфології злидні – це злі духи, які приносять у дім нещастя. Вони маленькі, туляться в кутку за піччю й постійно голодні. Ставлення до злиднів, убогості, як і до самих бідняків, в українському народі виробилося протягом віків цілком негативне, подібно як і до хвороб, смерті тощо. При цьому, зазвичай, у злиднях звинувачували самого злидаря. «Бідний, бо дурний, а дурний, бо бідний», – казали про такого, якщо він не був хворим, старим чи калікою (над ними не сміялися, їх не зневажали, громада їм допомагала, як і вдовам, сиротам – знедоленим із об'єктивних причин) [99, с. 195]: – *Відколи в нас живе ця відьма, Увесь наш кут **обсіли злидні** (С. Караванський) [ВУДУФСУМ, с. 63]; [Кіндрат Антонович:] Я цілий вік трудився...; увесь вік **злиднів годував**, недоїдав, недопивав... (М. Кропивницький); *Колись отак стояв Павло із Степаном**

*Кучером, таким же бідаком, що не схотів **годувати злиднів** і втік десь на Кривий Ріг* (Д. Прилюк) [ФСУМ, кн.1, с. 154].

Смисловою базою для виникнення названих фразеологізмів стало вірування українців про нечисту силу, що приносила в дім нещастя, бідність.

Для нації, що за особливостями природно-географічного розташування демонструвала розвиток усіх видів діяльності, пов'язаних із господарюванням на землі, відсутність найпростіших продуктів харчування означала крайню бідність, що, по суті, була останньою сходинкою до смерті. Фразеологізми на позначення голоду входять до структури ФСР «жити в злиднях», проте через свій кількісний склад (18 ФО) становлять гіпонімічний ряд: **класти / покласти зуби на полицю (мисник); хоч зуби кладі на полицю; класти язик (язика) на полку; повісити зуби на клинець; зуби на комин закинути; зуби на піч закинути (покласти); вікно гризти; з вікон замазку їсти; гризти стіну; замазку гризти; замазку об'їдати; лупати (діал. липати) очима; нічим [нема й чим] ока заपोрошити; [і] на зуб нічого покласти; дзвонити (клацати) зубами; нема (немає) чого в рот покласти; живіт присох до спини (до хребта); клацати зубами**. Більшість із них, як бачимо, мають у лексичному наповненні компоненти-соматизми, а це зайвий раз підтверджує тезу про універсальність людини й людського тіла як мірил будь-якого явища, інтерпретації будь-якого поняття, що формують комплекс уявлень етносу про світоустрій.

Око – символ розуму й духу; символ Сонця; зловорожих сил; краси; світильника для тіла (у християнстві); кохання [250, с. 89]. Око – об'єкт численних вірувань і повір'їв. За його допомогою людина може вплинути на долю іншої людини. Найчастіше очі пов'язують із можливостями зурочити, нашкодити живій істоті [56, с. 347]. Що ж до фразеологізмів, до лексичного наповнення яких уходить соматизм-компонент **око (лупати (діал. липати) очима, рідко; нічим [нема й чим] ока заपोрошити)**, то зазначимо, що вони, позначаючи крайню нужденність («не мати чого їсти; голодувати»), радше пов'язані із зоровим сприйняттям, візуальною оцінкою дійсності та реалізують уявлення про неможливість сфокусувати увагу бодай на чомусь мінімально істівному: *Обріс ними [боргами], ну як ото, повірите, синій камінь мохом... Як не роблю гірко, а зимою, дивись, і знов **нічим ока заपोрошити*** (М. Олійник) [ФСУМ, кн.1, с. 316].

Жодним чином не встановлюється кореляція між символічним значенням слова-компонента **рот** (символ Слова як першоджерела життєстверджуючої сили; сонця; вогню; руйнівної, поглинаючої сили; межі внутрішнього і зовнішнього світу; поєднання неба і землі, пекла і землі; доступу до підземного царства, внутрішнього світу. У світовій символі-

ці, пов'язаній із тілом людини, найпростіший зв'язок простежується між органом і його функцією, тобто рот, починаючи від єгипетських ієрогліфів, утілював здатність мовлення, а отже, був символом Слова [250, с. 107]) і його смисловим навантаженням в цілісному значенні фразеологізмів окресленої групи (**нема (немає) чого в рот покласти**). Прототипна ситуація – відсутність продуктів харчування – мотивує необхідність зафіксувати в лексичному наповненні ФО елемент на позначення частини людського організму, безпосередньо пов'язаний із процесом споживання їжі.

Інтегральна сема «голодувати» об'єднує фразеологізми однієї серії зі словом-компонентом **зуби**. Особливістю семантики й внутрішньої форми цих одиниць є те, що вони зберігають прозорий зв'язок з основною функцією зубів – кусання й подрібнення їжі: **[і] на зуб нічого покласти; дзвонити (клацати) зубами; класти / покласти зуби на полицю (мисник); хоч зуби клади на полицю: Як не стало дітям чого на зуб покласти, жінки темними ночами пробиралися до своїх хат. Хто ближче до краю села живе. В кого яка картоплина прикопана, а хто ще й не викопав на грядці** (В. Дрозд) [ВУДУФСУМ, с. 65].

Лексеми-соматизми в кожній конкретній мові можуть мати нове вживання, пов'язане із символікою денотатів. Існуючи в складі фразеологічних одиниць ці слова, так би мовити, «уточнюються» у своїх функціях, а мовна спільнота приймає їх як належне [179].

Слідом за Н. О. Скоробагатько, вважаємо, що «існування соматичного символічного коду є результатом роботи творчої уяви людини та її прагнення визначити свою унікальність за допомогою конкретних образів, шляхом аналогії одного явища іншому. Завдяки символізації компонент-соматизм стає семантичним центром фразеологізму, однак не всі соматизми-символи є активними під час фразеотворення. Вплив символічного характеру компонента-соматизму на загальну семантику стійких сполук має важливе значення: образно-асоціативний потенціал символів-соматизмів великою мірою детермінує культурну конотацію фраземи» [244, с. 192].

Виділення наступного ФСР з ідеограмою «жебракувати» є логічним етапом інтерпретації поняття «бідність», утіленого в одиницях фразеологічного рівня.

Найгіршим моментом у житті бідної людини є необхідність просити милостиню, оскільки таке рішення базується на усвідомленні власної нижчості, меншовартості, ігноруванні себе як особистості, приниженні власної гідності. Усе це свідчить про таку безвихідь, яку подолати самотужки вже не можна. Жебракування асоціюється з низкою специфічних дій, що стали символічними: простягнути руку – просити щось, збирати

подання у власний головний убір, просити милостиню під церквою – сподіватися на вияв християнської свідомості, співчуття до того, хто в біді. І якщо названі акції є традиційними й тепер і смислова сутність цих знаків не змінилася, то не для кожного сучасного мовця фразеологізми **попід віконню ходити / піти / шляться (миркати) (миркати** — «старцювати, клянчити»); **під віконню собак дратувати** [29, с. 77] є зрозумілими, «прозорими» щодо образного уявлення вербалізованої ситуації. Нинішнє урбанізоване суспільство жебракуванням називатиме швидше випрошування грошей у метро, ніж милостині під вікнами житлових будинків. Таку ситуацію, на думку В. М. Телія, слід пов'язувати з тим фактом, «що історія формування національної фразеосистеми перебуває в діалектичній єдності з формуванням світоглядних основ етнічного розуміння макрокосму в його онотологічному смислі, оскільки відбір ментальних образів, їх вербальне втілення – це результат культурної інтерпретації самих фрагментів дійсності з метою висловити ставлення до них – ціннісне чи емоційно значуще» [258, с. 82].

Отже, ФСР з ідеограмою «жебракувати» формують фразеологізми **іти за прошеним хлібом (на прошеному хлібі); бути на ласкавім хлібі; випрошувати шматок хліба; по підвіконню ходити (миркати); піти попідвіконню; під віконню собак дратувати; простягати / простягти (простягнути) руку (руки); з простягнутою (з довгою) рукою, із сл. ходити, стояти; піти з довгою рукою під церкву; пускати / пустити шапку по кругу.**

Особливим у цьому синонімічному ряду фразеологізмів є ФО **простягати / простягти (простягнути) руку (руки)**. Лексикографічна література фіксує цю одиницю як полісемічну зі значеннями: 1) *до чого* «намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити щось»; 2) *на що* «жебракувати, просити милостиню» [СФУМ, с. 580]. Самий факт багатозначності фразеологічної одиниці із цим компонентом-соматизмом, думаємо, очевидний у зв'язку з діапазоном символічних позначень і майже універсальністю руки як знака: «Рука – символ діяльності; праці людей; жертвоприношення, захисту; підтримки; сили; внутрішнього світу людини; заступництва, опікунства; авторитету; влади; людських відносин, добробуту» [250, с. 107]. Специфічним водночас можна вважати розвиток значення. Видається справедливим твердження, що в основі – внутрішня форма – образ протягнутої руки долонею вниз чи вгору, що відповідно сприймається як бажання щось узяти самостійно й «німе» прохання про матеріальну допомогу. Відповідно, у першому випадку йдеться про збагачення, у другому – про стан бідності. Тож фразеологічну одиницю **простягати / простягти (простягнути) руку (руки)** відносимо і до ФСП «бідність», і до ФСП «заможність», наприклад: – *Знов*

*старцювати?.. – Ні, не буду, не хочу бачити того Гаврилка, що навчив мене **руку простягати** (М. Коцюбинський) [СФУМ, с. 580].*

3.2.7. Дієслівна ФСГ «збідніти»

Наступна ФСГ репрезентувала відбиття в значенні конститuentів критеріїв, за якими українці визначають погіршення фінансового стану, рівня матеріального забезпечення. У зв'язку із цим, думаємо, справедливо говорити про те, що фразеологізми на позначення збідніння перебуватимуть на периферії ФСП «бідність». Категоріальна сема «дія» об'єднала в структурі ФСГ «збідніти» фразеологізми з інтегральними семами «збідніти через суб'єктивні причини», «збідніти через об'єктивні причини», «збідніти з примусу (доведення до бідності, завдання збитків)». Периферійну зону названої ФСГ представляють фразеологізми, у цілісному значенні яких сема «збідніти» реалізована імпліцитно, на позначення неорганізованого належним чином життя.

ФСП з ідеограмою «збідніти» формують фразеологізми **доробитися до голого коліна; піти на жебраний хліб; залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки); без штанів остяться; програватись / програтись до нитки; звестися до нитки; опинитися в лаптях; сісти в лапоть; бити по кишені кого; потрусити калитку (калиткою) в кого.**

Зазначені фразеологізми, називаючи різні ситуації переходу до категорії збіднілих, об'єднуються в різні мікроструктури. Так виділяються ФСП з ідеограмами: 1) «потрапити в незручне, матеріально скрутне становище» (**опинитися в лаптях; сісти в лапоть**); 2) «витрачати майно на алкогольні напої» (**пропускати / пропустити крізь горло що**, з актуалізацією пейоративних сем: пияцтво – це негативна звичка, що засуджується осудом як така, а надто у зв'язку з неконтрольованістю); 3) «дійти до крайнього зубожіння, до важкої скрути» (**залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки); без штанів остяться**); 4) «доводити до бідності» (**зводити / звести з хазяйства (з хліба); доводити / довести до сумі кого; озуті (взути, обути і т. ін.) в постоли (в лапті) кого, заст., зневажл.; знімати (стягати) / зняти (стягти) останню сорочку з кого; оставляти / оставити без сорочки**); 5) «завдати збитків» (**бити по кишені кого; потрусити калитку (калиткою) в кого; бити карбованцем по кому**); 6) «збідніти» (**доробитися до голого коліна; піти на жебраний хліб**).

Фразеологізми цієї групи хоча й характеризуються як прозорістю, так і затемненістю внутрішньої форми, різним ступенем мотивованості цілісної семантики значеннями слів-компонентів, проте окреслюють

вектор інтерпретації свого смислу. Наявність у лексичному наповненні слів-компонентів із символною семантикою бідності / заможності (**постоли, лапті, хліб, сорочка, сума**), думаємо, умотивована стереотипністю позначуваних ними ситуацій, адже «стереотип є стабілізуючим фактором, який дає змогу, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінантні складники культури, а з іншого, виявити себе серед «своїх» і водночас пізнати “свого”» [175, с. 110]. Цілісне фразеологічне значення формується на базі смислового центру – стрижневого слова-компонента, а от вектор розвитку семантики в бік позначення бідності мотивується дистрибутивним оточенням (**звести з, довести до, залишити / залишитися без, знімати / зняти останнє, жебраний, голий**). Наприклад: *Пісок не родить, та з хліба не зводить* (М. Номис) [СУМ, т.3, с. 490]; *Минуло днів і вечорів немало з тих пір, ..як, в постоли обувши свого пана, Спалили дві гуральні спозарана* (А. Малишко); *Гулі не одного в лапті обули* (М. Номис). Особливості формування цілісного фразеологічного значення одиниць зі словами-компонентами **кишеня, калитка, карбованець** були предметом аналізу в розділі 2.

Імпліцитна сема «бідний» актуалізується в цілісному значенні фразеологізмів, що сформували ФСР з ідеограмою «важко працювати»: **не розгинати спини, перев. зі сл. працювати, робити і т. ін.; гнути (згинати) / зігнути спину (карк, хребет і т. ін.); гнути горба (горб)**: *Завжди було важко дивитися [Тарасові], як від зорі до зорі, не розгинаючи спини, працюють люди на ланах* (О. Іваненко) [СФУМ, с. 607]; *Грішні душі, просте бидло Гнуло в праці карк свавільний, А канчук гуляв свobodно, Лад піддержував суспільний* (І. Франко); *Винороби, що згинати В полі мусили хребти, На щорічне графське свято Хоч-не-хоч, а мали йти* (Л. Первомайський) [ФСУМ, кн.1, с. 175].

У системі цінностей українців працьовитість чи не найцінніша з людських чеснот. Це мотивується як особливостями географії проживання, природно-кліматичними умовами, так і характеристиками устрою суспільства, історією його розвитку й трансформацій, впливом економіко-політичних причин. Любов до землі як до щедрої годівниці, коли вона доглянута й оброблена, спричиняла вірування в її живу сутність, усвідомлення необхідності шанобливо ставитися до неї й сподіватися у відповідь на примноження статків у вигляді врожаю (*Хто про землю dbає, вона тому повертає. Земля потребує доброї погоди, доброго насіння, доброго робітника*). Земля вимагала великих людських зусиль (*Не земля родить, а руки*), які, люди вірили, не можуть бути марними (*Земля багата – народ багатий*). Наведені прислів'я підтверджують національну ментальну домінанту: людина працює з радістю, якщо вона працює для задоволення власних, а не чужих потреб. Фізично ви-

снажлива тривала робота, що призводить до деформації частин тіла людини, результатами якої користується інший, поціновувалася вкрай негативно, що відбилося в реальних фактах історії (колективні селянські повстання, індивідуальна боротьба проти експлуататорів тощо), а також зафіксувалося на рівні мови, зокрема в семантиці ФО на позначення бідності.

Не облаштоване за традиційними канонами житло для українців (для яких міцне господарство з усіма необхідними атрибутами є одним із важливих критеріїв надійності (моральної й матеріальної)) стає сигналом для віднесення «власників такого житла» до розряду фінансово безперспективних, у подальшому – бідних. Уявлення про господарів такого типу асоціюється у свідомості мовців із птахами, що знаходять тимчасовий комфорт / притулок на мінімально придатній території. Звідси й ФСР «жити невлаштовано» репрезентований такими ФО: **як сорока в (на голу) кістку, зі сл. жити; живе як сорока на кілочку (колку, лободині); примостився (причепився) як сорока на колу (кілку, тернині); живе як горобець під стріхою; примостився як горобець в стрісі: *Він живе, як сорока на тернині: вітер повернувся – полетіла* (Укр.. присл..)** [СФУМ, с. 677].

Фразеологізми, які формують ФСП «бідність» відображають уявлення українців про найнижчий клас суспільства – бідняків. Знання українців про бідність, відсутність наймінімальнішого, найнеобхіднішого – одягу, їжі відбилися в семантиці ФО, які утворюють ФСП «бідність».

ФСП «бідність» представлено: чотирима субстантивними ФСГ «бідне життя», «бідний одяг», «бідна людина», «засоби для існування», прикметниковою ФСГ «бідний», двома дієслівними ФСГ «бути бідним» і «збідніти».

Висновки до розділу III

Фразеологізми на позначення заможності становлять значний шар у корпусі номінативних одиниць. Своїм значенням ФО відображають уявлення українців про заможних і бідних членів суспільства, найчастіше репрезентують цікаву лінгвокультуролічну, етнографічну інформацію.

Ідеографічний опис фразеологізмів дозволив виявити таку ієрархічну структуру ФО, як ФСР → ФСГ → ФСП.

Більшим виявилось ФСП «заможність» (265 ФО), до складу якого увійшли вісім ФСГ: чотири дієслівних ФСГ «ставати заможним», «бути багатим», «жити в матеріальному достатку», «мати владу», дві субстантивних ФСГ «заможна людина», «матеріальний прибуток», ад'єктивна ФСГ

«заможний», адвербіальна ФСГ «заможно».

Дієслівна ФСГ «ставати заможним» виявилася найчисленнішою в межах ФСП «заможність». Об'єднання фразеологізмів у ФСГ здійснювалося за: категорійною віднесеністю всіх ФО до розряду дієслівних, наявністю спільної семи «бути заможним» в семантичній структурі всіх конститuentів групи. ФСГ «ставати заможним» сформована з восьми ФСР «зайняти визначене становище в суспільстві», «користуватися чимось підтримкою», «отримати хабара», «дати хабара», «мати прибуток», «грабувати; займатися злодійством», «ставати / стати гладким від забезпеченого життя», «жити за чийсь рахунок».

Дієслівна ФСГ «жити в матеріальному достатку» сформована з трьох ФСР «жити у великих розкошах», «безтурботно, щасливо жити», «жити забезпечено». Слословими центрами, ядром для формування цілісного фразеологічного значення можемо назвати стрижневі слова-компоненти **золото, срібло-золото, хліб, мед, молоко, ґрунт, ноги**.

Складниками ФСГ «заможна людина» є чотири ФСР: «впливова людина, поважна особа», «людина знатного роду, дворянського походження», «найвпливовіші, найбагатші члени суспільства», «матеріально заможна людина».

Структура ФСП «заможність» виявилася неоднорідною. Окрема група у своєму значенні фіксує уявлення про заможних людей, які володіють значними матеріальними цінностями, мають багато грошей. За наявності інтегральної семи «заможний» і категоріальної семи «ад'єктивність» виділяємо ФСГ «заможний». У свою чергу фразеологізми ФСГ «заможний» розподіляється на два ФСР: «схильний до хабарництва» й «дуже заможний».

Поняття «жити заможно» вербалізують порівняльні ФО адвербіальної ФСГ, у лексичному наповненні яких є стрижневі слова-компоненти **молоко, мед, сало, масло, жир, вареник**. Заможне життя з матеріальним надлишком порівнюється з продуктами харчування, що перебувають у певній речовині.

ФСП «бідність» (180 ФО) представлено: чотирма субстантивними ФСГ «бідне життя», «бідний одяг», «бідна людина», «засоби для існування», ад'єктивною ФСГ «бідний», двома дієслівними ФСГ «бути бідним» і «збідніти».

Під час аналізу фразеологізмів української мови на позначення різного соціального стану виділено ФО, у семантичній структурі яких доміантною є сема «бути бідним». Об'єднання фразеологізмів у ФСГ «бути бідним» базувалося на таких критеріях: категоріальна співвіднесеність із дієсловом; наявність спільної семи «бути бідним» у семантичній структурі всіх компонентів групи. Оскільки бідність, як і заможність,

визначається за різними ознаками, то фразеологізми в межах ФСГ «бути бідним» поділяються на ФСР «бути бідним», «жити в нестатках, злиднях», «жебракувати».

Наступна ФСГ репрезентувала відбиття в значенні конститuentів критеріїв, за якими українці визначають погіршення фінансового стану, рівня матеріального забезпечення. У зв'язку із цим, думаємо, справедливо говорити про те, що ФО на позначення збідніння перебуватимуть на периферії ФСП «бідність». Категоріальна сема «дія» об'єднала в структурі ФСГ «збідніти» фразеологізми з інтегральними семами «збідніти через суб'єктивні причини», «збідніти через об'єктивні причини», «збідніти з примусу (доведення до бідності, завдання збитків)». Периферійну зону названої ФСГ представляють фразеологізми, у цілісному значенні яких сема «збідніти» реалізована імпліцитно, указуючи на не організоване належним чином життя.

Уважаємо, що такий результат є цілком закономірним, оскільки в значеннях досліджуваних фразеологічних одиниць відбилась інформація, яка свідчить про уявлення українців про заможних людей, про способи збагачення або покращення свого матеріального стану. Актуалізація в цілісному значенні ФО сем на позначення заможності безпосередньо пов'язана з наявністю в лексичному наповненні фразеологізмів слів-компонентів – символічних позначень матеріального статку, фінансового благополуччя.

ВИСНОВКИ

Узагальнення сучасних науково-теоретичних положень про фразеологічну систему мови, особливості її структурації, семантичної організації та формування, а також здійснений аналіз фактичного фразеологічного матеріалу зі значенням «заможність» дозволив дійти таких висновків.

Дослідити взаємозв'язок мови й культури, мови й мислення, що віддзеркалюються у ФО, без залучення даних актуальних нині лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних, психолінгвістичних напрямків є неможливим, що зумовлює необхідність різноаспектного вивчення фразеологізмів на позначення заможності.

Поняття «заможність» і «багатство» не є тотожними, оскільки **заможність** – це наявність матеріальних засобів, необхідних для забезпечення належних стандартів життя, дотримання повноцінного, часом «розкішного» способу життя, тоді як **багатство** – це кількісні показники наявності матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення високих стандартів життя. Заможність – поняття динамічне, а багатство – статичне. Разом із тим лексеми **незаможність** і **бідність** є підстави вважати ідентичними за своїм поняттєвим обсягом, оскільки вони обидві відбивають уявлення про низький рівень матеріального забезпечення і відповідно можуть бути кваліфіковані як синонімічні зі значенням – «відсутність матеріальних засобів чи їх недостатня наявність, що призводить до виникнення цілої системи обмежень у різних сферах повсякденного життя людей».

Фразеологічні одиниці на позначення заможності становлять в українській мові значний шар, складний як за кількістю (445 одиниць), так і за структурою й системою значень. Дослідження цього фрагмента фразеологічного корпусу має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки дозволяє з'ясувати й систематизувати раніше не досліджувані функціонально-семантичні особливості ФО, а їх аналіз, по-перше, уможливує заповнення лакун окремих фрагментів мовної картини світу, по-друге, сприяє виявленню специфіки знакового характеру ФО в семантичному й функціональному аспектах.

Семантичний аналіз українських ФО на позначення заможності, здійснений шляхом ідентифікації та диференціації, дозволив класифікувати ФО таким чином: 1) фразеологізми з назвами грошей і дорогоцінних металів (**карбованець, мільйон, грошики, копійка, золото, срібло-золото** та ін.) (62 ФО); 2) фразеологізми зі словом-компонентом **пан** (15 ФО); 3) фразеологізми з назвами одягу (**сорочка, постолі, лапті**), зі словами-компонентами **кишеня, гаманець** (74 ФО); 4) фразеологізми на

позначення наявності / відсутності території навколо помешкання (**кіл, двір**), власне помешкання (**хата**) та його частин (**вікно, піч, стіл, скриня**) (40 ФО); 5) фразеологізми з назвами продуктів харчування (**хліб, вареник, сметана, масло, сало**) (90 ФО); 6) фразеологізми на позначення стану заможності / незаможності з компонентами-соматизмами (**рука, нога, голова, коліно** тощо) (102 ФО); 7) фразеологізми з компонентами-назвами тварин (**кінь, собака, миша** тощо) (62 ФО). Кожна з цих груп у подальшому диференціюється, що зумовлено семантичною складністю стрижневих слів-компонентів у структурі значення ФО.

Семно-компонентний аналіз дозволив виявити тип мотивації й участь слів-компонентів у формуванні цілісного фразеологічного значення. Слова-компоненти фразеологізму повністю не десемантизуються, унаслідок чого формування цілісного значення ФО відбувається з урахуванням семантики символічних позначень **заможності / бідності** (багатство – **золото, мільйони, гроші, сало, жир, малина**, бідність – **копійка, лапті, личаки, нитка, сорочка; рука** – влада, **нога** – впевненість, **копійка, нитка** – еталон мінімальної одиниці забезпечення, **масло** – добробут, **хліб** – рівень добробуту, багатства, є найнеобхіднішим засобом для існування), що є стрижневими в лексичному наповненні досліджуваних одиниць. Вони становлять ядро образу, за допомогою якого розкривається внутрішня форма фразеологізму.

Фразеологізми, у лексичному наповненні яких наявне стрижнєве слово-компонент – назва грошової одиниці **копійка**, указують на відсутність грошей, сигналізують про стан бідності або називають середній рівень життя, оскільки в українській культурі копійка є еталоном мінімального грошового забезпечення. Найбільш часто названі ФО побудовані за моделлю «ні + іменник (назва грошової одиниці)» = «відсутність грошей, бідність».

У цілісному значенні ФО певним чином реалізовані семи «збагачуватися, багатіти», «хто-небудь багатий, має гроші», мотивовані насамперед словами-компонентами **карбованець, мільйони, сума, гроші, метал**, що формують уявлення українців про необхідні засоби для життя, багатство, заможність.

Український фразеологічний фонд містить численну групу ФО з назвами грошей – 50 ФО, із яких найпродуктивнішими є ФО зі словами-компонентами **копійка** (16 ФО), **бабки** (11 ФО), **гроші** (8 ФО), **карбованець** (5 ФО). Представлено також поодинокі ФО зі словами-компонентами **сума, метал, капуста, нал, гусак, фантики**.

Здійснений аналіз фразеологізмів української мови, у лексичному наповненні яких наявний компонент **золото**, дозволяє стверджувати, що в цілісному значенні ФО певним чином реалізовані семи «ставати

багатим», «бути багатим», мотивовані насамперед названим словом-компонентом, а отже, це є показником ознак, що формують уявлення українців про багатство, добробут.

Слово **пан** – це основний сигналізатор стану заможності. ФО із цим словом-компонентом відбивають у своєму значенні стійкі асоціації з панським життям: чималі матеріальні статки, привілейоване становище, влада, розкішне й безтурботне життя, інакша (порівняно з простою людиною) зовнішність, як правило, значно краща. Такі уявлення сформувалися під впливом тривалого соціального розшарування українського суспільства й мотивували виникнення відповідної внутрішньої форми ФО. У мові українського соціуму презентовані як негативні реакції на панство як явище, так і захоплення, мрії кожного якомога більше наблизитися до соціально забезпеченого прошарку.

У складі проаналізованих фразеологізмів на позначення заможності виділено групу фразеологізмів з назвами одягу, зі словами-компонентами **кишеня**, **гаманець**. Кількісно вона нараховує 74 одиниці. Найбільшими фразеотворчими потенціями наділені такі слова-компоненти на позначення одягу: **кишеня** (26), **сорочка** (4 ФО), **нитка** (4 ФО), **гаманець** (3 ФО), **калитка** (3 ФО), **латка** (3 ФО), **лапті** (3 ФО).

Фразеологізми української мови з назвами одягу й елементів одягу реалізують уявлення про різний соціальний стан людини. Одяг для українців здавна мав символічне значення. Важливим було не лише те, чи наявний одяг, із якої тканини він виготовлений, а й те, у якому він був стані – зношений, порваний, латаний, що свідчило про стан заможності / незаможності людини.

Слова-компоненти **кишеня**, **гаманець** (**капшук**, **калитка**) мають значну фразеологічну активність. Образ кишені реалізується у складі чималої кількості ФО й пов'язується з уявленням про місце зберігання грошей, стан заможності / незаможності людини.

Група фразеологізмів на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання кількісно нараховує 19 одиниць. Серед серій ФО найбільшою фразеологічною активністю відзначаються слова-компоненти **тин** (8 ФО), **кіл** (7 ФО). У внутрішній формі ФО відображено уявлення українців про наявність огорожі не лише як про необхідний елемент подвір'я, а і як про символ забезпеченості, заможності. Таким чином, відсутність двору й відсутність огорожі є ознакою крайньої бідності.

ФО, у лексичному наповненні яких наявні слова-назви помешкання та його основних частин, реалізують уявлення українця про стан заможності / незаможності, свідчать про те, що наявність помешкання є важливим показником матеріального забезпечення людини. До аналі-

зованої групи ввійшов 21 фразеологізм. Серед серій ФО фразеологічною активністю відзначаються слова-компоненти **хата, піч, скриня, вікно, підвіконня**.

Тематична група фразеологізмів із назвами продуктів харчування на позначення заможності / незаможності складається з 90 ФО. Найбільшою фразеологічною активністю відзначається серія ФО зі словом-компонентом **хліб** (46 ФО).

Ключовим словом-компонентом аналізованих фразеологізмів є соматизм. Зібраний матеріал нараховує 102 відповідних ФО. Фразеологізми із соматичним словом-компонентом різні за кількісним складом, що дає підстави умовно виділити дві групи. Першу групу утворюють фразеологізми із соматичним словом-компонентом, що мають вищу фразеологічну активність. До неї належать серії фразеологізмів зі словами-компонентами **рука** (30 ФО), **шия** (9 ФО), **душа** (9 ФО), **зуби** (7 ФО), **ноги** (7 ФО), **голова** (5 ФО), **горб** (4 ФО). Другу групу представляють ФО, що мають низьку фразеологічну активність. Це ФО з компонентами-соматизмами **лапа, лабети, коліно, рило, рот, горло, кістка**.

Зооніми є усталеними, одвічними етнокультурними символами, а глибина їх культурно-національного контексту є мугутнім фразеотворчим матеріалом. Зафіксовано 62 ФО з компонентом-зоонімом. У лексичному наповненні фразеологізмів на позначення заможності вжито такі лексеми, як: **корова, ріг, птах**, а на позначення бідності такі, як: **собака (пес), кішка, хвіст, миша, коза, вівця, білка, риба**; на позначення уявлень про виконання низькооплачуваної роботи – **бик (теля), віл**, про різне соціальне становище в суспільстві – **кінь**.

Ідеографічний опис фразеологізмів дозволив виявити таку ієрархічну структуру ФО, як ФСР → ФСГ → ФСП.

Більшим виявилось ФСП «заможність» (265 ФО), до складу якого увійшли вісім ФСГ: чотири дієслівних ФСГ «ставати заможним», «бути багатим», «жити в матеріальному достатку», «мати владу», дві субстантивних ФСГ «заможна людина», «матеріальний прибуток», ад'єктивна ФСГ «заможний», адвербіальна ФСГ «заможно».

ФСГ «ставати заможним» виявилася численною (80 ФО). Причиною цього явища є особливості українського менталітету. Українці – працьовита нація, а тому їй прагнули поліпшення свого соціального стану. Набуття вищого становища в суспільстві завжди покращує фінансовий стан людини. Багатство, як правило, асоціюється з наявністю великої суми грошей, можливістю їх вільно й необдуманно витратити; із можливістю мати прибуток, отриманий різними способами.

Основними показниками заможного життя, що інтерпретуються одиницями досліджуваного фрагмента фразеологічного корпусу

української мови, називаємо повний достаток у сім'ї, розкішне життя, відповідне становище в соціумі. Спільність позначуваного поняття «матеріальні статки» і наявність категоріальної субстантивної семи вможливує об'єднання ФО в окрему кількісно велику ФСГ «матеріальний прибуток». Актуалізована в цілісному значенні ФО сема «кількість» дала можливість об'єднати ФО в гіперсинонімічне утворення, де гіпосеми «велика кількість грошей», «надприбутки», «незначний прибуток» розмежовують фразеологічний матеріал на окремі ФСР з ідеограмами: «велика кількість грошей», «надприбутки», «незначний, але постійний прибуток». Значення прибутковості прямо чи опосередковано мотивується стрижневими словами-компонентами **гроші, карбованець, калитка, дощ, мішок, молоко, хліб** тощо.

Конституентами ФСГ «матеріальний прибуток» (27 ФО) є ФСР «повний достаток», «гроші», «багатство», «хабарництво», «легко отримані гроші», «велика кількість чого-небудь».

Фразеосемантичне поле «бідність» (180 ФО) представлене чотирма субстантивними ФСГ – «бідне життя», «бідний одяг», «бідна людина», «засоби для існування», ад'єктивною ФСГ «бідний», двома дієслівними ФСГ «бути бідним» і ФСГ «збідніти».

Окреме місце у ФСП «бідність» посідає фразеосемантична група «бути бідним» (75 ФО). Об'єднання фразеологізмів у ФСГ «бути бідним» базувалося на таких критеріях: категоріальна співвіднесеність із дієсловом; наявність спільної семи «бути бідним» у семантичній структурі всіх компонентів групи. Оскільки бідність, як і заможність, визначається за різними ознаками, то фразеологізми в межах ФСГ «бути бідним» поділяються на ФСР «бути бідним», «жити в нестатках, злиднях», «жебракувати».

Фразеосемантична група «збідніти» репрезентувала в значенні конституентів критерії, за якими українці визначають погіршення фінансового стану, рівня матеріального забезпечення. У зв'язку із цим, думаємо, справедливо говорити про те, що фразеологізми на позначення збіднення перебуватимуть на периферії ФСП «бідність». Категоріальна сема «дія» об'єднала в структурі ФСГ «збідніти» фразеологізми з інтегральними семами «збідніти через суб'єктивні причини», «збідніти через об'єктивні причини», «збідніти з примусу» (довести до бідності, завдати збитків).

Такий результат є цілком закономірним, оскільки в значеннях досліджуваних ФО відбилась інформація, яка свідчить про уявлення українців про заможних людей, про способи збагачення або покращення свого матеріального становища. Актуалізація в цілісному значенні ФО сем на позначення заможності безпосередньо пов'язана з наявністю в

лексичному наповненні фразеологізмів слів-компонентів – символічних позначень матеріального статку, фінансового благополуччя.

Лінгвокультурологічна цінність фразеологізмів на позначення заможності надзвичайна, оскільки ці ФО як мовно-естетичні знаки зберігають позамовну інформацію й сигналізують про соціально-культурні особливості народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авалиани Ю. Ю. К семантической структуре фразеологических единиц / Ю. Ю. Авалиани, А. М. Эмирова // Вопросы фразеологии : [труды Самарарканд. гос. ун-та]. – Самарканд, 1971. – Вып. 27. – С.29-34.
2. Авксентьев Л. Г. Особливості семантики ФО сучасної української мови / Л. Г. Авксентьев // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 3. – С. 29-32.
3. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посіб. / Л. Г. Авксентьев. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Х. : Вища шк., 1988. – 134 с.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : монограф. / М. Ф. Алефіренко. – Х. : Вища шк., 1987. – 136 с.
5. Алефиров Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монограф. / Н. Ф. Алефиров. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
6. Алефиров Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монограф. / Н. Ф. Алефиров. – М. : Элпис, 2008. – 271 с.
7. Алефиров Н. Ф. Фразеология и паремиялогия : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиров, Н. Н. Семенов. – М. : Флинта – Наука, 2009. – 344 с.
8. Алефиров Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиров. – М. : Флинта – Наука, 2010. – 288 с.
9. Амелина Л.С. Английские пословицы, обозначающие отсутствие материального достатка / Л.С. Амелина // Res Studiosa: сб. статей. – Вып.2. / [сост., отв. ред. Н. В. Осолкова]. – Северодвинск, 2007. – С. 7-12.
10. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии : монограф. / Н. Н. Амосова. – М. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. – 208 с.
11. Амосова Н. Н. Современное состояние и перспективы фразеологии / Н. Н. Амосова // Вопросы языкознания. – 1966. – № 3. – С. 65-72.
12. Андрейченко О. І. Фразеологізми з соматичним компонентом у текстах політичних дискусій / О. І. Андрейченко // Українська фразеологія в мовній картині світу. – 2004. – С. 5-11.
13. Андрейченко О. І. Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Андрейченко. – К., 2006. – 25 с.
14. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка : монограф. / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
15. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37-67.
16. Артюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Артюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки рус. культ., 1999. – 896 с.
17. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія (історико-етнографічне дослідження) : монограф. / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – 155 с.
18. Артюшенко О. М. Сучасні риси української ментальності / О. М. Артю-

- шенко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 60 (№ 5). – С.446-450.
19. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В. Л. Архангельский. – Ростов-на/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1964. – 315 с.
  20. Ахманова О. С. О принципах и методах лингвостилистического исследования / О. С. Ахманова, Л. Н. Натан, А. И. Полторацкий, В. И. Фатющенко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1966. – 183 с.
  21. Бабич Н. Д. «Сила Божа» в народній фразеології / Н. Д. Бабич // Урок української. – 2002. – №2. – С. 28-29.
  22. Бабкин А. М. Лексикографическая разработка русской фразеологии / А. М. Бабкин // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Филолог. факультет СПбГУ, 2002. – С. 336-346.
  23. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностран. лит-ры, 1955. – 416 с.
  24. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини : навч. посіб. для студ. ф-тів інозем. мов / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
  25. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656 с.
  26. Баранов А. Н. Принципы семантического описания фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 2009. – № 6. – С. 21-34.
  27. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии : монограф. / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.
  28. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монограф. / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2009. – 192 с.
  29. Білецький-Носенко П. Словник української мови / [підгот. до друку В.В. Німчук]. — К.: Наук. думка, 1966. — 423 с.
  30. Біловус Г. Г. Терміни варіантності і трансформація та їх застосування в сучасній лінгвістиці / Г. Г. Біловус // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми української термінології». – Львів, 2009. – № 648. – С. 109-112.
  31. Білодід І. К. Деякі аспекти взаємодії пізнавальної й естетичної функції мови / І. К. Білодід // Мова. Людина. Суспільство. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 36-48.
  32. Білодід В. Д. Історіографія української етноментальності : В. Б. Антонович : Історіософські нариси / за ред. Н. П. Поліщук. – К.: Вища шк., 2011. – 335 с.
  33. Білоноженко В. М. Про особливості фразеологічного значення / В. М. Білоноженко // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – Вип.21. – С. 55-60.
  34. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів : монограф. / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
  35. Бирих А. К. диахроническому анализу фразеосемантических полей / А. Бирих // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С.14-21.

36. Богданов В. П. «Крапивенное семя»: чиновничество и российская саморефлексия / В. П. Богданов // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М. : ИВИ РАН, 2011. – Вып. 37. – С. 101-125.
37. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В. Н. Телия. – [2-е изд., стер.]. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
38. Бондаренко К. Л. Назви грошей в українській та англійській сленгових картинах світу / К. Л. Бондаренко // Вісник СумДУ. Сер. Філологія. – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 68-72.
39. Брага І. І. Концепт «політик» у сучасних українських ЗМІ / І. І. Брага // Мова і культура : наук. журнал. – К. : Вид. Дім Дмитра Бурого, 2009. – Вип. 11. – Т. 1 (113). – С. 166-172.
40. Важеніна О. Г. Фразеологізми з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурний аспекти / О. Г. Важеніна, А. В. Куцева // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк, 2010. – Т. 28. – С. 23-33.
41. Важеніна О. Г. Еліпсис як репрезентант комплексу індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного типу (на матеріалі мови химерного роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця») / О. Г. Важеніна, Г. О. Бардукова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2011. – Вип. 22. – С. 246-253.
42. Вакуленко В. Ф. Слова-концепти давньоруського походження в українських замовляннях / В. Ф. Вакуленко // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2010. – Вип. 9. – С. 17-25.
43. Валодзіна Т. Homo somatikus: міфопоэтычныя перспектывы і фразеалагічныя прыярытэты / Т. Валодзіна // Siowo. Tekst. Czas: Materiały VIII Międzynarodowej konferencji naukowej. – Szczecin: WNUS, 2005. – S. 41–47.
44. Вальтер Х. Процессы неологизации в современной русской и славянской фразеологии / Х. Вальтер // Przegląd Rusycystyczny. – Katowice, 2008. – № 4 (124). – С. 27-40.
45. Васильченко В. М. Етнокультурна семантика архаїчних компонентів фразеологічних одиниць / В. М. Васильченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Лінгвістика». – Херсон, 2009. – Вип. ІХ. – С. 130-139.
46. Ващак М. Ідея свободи у творчості Г. Сковороди / М. Ващак // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Філософія. – Дрогобич, 2009. – Вип. 20. – С. 125 – 138.
47. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелёва]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
48. Венжинович Н. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови / Н. Венжинович // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 33-43.
49. Верещагин Е. М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
50. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концеп-

- ції: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы : монограф. / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров ; [под. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.
51. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Труды юбилейной научной серии ЛГУ (1899-1944). – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1946. – С. 45-69.
  52. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3-29.
  53. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – С. 140-161.
  54. Вірний В. Україна : Земля, вода, повітря – вічні цінності! [Електронний ресурс] / В. Вірний // Народна правда. – Режим доступу : narodna.pravda.com.ua/politics/46f7b64306f50/.
  55. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
  56. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
  57. Волошко М. Ю. Концепт багатство у англосаксонській міфопоетичній картині світу / М. Ю. Волошко // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2005. – №5 (77). – С. 88-93.
  58. Ганжа С. А. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків / С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич // Культура народів Причорномор'я. – 2007-2008. – Т. 49 (I). – С. 222-224.
  59. Гак В. Н. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В. Г. Гак // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 260-265.
  60. Галинська О. М. Українсько-англійські фразеологічні еквіваленти на позначення матеріального стану людини [Електронний ресурс] / О. М. Галинська. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pzs/2009_9/zmist.htm
  61. Гвоздарев Ю. А. Основы русского фразеобразования / Ю. А. Гвоздарев. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 184 с.
  62. Глуховцева І. Я. Варіанти фразеологічних одиниць в українських східнослобожанських говірках / І. Я. Глуховцева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – 2009. – № 2 (17). – С.121-130.
  63. Глуховцева І. Я. Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Глуховцева. – Х., 2012. – 23 с.
  64. Гнатюк І. С. Функціонування фразеологізмів у науково-популярному тексті / І. С. Гнатюк // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Сер. «Філологія». – 2007. – Т. 20 (59). – №. 6. – С. 168-172.
  65. Голоднова Є. Ю. Десемантизація елемента «собака» / «ɦuhd» як компонента сталих народних порівнянь і фразеологізмів української та

- німецької мов / Є. Ю. Голоднова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2011. – Вип. 22. – С.263-267.
66. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 27 с.
67. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Городецька. – К., 2003. – 21 с.
68. Григоренко Н. Проблеми визначення мовних одиниць на позначення емоцій (на матеріалі української та англійської мов) / Н. Григоренко // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – Серія : філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.] – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 123–127.
69. Григоренко Н. М. Гіперонімічні назви емоційних явищ в українській та англійській мовах / Н. М. Григоренко // Наукові записки: [у 2 ч.] – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105(1). – С. 141-145.
70. Грицик Н. Хліб – мовно-естетичний знак української культури / Н. Грицик // Мовознавчі студії. Фразеологізм і слово у тексті і словнику : мат-ли Всеукр. наук. конф. на пошану 75-річчя від дня народження проф. Мар'яна Демського. – Дрогобич : Просвіт, 2010. – Вип. 2. – С. 80-89.
71. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
72. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський ; укл. О. Л. Копиленко. – К. : Знання України, 1991. – 240 с.
73. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / [пер. с нем. и предисл. Г. В. Рамишвили]. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
74. Гурбанська С. О. Фразеологічна ідентифікація узуальних та оказіональних стійких висловлювань у художніх текстах / С. О. Гурбанська // *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 68-75.
75. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии : дисс. канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. С. Гусейнова. – Махачкала, 1997. – 188 с.
76. Дацишин Х. П. Фразеологізми в заголовках друкованих видань: проблема мовно-культурної ідентифікації / Х. П. Дацишин // Теле- та радіоуралістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 200-204.
77. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Т. Демський. – Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1994. – 62 с.
78. Демський М. Т. Бити чолом..., нашого полку прибуло [Електронний ресурс] / М. Т. Демський. – Режим доступу : <http://www.kulturamovy.org.ua>.
79. Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія : навч. посіб.-довідн. / О. М. Демська-Кульчицька. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.
80. Денисенко С. Н. Фразеологічна картина світу як джерело етнокультурної інформації / С. Н. Денисенко, Г. О. Хант // Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. : Філоло-

- гія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64). – № 3 (2). – С. 188-192.
81. Денисюк В. В. Реалізація семантики лексеми шия у структурі фразеологізмів / В. В. Денисюк // Наукові записки. Серія : «Філологічні науки». – Кіровоград, 2009. – Вип. 86. – С. 342-346.
82. Добровольский Д. О. Образная составляющая в семантике идиом / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 71-93.
83. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37-48.
84. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II) / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48-57.
85. Дуксова Н. А. Сопоставительный системный анализ лексики семантического поля «дом / жилье» на материале английского и русского языков : автореф. дисс. канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. А. Дуксова. – М. : РГБ, 2006. – 26 с.
86. Ермакова Е. Н. Русская фразеология в истории и современности [Электронный ресурс] / Е. Н. Ермакова // Мат-лы III Междунар. науч.-практ. конф. «Aus Sibirien – 2006» : науч.-информ. сб. – Тюмень, 2006. – С. 32-34. – Режим доступа : library.ikz.ru/georg-steller/aus-sibirien-2013-2006/ermakova-e.n.-russkaya-frazeologiya-v-istorii-i.
87. Етимологічний словник української мови / [уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць та ін.]. – [у 7 т.]. – К. : Наук. думка. – Т.1. – 1982. – 634 с.; Т.2. – 1985. – 573 с.
88. Етнографія України : навч. посібн. / За ред. С. А. Макарчука. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
89. Євсєєва Г. П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90 років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 24 с.
90. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монограф. / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
91. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.
92. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / [В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
93. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
94. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монограф. / М. В. Жуйкова. – Луцьк, 2007. – 416 с.
95. Жуков В. П. Изучение фразеологии в отечественном языкознании последних лет / В. П. Жуков // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1967. – № 5. – С. 104-113.
96. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов : монограф. / В. П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.
97. Жуков В. П. Русская фразеология : пособие [для студ., асп. и препод.

- філол. спец.] / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – [2-е изд.]. – М. : Высшая шк., 2006. – 408 с.
98. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мов) / О. В. Забуранна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55-59.
  99. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
  100. Завгородня Л. В. Перифрази як засіб стереотипізації соціальної інформації / Л. В. Завгородня // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2002. – Т. 7. – С. 75-78.
  101. Загнітко А. П. Синтаксис і фразеологія: особливості взаємодії і взаємопроникнення / А. П. Загнітко // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Сер. «Філологія». – 2007. – Т. 20 (59). – № 6. – С. 15-25.
  102. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд. Н.С. Шумада]. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
  103. Залевская А. А. Слово. Текст: психолінгвистические исследования : избранные труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 542 с.
  104. Захарова Л. И. Феномен языковой игры в современной публицистике (на материале заголовков газет) / Л. И. Захарова // Проблемы фразеологической и лексической семантики : мат-лы Междунар. науч. конф. (Кострома 18-20 марта 2004 г.). – М. : ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2004. – С. 104-106.
  105. Зимин В. И. Относительность понятия внутренней формы фразеологизма / В. И. Зимин, Л. Г. Латфуллина // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения) : мат-лы Междунар. науч. симпозиума 4-6 мая 2009 г. / [отв. ред. В. И. Макаров]. – Великий Новгород, 2009. – С. 20-22.
  106. Зимин В. И. Уяснение механизма идиообразования / В. И. Зимин, Л. А. Ковалевская // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения) : мат-лы Междунар. науч. симпозиума 4-6 мая 2009 г. / [отв. ред. В. И. Макаров]. – Великий Новгород, 2009. – С. 55-57.
  107. Зимина И. В. Проблемы идеографического описания русской фразеологии / И. В. Зимина // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения) : мат-лы Междунар. науч. симп. 4-6 мая 2009 г. / отв. ред. В. И. Макаров – Великий Новгород : Поморский университет, 2009. – С. 260-263.
  108. Золотых Л. Г. Взаимодействие фразеологической семантики и семиотических средств культуры / Л. Г. Золотых // Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами : сб. науч. тр. по итогам III Междунар. науч. конф. (Белгород, 19-21 марта 2013 г.) / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 70-75.
  109. Івашків В. О. Особливості тлумачення бідності як соціально-економічної категорії для України / В. О. Івашків // Всеукраїнський

- науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2011. – № 5. – С. 309-311.
110. Івченко А. А. Из опыта составления идеографического словаря русской фразеологии / А. А. Івченко // Фразеологические словари и компьютерная фразеология : Тез. сообщ. школы-семинара 13-17 ноября 1990 г. – Орёл, 1990. – С. 17-18.
111. Івченко А. О. У пошуках нечистої сили / А. О. Івченко // Культура слова. – Вип. 45. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 43-48.
112. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Х. : Око, 1996. – 160 с.
113. Івченко А. О. Фразеологія українських народних говорів: ономасіологічний, ареальний, етимологічний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. О. Івченко. – К., 2000. – 37 с.
114. Калашник В. С. Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду (семантико-типологічний аспект) : монограф. / В. С. Калашник. – Х. : Вища шк., 1985. – 176 с.
115. Калашник В. С. Фразеосемантичне поле «зовнішній вигляд людини» в східнослов'янських і степових говірках Донбасу / В. С. Калашник // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – № 3 (18). – С. 68-77.
116. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті / Володимир Калашник / [упоряд. Г. Губарева, Р. Трифонов, О. Якименко]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 368 с.
117. Калякіна О. О. Комунікативно-стилістична модифікація фразем у заголовках української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Калякіна. – Дніпропетровськ, 2008. – 23 с.
118. Карауця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Карауця. – Х., 2002. – 17 с.
119. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монограф. / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
120. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монограф. / А. Карась. – К. ; Львів : Вид. центр ЛНУ імені І. Франка, 2003. – 520 с.
121. Караулов Ю. М. Общая и русская идеография / Ю. А. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
122. Карлова Н. М. Безеквівалентні східноукраїнські фразеологізми / Н. М. Карлова // Вісник ЛНПУ ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 15. – С. 34-40.
123. Кевлюк І. В. Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом око) / І. В. Кевлюк // Філологічні студії : зб. наук. праць / [за заг. ред. Ж. В. Колоїз]. – Кривий Ріг : ТОВ «ОКТАН-ПРИНТ», 2012. – С.75-83.
124. Киселева И. В. Символьность пространственного кода культуры /

- И. В. Киселева // Стратегии исследования языковых единиц : сб. статей. – Тверь : Изд-во М. Батасовой, 2011. – С. 30-33.
125. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – [2-ге вид., перероб. й доп.]. – К. : Вища шк., 1975. – 335 с.
126. Коваль В.И. Украинская этнофразеология: проблемы интерпретации / В. И. Коваль // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / [відп. ред. В. Німчук]. – К. : Пульсари, 2002. – С. 193-196.
127. Ковшова М. Л. Проблема семантической неопределенности фразеологизмов в лингвокультурологическом освещении / М. Л. Ковшова // Вестник ЦМО МГУ. Лингвокультурология. – 2009. – № 2. – С. 95-101.
128. Ковшова М. Л. Символ в семантике фразеологизмов: опыт исследования / М. Л. Ковшова // Вопросы филологии. – М., 2009. – № 1. – С. 19-29.
129. Козирева З. Г. Опозиція бідність / багатство в історії української мови [Електронний ресурс] / З. Г. Козирева // Фонетика і фонологія: сучасні парадигми дослідження та формування фонетичної комунікативної компетенції в мовному вищому навчальному закладі. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Nvkyu/2009_18/2.pdf.
130. Колеснікова І. Є. Фразеологічна мікросистема «риси характеру людини» в українській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І. Є. Колеснікова. – Сімферополь, 2010. – 23 с.
131. Колоїз Ж. В. Оказіоналізми в лексикографії / Ж. В. Колоїз // Філологічні студії: зб. наук. пр. / [за заг. ред. Ж. В. Колоїз]. – Кривий Ріг : ТОВ «ОКТАН-ПРИНТ», 2012. – С. 97-114.
132. Коломієць М. П. Фразеологічні синоніми / М. П. Коломієць. – Дніпропетровськ, 1989. – 67 с.
133. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62-69.
134. Копиця В. Є. Концепт «гроші» в англійській та українській лінгвокультурах / В. Є. Копиця // Актуальні проблеми іноземної філології : Лінгвістика та літературознавство. – 2009. – Вип. 3. – С. 116-122.
135. Копыленко Н. М. Очерки по общей фразеологии / Н. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 143 с.
136. Копусь О. А. Перифрази у творах О. Гончара: структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Копусь. – К., 2001. – 21 с.
137. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера святки в українському мовному просторі : монограф. / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнокова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
138. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти] / М. П. Кочерган. – [2-ге вид.]. – К. : Академія, 2008. – 368 с.
139. Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фі-

- лол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Кочукова. – К., 2004. – 19 с.
140. Крайчинська Г. В. Елемент одягу pocket / кишеня як кодовий знак логічно підпорядкованого світу (на матеріалі англійської та української мов) [Електронний ресурс] / Г. В. Крайчинська. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2011/element-odyahu-pocket-kyshenya-yak-kodovyj-znak>.
141. Красиков М. М. Філософія буття слобожанського селянина / М. М. Красиков // Дух і Літера. – 1999. – № 5–6. – С. 428–442.
142. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2011. – Вип. 22. – С. 289-298.
143. Красных В. В. Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология : монограф. / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
144. Красун А. Бідність в Україні та шляхи її подолання / А. Красун, Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Вип. 20. – С. 81-85.
145. Кубедінова Л. Ш. Особливості фразеологічної мікросистеми «Мовлення» (на матеріалі субстантивних та дієслівних фразеологічних одиниць російської, кримськотатарської та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Л. Ш. Кубедінова. – Донецьк, 2008. – 28 с.
146. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова ; Рос. акад. наук ; Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
147. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. Т. Кузь. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
148. Куклина И. Н. Явления фразеологизации и дефразеологизации в языке современной прессы : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Н. Куклина. – М., 2006. – 251 с.
149. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая шк., 1986. – 336 с.
150. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Высшая шк. ; Дубна : Феникс, 1996. – 386 с.
151. Кьеркегор С. Болезнь к смерти [Текст] / С. Кьеркегор // Страх и трепет. – М. : Терра – Книжный клуб, 1998. – 383 с.
152. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов) / Б. А. Ларин // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография. – [Изд. 2-е, перераб. и доп.] / Б. А. Ларин. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2002. – С. 370-381.
153. Лебеденко Ю. М. Фразеосемантична група з компонентом «хата» в

- українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. М. Лебеденко. – Х., 2006. – 22 с.
154. Лебеденко Ю. М. Проблема ідеографічного аналізу фразеологічного складу мови (проекція на фразеосемантичну групу з компонентом *xata*) / Ю. М. Лебеденко // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. – Х., 2008. – Вип. 25. – С. 7-14.
155. Левицький А. Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Е. Левицький. – К., 1999. – 36 с.
156. Левицький А. Э. Функциональный подход в современной лингвистике / А. Э. Левицкий // *Studia Lingvistica*. – 2010. – Вип. 4. – С. 31-38.
157. Левицкий А. Э. Английская идиоматика сквозь призму теории функциональной переориентации / А. Э. Левицкий // Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами : сб. науч. тр. по итогам III Междунар. науч. конф. (Белгород, 19-21 марта 2013 г.) / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 81-85.
158. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монограф. / О. П. Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
159. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / О. П. Левченко. – К., 2007. – 32 с.
160. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / О. П. Левченко. – К., 2007. – 470 с.
161. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности : монограф. / Д. А. Леонтьев. – [2-е изд., испр.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
162. Лисиченко Л. А. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі / Л. А. Лисиченко // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 44-45.
163. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2006. – 150 с.
164. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : монограф. / Л. А. Лисиченко. – Х. : Основа, 2009. – 191 с.
165. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монограф. / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
166. Лівінська О. В. До свого дому не пізно й опівночі, або архетип дому в українській художній літературі [Електронний ресурс] / О. В. Лівінська // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2004. – № 44. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Livinska.htm

- 164 Т.М Князь. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ, ІДЕОГРАФІЧНИЙ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ
167. Лозко Г. С. Українське народознавство : монограф. / Г. С. Лозко. – [3-те вид.]. – Х. : Див, 2005. – 472 с.
168. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Майборода. – Х., 2002. – 21 с.
169. Майданюк І. З. Свобода і щастя – основи рецепта ідеального суспільства (за визначенням Г. Сковороди) / І. З. Майданюк // Українознавство. – 2011. – № 1. – С. 72-75.
170. Макаруч С. А. Історико-етнографічні райони України : навч. посібн. / С. А. Макаруч. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – 352 с.
171. Малински Т. И. Возникновение новых фразеологических единиц / Т. И. Малински // Русистика. – Берлин, 1992. – № 2. – С. 67-76.
172. Марковська А. В. Функціональний аспект фразеологізмів сучасної німецькомовної преси / А. В. Марковська // Новітня філологія : зб. наук. праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – № 13 (33). – С. 34-42.
173. Маслова В. А. Культурно-національна специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные смыслы во фразеологизмах. – М. : Наука, 1999. – С. 69-76.
174. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Минск : ТетраСистемас, 2008. – 272 с.
175. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие [для студ. высш. учеб. зав.] / В. А. Маслова – М. : Академия, 2001. – 208 с.
176. Маслова Т. С. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів на позначення зовнішніх рис людини / Т. С. Маслова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ, 2008. – № 3 (15). – С. 31-38.
177. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія : Чому ми так говоримо? / Ф. П. Медведєв. – Х. : Вища школа, 1977. – 232 с.
178. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Мельник. – Донецьк, 2001. – 19 с.
179. Мицан Д. М. Локативне вживання фразеологізмів з компонентами назвами частин тіла [Електронний ресурс] / Д. М. Мицан – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/lokatyvne-vzhyvannya-frazeolohizmiv-z-komponentamy-nazvamy-chastyn-tila/>
180. Мізін К. І. Компаративна фразеологія: монограф. / К. І. Мізін. – Кременчук, 2007. – 168 с.
181. Мізін К. І. Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ, 2009. – № 1 (16). – С. 75-81.
182. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монограф. / К. І. Мізін. – Кременчук, 2011. – 448 с.
183. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. В. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 16 с.
184. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиєнко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая шк., 1989. – 287 с.

185. Мокиенко В. М. Новая русская фразеология / В. М. Мокиенко. – Ополе : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2003. – 185 с.
186. Мокиенко В. М. Почему так говорят? От Авося до Ятя : Историко-этимологический справочник по русской фразеологии / В. М. Мокиенко. – СПб.: Норинт, 2004. – 512 с.
187. Мокиенко В. М. Современная русская и славянская фразеология (синхрония и диахрония) / В. М. Мокиенко // Przegląd Ruscystyczny. – Katowice, 2008. – № 4 (124). – С. 9-27.
188. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 281 с.
189. Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значение времени в русском языке) / В. В. Морковкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 168 с.
190. Нагорна О. О. Етнокультурні особливості семантики англійських фразеологізмів (на матеріалі британського варіанту англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. О. Нагорна. – Одеса, 2008. – 23 с.
191. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національно-менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 24 с.
192. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Найда. – Дніпропетровськ, 2002. – 23 с.
193. Никитина Т. Г. К вопросу о классификационной схеме фразеологического идеографического словаря / Т. Г. Никитина // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 68-82.
194. Никитина Т. Г. Фразеология в тематическом словаре молодежного сленга / Т. Г. Никитина // Литературная и диалектная фразеология : История и развитие (Пятье Жуковские чтения) : мат-лы Междунар. науч. симпоз. к 90-летию со дня рождения Власа Платоновича Жукова : [в 2 т.]. – Т.1. / [сост., отв. ред. В. И. Макаров]. – Великий Новгород, 2011. – С.449-451.
195. Новий тлумачний словник української мови : [у з т.] / [укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – Т.1. – 926 с.
196. Обеднікова О.М. Теорія поля як складник загальної структури ідеографічної парадигми / О. М. Обеднікова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк, 2008. – Вип. 16. – С. 29-32.
197. Олійник С. В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С. В. Олійник. – Донецьк, 2008. – 24 с.
198. Омеляненко О. В. Фразеологізми з танатологічним значенням в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Омеляненко. – Х., 2012. – 20 с.
199. Остапович О. Я. Фразеологізовані образи-символи з країнознавчою семантикою у мовних взаємовпливах Австрії й України / О. Я. Остапович // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 46-49.

200. Охріменко М. А. Методологічні засади психолінгвістичного вивчення фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини (на прикладі перської і української мов) / М. А. Охріменко // Наукові записки : [у 5 ч.] – Кіровоград, 2010. – Вип. 89 (3). – С. 145–150. – (Серія : Філологічні науки (мовознавство)).
201. Папіш В. В. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатських письменників (40–90 рр. ХХ ст) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. А. Папіш. – Ужгород, 2004. – 22 с.
202. Пашинська Л. М. Розширення (експлікація) компонентного складу фразеологізмів (на матеріалі сучасної української преси) / Л. М. Пашинська // Лінгвістика. – 2009. – № 1(16). – С. 81–89.
203. Пелепейченко Л. Н. Переходность значений фразем в теоретическом и практическом аспектах : монограф. / Л. Н. Пелепейченко. – Х. : ХГПУ, 1998. – 128 с.
204. Пимонова Т. Г. Вербализация субконцепта poverty в структуре англоязычного концепта welth / poverty [Електронний ресурс] / Т. Г. Пимонова // Записки з романо-германської філології. – 2009. – Вип. 24 – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zrgf/2009_24/index.htm.
205. Пирогов В. Л. Структура та семантика паремійних одиниць японської, англійської, української і російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. Л. Пирогов. – К., 2003. – 19 с.
206. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Плетнева. – Х., 2004. – 26 с.
207. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Вісник СевДТУ. Політологія : зб. наук. праць. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – Вип. 91. – С. 37–40.
208. Подюков І. А. Народная фразеология в зеркале народной культуры : учеб. пособ. / И. А. Подюков. – Пермь : ПГПИ, 1991. – 127 с.
209. Попова А. Р. Об одной особенности соматической фразеологии / А. Р. Попова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 6 (2). – С. 321–326.
210. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: моногр. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
211. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 25–33.
212. Потєбня А. А. Мысль и языкъ / А. А. Потєбня. – [2-е изд.]. – Х. : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 228 с.
213. Потєбня О. О. Естетика і поетика слова : зб. / О. О. Потєбня ; [пер. з рос.] ; [упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іванько, А. І. Колодної]. – К. : Мисцтво, 1985. – 302 с.

214. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре / А. А. Потебня ; [сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова]. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
215. Прадід Ю. Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1995. – №4-5. – С. 35-40.
216. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії: на матеріалі української і російської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01, 10.02.02. – К., 1997. – 50 с.
217. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід ; НАН України, Ін-т української мови ; [відп. ред. О. О. Тараненко]. – К. ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
218. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права / Ю. Ф. Прадід. – Сімферополь : Елінь, 2006. – С. 5-131.
219. Преллер С. Бедные и богатые в Германии: первый доклад Федерального правительства о бедности и богатстве [Электронный ресурс] / С. Преллер. – Режим доступу : – http://www.deutschebotschaft-moskau.ru/ru/bibliotek/inter-nationes/arm_reich/.
220. Про стратегію подолання бідності : Указ Президента України №637/2001 від 15.08.2001 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 149. – 18 серпня.
221. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. Б. Пташник. – Львів, 2003. – 21 с.
222. Редін П. О. Фразеологізми із значенням часу, мотивовані цілісністю в межах доби / П. О. Редін // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПІ, 1992. – Вип. 2. – С. 41-47.
223. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4-5. – С. 50-52.
224. Редін П. О. Проблема ідеографічного опису української фразеології / П. О. Редін // Лінгвістичні дослідження : наук. вісник. – Вип. 3. – Х. : ХДПІ, 1997. – С. 175-177.
225. Редін П. О. Ідеографічний аналіз багатозначних фразеологізмів з назвами людей / П. О. Редін, Н. В. Щербакова // Вісник Харківського університету. Актуальні питання сучасної філології : зб. наук. праць. – Х., 1998. – № 408. – С. 24-26.
226. Редін П. О. Фразеологічне значення у семантичній системі мови / П. О. Редін // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2000. – Вип. 3. – С. 123-127.
227. Редін П. О. Функціонально-семантичне поле темпоральності в українській мові // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 72-78.
228. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский ; [под ред. В. А. Виноградова]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
229. Романова О. А. О вариантности фразеологических единиц (на материале современных газет) / О. А. Романова // Литературная и диалектная фразеология: История и развитие (Пятое Жуковские чтения) : мат-лы

- Междунар. науч. симпоз. к 90-летию со дня рождения Власа Платоновича Жукова : [в 2 т.]. – Великий Новгород, 2011. – Т.1. – С. 463-467.
230. Савка О. Етноаксіологічний аспект рецепції біблійних універсалій (на матеріалі ФО верхньолужицької мови з онімом *Вавилон*) / О. Савка // Проблеми слов'янознавства. – 2008. – Вип. 58. – С. 184-196.
231. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монограф. / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
232. Свердан Т. Символіко-семантичний простір слова хата в українській фразеології / Т. Свердан, І. Маляр // Дивослово. – 2008. – № 3. – С. 29-32.
233. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 376 с.
234. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
235. Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология / Е. А. Селиванова. – К.: Фитоцентр, 2000. – 248 с.
236. Семашко Т. Ф. Фразеологізми як знаки вторинної номінації [Електронний ресурс] / Т. Ф. Семашко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Філологія. – Х., 2011. – № 936. – Вип. 61. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Filol/2011_936.
237. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Изд. Группа «Прогресс» : Универс, 1993. – 655 с.
238. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
239. Сибірцева О. О. Концепт «багатство» в англійській і українській мові / О. О. Сибірцева // Мова і культура. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2009. – Вип. 11. – Т. XII (124). – С. 34-37.
240. Скаб М. В. Фразеологізми як концептовиражальний засіб / М. В. Скаб // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія». – 2007. – Т. 20 (59). – № 6. – С. 42-48.
241. Скиба Н. Г. Активні процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Скиба. – К., 2005. – 16 с.
242. Скарнев Д. С. Фразеологізми русского языка с компонентами-соматизмами: Проблемы семантики и прагматики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. / Д. С. Скарнев. – Челябинск, 2006. – 23 с.
243. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східно степових говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 11 с.
244. Скоробагатько Н. О. Символічність фразеологізмів як фразеотворчий чинник / Н. О. Скоробагатько // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 16. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 188–193.

245. Скрипник Л. Г. Из таємниць фразеології / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 56-57.
246. Скрипник Л. Г. Фольклорні елементи в українській фразеології / Л. Г. Скрипник // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 2. – С. 58-65.
247. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монограф. / Л. Г. Скрипник – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
248. Словник асоціативних норм / [Н. П. Бутенко]. – Львів: Вища шк., 1979. – 120 с.
249. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / [Н. П. Бутенко]. – Львів: Вища шк., 1989. – 328 с.
250. Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
251. Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура та ін.]. – [З-те вид.]. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
252. Соловійова О. С. Функціонування перифраз на сторінках сучасних газет / О. С. Соловійова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – № 3 (15). – С. 43-52.
253. Соловійова О. С. Експресивно-виражальні можливості стійких словосполучень у мові сучасної української преси / О. С. Соловійова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – № 3 (18). – С. 118-126.
254. Стернин Й. А. Введение в речевое воздействие : монограф. / Й. А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 252 с.
255. Твоя країна – Україна : Енциклопедія українського народознавства / [укл. Н. Д. Кусайкіна]. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 496 с.
256. Телия В. Н. Что такое фразеология : монограф. / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1966. – 93 с.
257. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI Международ. съезд славистов. – М. : Наука, 1993. – С. 302-314.
258. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : монограф. / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.
259. Тимченко І. В. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами ГОЛОВА, ОКО, ВУХО, НІС, ЯЗИК : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Тимченко. – Х., 1990. – 16 с.
260. Тимченко І. В. Семантичні перетворення дієслівного компонента у фразеологічній одиниці / І. В. Тимченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПІ, 1992. – Вип. 2. – С. 47-50.
261. Тимченко Ю. О. Перифрази в художньому мовстві Михайла Коцюбинського / Ю. О. Тимченко // Вивчаємо українську мову та літературу : мовознавчі студії. – 2012. – № 1 (293). – С. 22-25.
262. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 237 с.
263. Ткач В. І. Фразеологізми української мови на позначення багатства / бідності з компонентами-фауноназвами / В. І. Ткач // Семантика мови і

- тексту : мат-ли XI Міжнар. наук. конф. (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 616-618.
264. Ткач А. «Мажор» як діагноз А. Ткач // Український тиждень. – 2011. – № 29 (129). – 14-20 липня. – С. 36.
265. Тлумачний словник української мови / [А. О. Івченко]. – Х. : Фоліо, 2002. – 543 с.
266. Толстова О. Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. Л. Толстова. – К., 2007. – 17 с.
267. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – [2-е изд., испр.]. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
268. Товпеко О.В. Концептуалізація досвіду відчаю: феноменологічно-дискурсивний аналіз [Електронний ресурс] / О. В. Топенко // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 2. – Режим доступу : <http://web.snauka.ru/issues/2012/02/6903>
269. Тресиддер Дж. Словарь символов / [пер. с англ. С. Палько] ; Джек Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
270. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 278 с.
271. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.
272. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монограф. / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 360 с.
273. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
274. Ужченко В. Д. Далеко куцоуму до зайця [Електронний ресурс] / В. Д. Ужченко. – Режим доступу : <http://www.kulturamovy.org.ua /KM/pdfs/Magazine32-18.pdf>.
275. Ужченко Д. В. Семантика зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Ужченко. – Х., 2000. – 20 с.
276. Україна в словах : Мовознавчий словн.-довідн. : [навч. посіб. для учнів загальноосвіт. шкіл, ліцеїв, гімназій, студ., усіх, хто вивчає укр. мову] / [упоряд. Н. Данилюк]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
277. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка. – [3-тє вид., випр.]. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
278. Український асоціативний словник [у 2 т.] / [укл. С. В. Мартінек] ; [2-ге вид., стер.]. – Львів : ПАІС, 2008. – Т.1 : Від стимула до реакції. – 344 с.; Т.2 : Від реакції до стимулу. – 2008. – 468 с.
279. Українська минувшина : Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – [2-ге вид.]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
280. Уфимцева Н. В. Проблемы изучения языкового сознания / Н. Ф. Уфимцева, Е. В. Тарасов // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 2 (10). – С. 18-25.

281. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.]. / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – [изд. 2-е, стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т.4. – 1987. – 864 с.
282. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
283. Филь Г. О. Семантика цвета в составе фразеологических единиц украинского языка: психолингвистический аспект / Г. О. Филь // Человек в пространстве языка : мат-лы Междунар. науч. конф. – Каунас, 2008. – С. 102-108.
284. Філіпчук М. Я. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Я. Філіпчук. – К., 2007. – 22 с.
285. Філософія : підруч. / за заг. ред. М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. – Х. : Консум, 2000. – 672 с.
286. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації : монограф. / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смвженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скрипник. – К. : УБС НБУ, 2010. – 463 с.
287. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Ю. А. Фірсова. – К., 2002. – 19 с.
288. Фляшнікова А. Б. Бідність і багатство в наукових теоріях і сучасних дослідженнях / А. Б. Фляшнікова // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4 (7). – С. 35–46.
289. Фразеологизмы в русской речи : около 1000 единиц / [А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко]. – [2-е изд.]. – М. : Рус. слов. ; Астрель, 2001.
290. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Р. М. Фрумкина. – М. : Академия, 2001. – 320 с.
291. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика как проект / Р. М. Фрумкина // Вопросы психолінгвістики. – 2009. – № 2 (10). – С. 26-29.
292. Харченко А. М. Соціальна проблема глобалізації – бідність: шляхи її подолання / А. М. Харченко // Фінансовий простір. – 2012. – № 1 (5). – С.7-12.
293. Хто такий сучасний українець? [Електронний ресурс] // Кореспондент. – Режим доступу : <http://app.korrespondent.net/blogs/a34602>.
294. Царьова І. В. Етнокультурні антропоцентричні тенденції дослідження обрядової фразеології / І. В. Царьова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ, 2010. – № 2 (20). – С. 119-124.
295. Черданцева Т. З. Идиоматика и культура / Т. З. Черданцева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 58-70.
296. Черевко І. В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI-XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Черевко. – Львів, 2006. – 21 с.
297. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка : монограф. / И. И. Чернышева. – М. : Высш. школа, 1979. – 200 с.
298. Чернышева И. И. Актуальные проблемы фразеологии / И. И. Чернышева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 34-42.

299. Шаклеин В. М. Становление и развитие теории лингвокультурной ситуации в лингвокультурологических исследованиях / В. М. Шаклеин // Язык и культура. Культурологический компонент языка. – К., 1998. – Т. 2. – С. 137-140.
300. Шанский Н. М. В мире слов / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1971. – 264 с.
301. Шанский Н. М. Современный русский язык : учеб. для студ. пед. интов : [в 3 ч.]. – Ч.1. – Введение. Лексика. Фразеология. Фонетика. Графика и орфография / Н. М. Шанский, В. В. Иванов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Просвещение, 1987. – 192 с.
302. Шведова Н. В. Фразеологизмы с компонентами «Бог» и «черт» в современном русском языке : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. В. Шведова. – Курган, 2004. – 267 с.
303. Школяренко В. І. Становлення фразеологічної картини світу німецької мови (на матеріалі писемних пам'яток VIII – XVII ст.) : монограф. / В. І. Школяренко. – Суми, 2008. – 316 с.
304. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Щербакова. – Х., 2002. – 18 с.
305. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Щербакова. – Х., 2002. – 204 с.
306. Щербакова Н. В. До питання про ідеографічний опис фразеологізмів з локативним значенням (на матеріалі одиниць з назвами людей у лексичному наповненні) / Н. В. Щербакова // У вимірах слова : зб. наук. праць. – Х., 2009. – С. 190-199.
307. Щербачук Л. Ф. Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Ф. Щербачук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
308. Юрченко О. С. Фразеологічні перифрази української літературної мови / О. С. Юрченко. – Х. : Вища шк., 1983. – Ч. 1. – 120 с.
309. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови кінця XVIII – початку XIX ст. / О. С. Юрченко – Х. : Вища школа, 1984. – 208 с.
310. Языковая номинация: Виды наименований : монограф. / [А. А. Уфимцева, В. Н. Телия, Е. С. Кубрякова и др.]; [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
311. Яцкевич О. О. Система фразеологічної номінації концепту «людина» в українській мові / О. О. Яцкевич // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2004. – Вип. 14. – С. 32-37.
312. Яцкевич О. О. Метафоричне представлення концепту «воля» в українській мовній картині світу (базовий смисл «сила, влада») / О. О. Яцкевич // Функціональна лінгвістика : науч. журнал. – Симферополь, 2010. – Т. 2. – С. 380-383.
313. Burger, Harald. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen

- [Text] / H. Burger. – 3., neu bearbeitete Aufl. – Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH & Co, 2007. – 240 s.
314. Fernando C. Idioms and idiomaticity / C. Fernando. – Melbourne : OUP, 1996. – 184 p.
315. Wierzbicka A. "Cultural scripts": A semantic approach to cultural analysis and crosscultural communication / A. Wierzbicka // Pragmatics and Language Learning. Monograph Series, Vol. 5. – Urbana : DEIL, University of Illinois at Urbana. – Champaign, 1994. – P. 1-24.

СПИСОК ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

316. Віннічук Ю. Мільйонери : олігархи, міністри, депутати та син Януковича [Електронний ресурс] / Ю. Віннічук // Українська правда. – 2012. – 5 квітня. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/04/5/320733/>
317. Депутатські руки як не золоті, то платинові... [Електронний ресурс] // Високий замок. – 2012. – 11 листопада. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/ukraine/121028>
318. За кордоном на хліб з маслом заробляють 6,5 млн українців [Електронний ресурс] // Коментарі. – 2011. – 30 вересня. – Режим доступу : <http://ua.comments.ua/money/161240-za-kordonom-na-hlib-z-maslom.html>
319. «Залізна леді» відсвяткувала 87-мі уродини [Електронний ресурс] // Високий замок. – 2012. – 15 жовтня. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/110682>
320. Злобіна Т. Монополія впливу / Т. Злобіна // Український тиждень. – 2009. – № 45 (106). – 6-12 листопада. – С. 41.
321. Карпінський В. Сутінки профспілок / В. Карпінський // Український тиждень. – 2011. – № 29 (194). – 14-21 липня. – С. 30.
322. Коваленко А. Сім'я створює законодавчу базу для посилення тиску на олігархів [Електронний ресурс] / А. Коваленко // Український тиждень. – 2013. – 11 лютого. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/71984>
323. Коваль Л. Молоді не байдикують / Л. Коваль // Урядовий кур'єр. – 2012 – № 181. – 5 жовтня. – С. 7.
324. Лосев І. Go East / І. Лосев // Український тиждень. – 2009. – №45 (106). – 6-12 листопада. – С. 31.
325. Майдачевський І. На передовій / І. Майдачевський // Український тиждень. – 2009. – № 36 (97). – 4-10 вересня. – С. 61.
326. Макаров Ю. Рокове яйце Макса вебера / Ю. Макаров // Український тиждень. – 2009. – № 36 (97). – 4-10 вересня.
327. Макаров Ю. Господарники / Ю. Макаров // Український тиждень. – 2011. – № 14 (179). – 8-14 квітня. – С. 20.
328. Ніколов Ю. Вугільні генерали здали погони фельдмаршалу [Електронний ресурс] / Ю. Ніколов, О. Шалайський // Дзеркало тижня. – 2012. – 7 вересня. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vugilni-general_i_zdali_pogoni

329. Онуфрив М. Україна перед вибором: Янукович forever чи підтримка опозиції [Електронний ресурс] / М. Онуфрив // Українська правда. – 2012. – 16 серпня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/08/16/6970936/>
330. Пешек Я. Останній дзвінок / Я. Пешек // Український тиждень. – 2009. – 13-19 листопада. – С. 40.
331. Силіна Т. Він пиляє сук під собою. А впаде країна [Електронний ресурс] / Т. Силіна // Дзеркало тижня. – 2011. – 14 жовтня – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua>
332. Табачник і Азаров подалися у VIP-агітатори [Електронний ресурс] // Український тиждень. – 2012. – № 41 (258). – 11-18 жовтня. – Режим доступу : <http://vip.tyzhden.ua/Chronicle/62028>
333. Трінчук Я. «Та це дурний Іван співає». Лексика як дзеркало інтелекту суспільства / Я. Трінчук // Літературна газета. – 2011. – № 25 (57). – С.3.
334. Тютюнник Є. Ахіллесову п'яту можна захистити / Є. Тютюнник // Урядовий кур'єр. – 2012 – № 148. – 17 серпня. – С. 18.
335. Український тиждень. – 2009. – № 40 (101). – 2-8 жовтня [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Magazine/102>
336. Український тиждень. – 2009. – № 46 (107). – 13-19 листопада. – 68 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Magazine/107>
337. Український тиждень. – 2009. – № 47 (108). – 20-26 листопада. – 68 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Magazine/1078>
338. Український тиждень. – 2013. – № 1 (270). – 10 січня. [Електронний ресурс] – Режим доступу : tyzhden.ua/Magazine/270
339. Фаріон І. Повернення «блудного Паші» [Електронний ресурс] / І. Фаріон // Високий замок. – 2012. – 2 листопада. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/111235>

СПИСОК ХУДОЖНІХ ДЖЕРЕЛ

340. Дашвар Л. РАЙ.центр: [текст] / [худож. О. Маслов] / Люко Дашвар. – Х.: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – 272 с.: іл.
341. Гримич М. Егоїст : [роман] / Марина Гримич. – К. : Дуліби, 2006. – 324 с.
342. Гримич М. Second Life (Друге життя) : [роман] / Марина Гримич. – К.: Дуліби, 2010. – 162 с.
343. Клименко Л. У світі твар... пардон! ... мужчин. Посібник для жінок з полювання на мужчин: [роман] / Люба Клименко. – К.: Дуліби, 2009. – 168 с.
344. Матіос М. Нація / Марія Матіос. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2007. – 256 с.
345. Роздобудько І. Останній діамант міледі : Авантюрний детектив / [худож. І. В. Осипов] / Ірен Роздобудько. – Х.: Фоліо, 2010. – 22 с.

Наукове видання

Князь Тетяна Миколаївна

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАМОЖНОСТІ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ, ІДЕОГРАФІЧНИЙ,
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Монографія

За редакцією автора

Підписано до друку 20.11.2014. Формат 60X84/16.
Гарнітура Mugiad pro. Друк офсетний.
Обсяг: 14 обл.-вид. арк.; ум.-друк. арк. 10,23
Тираж 300. Зам. № 22587

Видавництво «Точка»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 11, оф. 4
Тел.: (057) 764-03-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, №1790 від 19.05.2004 р.

Віддруковано в ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 11
Тел.: (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, №4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua